

7-9g
Шарк

ЮЛДУЗИ

УЗБЕКИСТОН
СОВЕТ ЁЗУЧИЛАРИ СОЮЗИ

ТОШКЕНТ - 1946

ЎЗБЕКИСТОН СОВЕТ ЁЗУЧИЛАРИ СОЮЗИ

Шарқ ЮЛДУЗИ

ОЙЛИК АДАБИЁТ ВА
САНАТ ЖУРНАЛИ

№ 7—8

ИЮЛЬ—АВГУСТ

„ҚИЗИЛ ЎЗБЕКИСТОН“ ва „ПРАВДА ВОСТОКА“
НАШРИЁТИ

Тошкент—1946

„ЗВЕЗДА“ ВА „ЛЕНИНГРАД“ ЖУРНАЛЛАРИ ҲАҚИДА ЎРТОҚ ЖДАНОВ ДОКЛАДИ*

Ўртоқлар!

Марказий Комитетнинг қароридан ма'лум ва равшанки, „Звезда“ журнаlining энг ёмон қўпол хатоси ўз саҳифаларида Зошченко блан Ахматованинг адабий „ижодига“ ўрин бериб қўйганидир. Зошченконинг „Маймуннинг саргузашти“ деган асаридан намуналар кўрсатиб ўтиришимга ҳожат ҳам йўқ деб ўйлайман. Ҳаммаларингиз у асарни ўқиган бўлсаларингиз ва мендан кўра яхшироқ билсаларингиз керак. Бу „асарнинг“ мазмуни шуки, Зошченко бунда совет кишиларини бекорчи, дангаса, бемаза, нодон ва калтафаҳм одамлар деб кўрсатади. Совет кишиларининг меҳнати, уларнинг ғайрати ва фидокорона ишлаши, уларнинг юксак ижтимоий ва ма'навий фазилатлари Зошченкони мутлақо қизиқтирмайди. Бу мавзу' унинг асарларида ҳечқачон кўринган эмас. Зошченко ўзи таб'и паст, тубан одам бўлганидан турмушнинг ярамас икр-чикрларини кавлаб ўтиришни ўзига доимий мавзу' қилиб олган. Турмушнинг икр-чикрларини бундай кавлаб ўтириши тасодифий эмас. Бу одат таб'и паст, ма'навийети тубан ёзучиларнинг ҳаммасида бор. Зошченко ҳам шу хил ёзучиларнинг биридир. Горький ўз вақтида бу ҳақда жуда кўп гапирган эди. Горький совет ёзучиларининг 1934 йилда бўлган қурултойида „ёзучи“ деб ҳам бўлмаган бундай кишиларни ошхона-ю гулаҳонанинг дудидан бошқа нарсани кўзи кўрмаган кишилар деган эди.

„Маймуннинг саргузашти“ Зошченконинг одатдаги бемаза асарларидан бошқа бир нарса эмас. Бу „асар“нинг танқидга дучор бўлиб қолганининг боиси шуки, Зошченконинг адабий „ижоди“даги барча салбий томонлар бу асарда ҳаммадан аниқ ва равшан кўринади. Ма'лумки, Зошченко эвакуациялаб Ленинградга қайтиб келганидан бери бирқанча нарсалар ёзди, унинг ёзган бу асарларининг бор-йўқ „фазилати“ шуки, Зошченко совет кишиларининг ҳаётидаги бирорта ижобий воқеани, бирорта ижобий типни кўрсатмайди. „Маймуннинг саргузашти“дагидек бошқа „асарларида“ ҳам бемаза ва бема'ни ҳазил ва бекорчи кулги баҳонаси блан, совет турмушини, совет тартибларини, совет кишиларини масҳара қилиш Зошченкога одат бўлиб қолган.

* Ленинград шаҳар партия активи ва Ленинград ёзучиларининг йиғилишларида ўртоқ Жданов қилган икки докладнинг бирлаштирилиб қисқартирилган стенограммаси.

Агар „Маймуннинг саргузашти“ ҳикоясини диққат билан ўқиб чиқсангиз ва ўйлаб кўрсангиз, Зошченко маймунни бизнинг ижтимоий тартибларимиз ҳақида ҳукм чиқарадиган олий судья қилиб қўйганини ва маймунни совет кишиларига гўё ахлоқ ўргатучи қилиб қўйганини кўрасиз. Маймунни одамларнинг сифатларини яхши ва ёмонга ажратишга ҳақли бўлган ақл ва дониш эгаси қилиб кўрсатади. Зошченко маймун тилидан ўзи гапириб, озод юргандан кўра ҳайвонот босғида ётган яхши, совет одамлари орасида қисилиб юргандан кўра қапасда яйраб ётган яхши деган советга қарши қўланса ифлос гапларни айтиб олмоқ учун совет кишиларининг турмушини атайин шундай бемаза ва бемаъни қилиб, масхараю тасқара қилиб кўрсатади.

Маънавий ва сиёсий разолатнинг бундан ҳам ошгани бўладими? Бундай разолат ва бундай қабоҳатга ленинградчилар қандай чидаб ўз журналларининг саҳифаларида бу бемазагарчиликка қандай ўрин бердилар?

„Звезда“ журнали бу хил „асарларни“ совет кишиларига тақдим қилган бўлса, демак „Звезда“ журналига раҳбарлик қилучи ленинградчиларнинг ҳушёрликлари жуда жойида бўлса керак! „Звезда“ журналида совет тартиботларига бундай ҳайвоний душманлик заҳарини сочучи асарларни босирган кишиларнинг ҳушёрликлари қандай экан? Бу хил „асарларни“ фақат адабиёт лойқалари яратмасалар, бошқа ҳечким яратмайди, бу хил асарларга фақат гафлат босган кўрлар ва сиёсатни тушулмаган кишиларгина йўл берадилар.

Зошченконинг бу ҳикояси Ленинград тамоша саҳналарида ўқилиб чиқди, дейдилар. Бундай ҳолнинг бўлмоғи учун Ленинградда мафкура ишларига раҳбарликнинг нақадар сусайиб кетган бўлмоғи керак.

Бутун тушунчаси ва бутун маънавийети бузуқ бўлган Зошченко Ленинграддаги катта журналга кириб олиб, бемалол ишини қилаберибди. Ҳолбуки „Звезда“ журнали ёшларимизни тарбия қиладиган журналдир. Броқ Зошченко сингари разолатга қараб кетган ва советга қарши бўлган ёзучини ўз паноҳига олган журнал редакцияси бундай катта вазифани удалай оладими? „Звезда“ журналининг редакцияси Зошченконинг ким эканини билмас-миди?

Ахир яқиндагина, 1944 йилнинг бошида, совет халқи немис босқинчиларга қарши жон-жаҳди билан урушиб турган вақтда Зошченконинг ёзган „Тонг отарда“ („Перед восходом солнца“) деган жирканч асари „Большевик“ жўналида ниҳоятда қаттиқ танқид қилинган эди-ку! Зошченко бу повестида ўзининг разил ва тубан қора кўнглининг астар-аврасини оғдариб кўрсатади, кўрсатганда ҳам бундан ўзи лаззатланиб, мана кўрдингизми менинг расволигимни, дегандек бўлиб завқ билан кўрсатади.

Зошченко „Тонг отарда“ деган повестиди одамларни, жумладан ўзини ҳам, шарм-ҳаёсиз, ори йўқ, номуси йўқ ҳайвонларга ўхшатиб шундай ифлос „ахлоқни“ тарғиб қиладики бундан хунувроқ нарса адабиётимизда сра топилмас. Халқимиз тарихда

мисли кўрилмаган даҳшатли урушда жон олиб, жон бераётган бир вақтда, совет давлатининг ҳаёт-мамоти қил устида турган ва совет халқи нәмисларни енгмоқ учун жон-жаҳди блан урушиб ҳисобсиз қурбонлар бериб турган бир вақтда, Зошченко совет ўқучиларига ана шундай „тухфалар“ қилган эди. Совет халқи жон бериб, жон олаётган бир вақтда Зошченко урушдан йироқ Олмаота шаҳрига бориб олиб, совет халқининг немис босқинчилар блан қилаётган урушига зиғирдак ҳам ёрдам бермади. Шунинг учун совет адабиётига ёт бўлган, қабих ҳажв йўлига кириб разолатга қараб кетган Зошченко „Большевик“ журналида шарманда қилинганлиги жуда ўринли эди. Зошченко у вақтда жамоатчиликнинг фикрига сра эътибор қилмай, назар-писандга олмади. Лекин орадан икки йил ўтар-ўтмас, „Большевик“ журналида ёзилган тақризнинг сиёҳи қураб-қуримас, Зошченко дабдбаю совлат блан Ленинградга кириб келди, кириб келгач Ленинград журналларининг саҳифалари устида бемалол жавлон уриб юра берди. Унинг „асарларини“ ёлғиз „Звезда“ эмас, „Ленинград“ журнали ҳам бажони-дил босаберди. Театрлар ҳам унга ўз саҳналарини жон деб бериб қўйдилар. Бу ҳам кифоя қилмай, ёзувчилар союзининг Ленинград бўлимида унинг раҳбарлик даражасига чиқишига ва Ленинграднинг адабиётга доир ишларида фаол роль ўйнашига имкон бериб қўйдилар. Ленинград адабиёт боғининг гулзорларини Зошченкога поймол қилдириб қўйишга нима ҳаққингиз бор? Ленинграднинг партия активлари, Ленинграднинг ёзувчилар ташкilotи нега бундай расвогарчиликларга йўл бериб қўйдилар?!

Зошченко фақат энди бундай расво ҳолга тушиб унинг ижтимоий-сиёсий ва адабий қиёфасининг тамомила чириган ва ириганлиги эндигина ошкор бўлгани йўқ. Унинг ҳозирги „асарлари“ ҳеч бир тасодиф эмас. Унинг бу „асарлари“ боши 1920 йилларга тақалган адабий „меросининг“ фақат давомидир.

Зошченко ўтмишда ким эди? Зошченко „Серапион муридлари“ деган ёзувчилар жамиятининг ташкilotчиларидан биридир. Бу жамият тузилган вақтда Зошченконинг сиёсий ва ижтимоий қиёфаси қандай эди? Буни билмоқ учун „адабий мактублар“ (Литературные записки“) журналининг 1922 йилда чиққан 3-сонига мурожаат қиламиз: мазкур жамиятни тузган кишилар журналнинг бу номерида ўз „маслақларини“ баён қилган эдилар. Бунда бирнеча бошқа „кароматлар“ қаторида жамиятнинг „имон калимаси“ ҳам айтилган эди. Зошченко „ўз ҳаққимда ва яна баъзи нарсалар тугрисида“ деган кичкина мақоласида ҳечкимдан шарм-ҳаё қилмай ва ҳеч нарсанинг андишасига бермай, сиёсий ва адабий „қарашларини“ бутун халойиқ олдида бешармлик блан оппа-очиқ айтади. Унинг бу сўзларига қулоқ солинг:

— „Срасини айтганда ёзувчи бўлмоқ анча қийин иш, мафкура деган нарса бор... Эндиги замонда ёзувчидан мафкура талаб қилинади.. Ростини айтсам, шуниси менга ёқинқирамагандай бўлади...“

„Партияларнинг ҳеч қайсиси менга хуш келмагандан кейин, менда „аниқ мафкура“ нима қилсин дейсиз“.

„Партиялик кишилар кўзи блан қараганда мен маслаксив одамман. Майли, Лекин меним ўзим коммунист ҳам эмасман, эсер ҳам, монархист ҳам эмасман, анчайин русман, руслигим устига сиёсий маслаксивман дейман...“

„Азбаройи худо ростини айтсам, масалан, биттаси Гучков бўлса қаердан билай бунинг қайси партияда эканин. Большевик эмаслигини биламан, лекин эсерми, кадетми бунисидан хабарим йўқ, бунисини билмоққа ҳавсалам ҳам йўқ“ ана шунга ўхшаган гаплар кетаберади.

Ўртоқлар бу хил „мафкурага“ нима дейсизлар? Зошченконинг бу „имон калимасини“ ёзганига 25 йил бўлди, шу вақтдан бери Зошченко ўзгардимми? Малум эмас. Зошченко 25 йил мобайнида ҳечнарсадан ибрат олмабдир, ўзгариш у ёқда турсин, аксинча, ҳануз эски одатини ташламай, ҳали ҳам ҳечбир уялмай ўша эски маслаксивлигини, помуссивлигини давом этдириб, аввал қандай гушна-шарми ҳаёсиз „ёзучи“ бўлса ҳали ҳам шу ҳолда қолмоқда. Демак совет тартиботи Зошченкога аввал қандай ёқмаган бўлса, ҳали ҳам шундай ёқмайди; совет адабиётига у аввал қандай ёт ва қарши бўлса, ҳали ҳам шундай ёт ва қаршидир. Бу ҳолларга қарамай Ленинградда Зошченко адабиёт отаси деган даражага миная деб қолган бўлса, уни Ленинград адабиётининг баланд тоғига кутариб мақтасалар Зошченкога йўлни катта очиб бериб унинг ша'нига мадхиялар ўқучи кишиларнинг нечоғлиқ бебурд бўлиб кетганликларига, нечоғлиқ бемазалашиб, пастлашиб, бефарқ бўлиб кетганликларига ажабланамиз халос!

„Серапион муридлари“нинг апти-башараларини кўрсатадиган яна бир мисол айтай, юқорида айтилган „адабиёт мактублари“ журналининг 1922 йилдаги 3-сонида серапион муридларидан бири бўлган Лев Луиц ҳам совет адабиётига ёт ва зарарли бўлган ва „Серапион муридлари“ деган гуруҳ томонидан майдонга ташланган оқимга мафкуравий далил кўрсатмоқчи бўлиб бу сўзларни ёзди:

„Биз инқилоб кунларида, сиёсатда олғоқ-далғоқ бошланган кунларда йиғилдик. Бизга ўнгу сўлдан „бизга қўшилмаганлар бизга душмандир!“ дедилар. Серапион муридлари ким тарафдорисиз, коммунистлар томонимсиз ёки уларга қаршимсиз, инқилоб тарафдоримсиз ёки унга қаршимсиз?“

„Биз Серапион муридлари кимга тарафдоримиз? Бизлар бошини олиб, чўл-биёбонларга чиқиб кетган серапион тарафдоримиз...“

„Жамоатчилик кўп замонлардан бери рус адабиётини идора қилиб, унга кўп жабрлар қилди.. Биз адабиётдан манфаат чиқазилни хоҳламаймиз. Биз ташвиқот-тарғибот учун ёзмаймиз. Дун'ёда ҳаёт қандай бор бўлса сан'ат ҳам шундай ўзича бор нарсадир, ҳаёт ўзи қандай бемақсад бўлса, ҳаёт ўзи қандай бема'ни бўлса сан'ат ҳам шундай бе-

мақсад ва бема'нодир, сан'атнинг яшашига боис шуки, яшамоғи табиийдир".

„Серapiон муридлари“ сан'атни мақсад ва гождан маҳрум қилиб, уни бема'ни қилиб, сан'ат учун бўлган бир нарса қилиб, унга ана шундай бема'ни бир вазифа юклаб қўядилар. Ичидан чириган разолатга, бемаза ва бема'ниликка, сийёсатдан ҳоли бўлишга чақириб деб шуни айтади.

Бундан қандай хулоса чиқармоқ керак? Совет тартиботлари Зошченкога ёқмаса, энди унинг дидига ёқадиган қилиб унга мувофиқлаштириш керакми? Бировларнинг дидига қараб турмушимизни ўзгартайликми. Турмушимизни ва тузилишимизни Зошченконинг дидига қараб ўзгартайликми? Йўқ, биз эмас, у ўзгартсин, агар бунга кўнмаса совет адабиётидан даф' бўлсин. Чириган бемаза ва бема'но, бемақсад ва бемаслак асарларга совет адабиётида ўрин йўқ. (Қаттиқ қарсақлар).

Марказий Комитет „Звезда“ ва „Ленинград“ журналлари ҳақида қарор чиқазганда ана шуларни назарда тутди.

Энди Анна Ахматованинг адабий „ижоди“ масаласига кўчман. Унинг асарлари сўнгги вақтларда Ленинград жуналларида такрор такрор босиладиган бўлиб қолди. Мережковский, Вячеслав Иванов, Михаил Кузьмин, Андрей Белый, Зинаида Гиппиус, Федор Сологуб, Зиновьева-Аннибал ва бошқа шулар каби ёзучиларнинг асарларини, я'ни бизнинг илғор жамоатчилигимиз ва илғор адабиётимиз ҳамиша жаҳолатга судравчи, сийёсат ва сан'атда орқага қайтиб айниган адабиёт намояндалари деб ҳисоблаб келган кишиларнинг асарларини ҳозирги вақтда яна бостирмоқчи бўлган одамнинг ҳаракати қандай ғайри табиий бўлиб, бизга қандай таажжуб кўринса, Ахматованинг асарларини бостирмоқ ҳам шундай ғайри табиий ва таажжубдир.

Горький бир вақтда 1907 йил блан 1917 йил ўртасида ўткан ўн йиллик тарих рус зиёлиларининг энг бемаза ва энг шарманда бир даври деган номга лойиқдир, деган эди. Бу вақтда 1905 йил инқилобидан кейин зиёлиларнинг кўпи инқилобдан юз ўгириб жаҳолатга судровчи диндорлик батқоғига ботиб кетди, ҳархил бема'ни ва бемаза ишқибозликдан иборат бўлган фаҳш асарлар ёзишга уриниб кетди, адабиётда маслаксизлик ва мақсадсизликни ўзига шиор қилиб олди. Ўзининг айнаганлигини: „сажда қилган бутларимни мен ҳам ташладим ўтга, ўтга ташлаган бутларимга қилдим яна сажда“ деган тамтароқли гаплар ниқоби остига яширди. Ропшининг „Коньбледний“ („Оқ от“) деган айниб орқага қайтишдан иборат бўлган асари ҳамда Виннеченконинг асарлари ва буларга ўхшаш инқилобдан юз ўгириб аксилинқилоб томонига ўтиб кеткан, рус зиёлиларининг энг яхшилари жонфидо қилган юксак мақсад ва омонларнинг қадри-қийматини тушириб оёқ остида поймол қилмоқчи бўлган ёзучиларнинг ҳамма бемаза асарлари нақ шу ўн йил ичида майдонга чиққан эди. Халқдан юз ўгирган ва „сан'ат сан'ат учун“ деган да'воини кўтариб чиққан, адабиётда маслаксизликка ундаган, ўзларининг

ма'навий ва мафкуравий разолатга қараб кетганликларини яширмақ учун бема'ни дабдабали чиройлик сўзлар кетига тушиб кетган символистлар, имажинистлар, декадентлар ва бошқа тубанлашиб инқирозга қараб кетаётган ҳархил гуруҳлар рўёбга чиқдилар. Буларнинг ҳаммасини бирлаштирган нарса кўтарилиб келаётган пролетариат революциясидан жуда қаттиқ қўрқиши эди. Бунинг исботи учун шунинг эсингизга солмоқ кифоя қиладиким, орқага судравчи ўтакетган тескаричи бир оқим бўлган бояги адабий оқимларининг энг катта „мафкурачиси“ Мережковский эди ва бу одам кўтарилиб келаётган пролетариат революциясини „бош кўтариб келаётган аблах“ деган ном билан атаган ва октябрь революциясини ваҳшиёна бир ғазб билан қарши олган эди.

Анна Ахматова маслаксиз ва тескаричи бир оқим бўлган бу адабий лойиқалар намояндаларидан биридир. Бу одам бир вақтларда символистлар ичидан чиққан акмеистлар деган ёзувчилар гуруҳига мансуб бўлиб, совет адабиётига ҳеч шак-шубҳасиз тамомила ёт бўлган бемаза ва бема'ни, фаҳш ва пуч аристократлар поэзиясини шиор қилиб чиққанлардан биридир. Акмеистлар сан'атда ўтакетган индивидуалистик йўлига кирган бир гуруҳ эдилар. Улар „сан'ат сан'ат учун“, „нафосат нафосат учун“ деган маслакни кўтариб чиққан эдиялар, халқ билан, унинг талаб ва эҳтиёжлари, халқнинг фойда ва зиёни билан, ижтимоий ҳаёт билан уларнинг сра ишлари йўқ эди.

Бу оқимнинг ижтимоий илдизини суриштирсак, аристократия билан буржуазиянинг куни битиб қолган бир вақтда, ҳоким синфларнинг шоир ва идеологлари уларни безовта қилган ва уларга хуш келмаган ҳақиқат қолдан қочиб самовий юксакларга, дин туманлари орасига кириб бекинмоқчи бўлган бир вақтда, улар торгина доирадан чиқмаган ўз ички ҳиссиётлари билан ва ўз кўнгиллари билан овора бўлиб қолган бир вақтда пайдо бўлган эски дворян буржуалар тарафини олган бир оқим эди. Символистлар, декадентлар, ҳамда бошқа инқирозга юзланган эски дворян-буржуа мафкураси каби, акмеистлар ҳам умидсизлик, тушкунлик маслагини кўтариб чиққан ва охирагга ишонган одамлар эдилар.

Ахматованинг ёзган ҳамма асарлари нуқул ўз шахсий ҳиссиётларига оид асарлардир. Унинг ше'рлари ниҳоят даражада суюк, доираси тор, ма'носи саёз, унинг ше'рлари чиллахона билан ишратхона орасида саргардон бўлиб тентираб дарду алам ичида қолган ожиз ва нотавон кишининг ше'ридир. Унинг ше'рларининг асосий мавзуи шуки, унинг ше'рларида қайғу ва алам, ўлим, дин ва ожизлик шахвоний муҳаббат билан аралашиб кетади. Ожизлик ва нотавонлик ҳиссиёти заволга қараб кетган, куни битган гуруҳлар учун табиий бўлган бир ҳиссиётдир; ожизликда ўлиб кетаётган Ахматовага бутун дунё қолқоронғу зулматдек кўринади диний ҳиссиётлар шахвоний ҳислар билан қўшилишиб кетади. Абадий йўқлик қаҳрига тушиб кетган эски дворян маданиятининг, „эски вақтдаги Екатерина замонасининг яхши даврлари“

дан қолган мзданият парчаларидан бири бўлган Ахматованинг бутун ма'навиёти ана шундайдир. Тарки дун'ё қилган номозхон хотинми, ёки хуфяки бузуқ хотин, аммо тўғриси бир ёқдан номозхонлик қилиб хуфякилигини ҳам қўймаган, ҳам тақвогар, ҳам бузуқ хотиндир.

„Фаришталар сайр этган жаннат ҳақи,
Каромати ҳақ бўлган бутлар ҳақи,
Биз ўртаниб кул бўлган тунлар ҳақи,
Садоғанг эрур ман сени“.

(Ахматова „Анно Domini“)

Ахматова ва унинг тор шахсий дэирасидан чиқмаган пуч ҳиссиётлари ва диний ва шахвоний-ишқий сезгилардан тариги бормаган ҳиссиётлари ана шудир.

Ахматованинг ше'рлари халқдан жуда йироқ. Унинг ше'рлари Русиядаги бирнеча минггина бўлган, ўлимга маҳкум бўлган ва шунинг учун „эски яхши замонларни“ қўмсаб нолишдан бошқа иши қолмаган эски дворянлар ше'ридир. Екатерина замонидан қолган чорбоғлар, юз яшар дарахтлар ўсиб ётган хиёбонлар, сув оқиб ётган фонтанлар, ҳайкал ва тоқу-равоқлар, ойнавонлик гулхоналар, ошиқ-машуқлар суҳбатлашадиган айвончалар, дарвозалар тепасига қўндириган жуфтан қушларнинг эскиб кетган суратлари. Дворянлар замонасидаги Петербург; Царское село, Павловскдаги вокзал, ва эски дворянлар замони мзданиятининг буниг каби кўҳна „табаррук“ нарсалари, ҳаммаси абадий йўқликка қараб кетди! Халққа ёт бўлган бу кўҳна маданиятнинг қандайдир бир тасодиф орқасида бизнинг замонамизгача сақланиб қолган бу сарқитларига ўзлари блан, ўз ички ҳиссиётлари блан ўралашиб, хаёлат ичида кун ўтказмоқдан бошқа илож қолмади. Ахматова „бору-йўқ бўлди талаф, соврилдию сотилди“ дейди.

Акмеистлар гуруҳининг му'табар кишиларидан бўлган Осип Мондельштам бу гуруҳнинг ижтимоий ва сиёсий ва адабий мақсад ва омонлари ҳақида революциядан озгина аввал қуйидаги сўзларни ёзган эди: „Акмеистлар ҳарбир махлуққа батартиб турмушга муҳаббат қўймоқ бобида маишатпарастликни авжига чиқазган ўрта аср маслиғига қўшиладилар“... „Ўрта аср ҳарбир инсоннинг кўрсатган хизматларидан қат'ий назар ҳар кишининг қадр қимматини билар, ҳаркимда бир фазилат борлиғига иқрор эди“... „Европа нозик нафис маданиятнинг кўп йўлларига кириб чиқди, у вақтларда ҳаммадан ҳоли ва холис, доруламон яшамоқ катта бир мардлик саналур эди. Аристократлар орасида озод бўлган ва ҳаммани бир-бирига дўст қилган ва лекин руҳи э'тиборила улуг революциянинг „бараварлик, қардошлик“, ширрига бу қадар бегона бўлган сирдош дўстлик одатларини туғдирган нарса шудир“... „Ўрта асрнинг қимматини баланд биламиз, чунки у вақтла ҳар нарсанинг ҳади ва ми'ёри бор эди“... „Андиша ва мулоҳаза, тақвогарлик ва дун'ёнинг ўзини бир мизон билган баланд қимматлик бор эди, булар бизни у асрга яқин қилади,

ҳамда 1200 йилга яқин замонларда роман заминида пайдо бўлган асарлардан ўзимизга куч ва қувват олмаққа ҳаракат туғдиради".

Мандельштамнинг бу сўзларида акмеистларнинг таяк ва орзулари айтилган. Айш-ишратга майли кучли бўлган бу аристократлар завқи учун ёзган бу гуруҳнинг мақсад ва омоли шуки, „ўрта асрга қайтайлик“ дейдилар. Энди Зошченко бўлса уларга лаббай деб,— маймунликка қайтайлик, дейди. Хонаси келганда шуни ҳам айтиб қўймоқ керакки, акмеистлар блан „Серапион муридларининг“ сажаралари бирдир, буларнинг иккови ҳам аристократлар завқи учун ёзган, тушкунлик, диндорлик адабиёт намояндalarининг оталаридан бири бўлган Гофман авлодидирлар.

Нега бугун Ахматованинг шеърларини халқ орасига ёймоқ лозим бўлиб қолибдир? Биз совет кишиларига унинг нима кераги бор? Бизга ниҳоятда ёт бўлган бу тушкунлик адабий оқимларга адабиётимиз минбарини бериб қўймоқ нега керак бўлди?

Символистлар блан акмеистлар ҳам мансуб бўлган реакцион адабий оқимлар рус адабиётининг улуг инқилобий демократик аналарига қарши, рус адабиётининг илғор намояндalarига қарши бир эмас, бирнеча марта бош кўтариб чиққанини рус адабиёти тарихидан яхши биламиз. Бу реакцион оқимлар адабиётни пуч қилиб, унинг юксак ғоявий ва ижтимоий аҳамиятини йўқ қилишга, адабиётни маслаксивизм, расвогарлик ботқоғига ботдирмоқчи бўлиб кўп ҳаракатлар қилган эдилар. У вақтларда „модага“ кирган бу оқимларнинг ҳаммаси қайси синфларнинг мафкурасини кўтариб чиққан бўлсалар, шу синфлар блан Адам дарёсига ғарқ бўлиб кетдилар. Символист, акмеист, „сарик қўйлақлар“ („желтые кофты“), „ғиштин соллотлар“ („бубновые валеты“), „ничевоки“ деган ҳархил гуруҳлардан бизнинг жона-жон рус, совет адабиётимизда бугун нима асар қолди? Гарчи уларнинг инқилобий демократик рус адабиётинининг улуг намояндalarлари бўлган Белинский, Добролюбов, Чернишевский, Герцен, Салтыков-Шедрин каби улуг зотларга қарши ҳаракатлари жуда катта дабдаба блан бошлаган эди, лекин уларнинг бу ҳаракати қандай дабдаба блан бошланган бўлса, шундай шармисорлик блан тамом бўлди.

Акмеистлар „турмушни асло тузатиб ўлтирмаслик ва уни танқид қилиш блан овра бўлмаслик керак“ деган шioriни майдонга ташладилар. Нега улар турмушни тузатишга қарши эдилар? Чунки, эски дворян-буржуа турмуши уларга ёқар эди, инқилобий халқ бўлса уларнинг маишатини бузиб безовта қилмоқ ҳаракатида эди. 1917 йил октябрида ҳоким синфлар блан бирга уларнинг мафкурачилари ҳам, мадҳиячилари ҳам тарих ахлатхонасига ташландилар.

Энди социалистик революциянинг 29 йилига келганда кўлакалар дунёсига ўтиб кетган баъзибир „антик нарсалар“ майдонга чяқиб, бизнинг ёшларимизга қандай яшамоқдан сабоқ бермоқчи бўлибдирлар. Булар Ленинград журналининг эшигини Ахматовага

катта очиб бериб, чырик ше'рларининг ярамас та'сири блан ёшларимизнинг фикрини заҳарлашга унга йўлни катта очиб бериб-тилар.

„Ленинград“ журналининг бир сонида Ахматованинг 1909 йилдан то 1944 йилгача ёзган асарларининг рўйхатига ухшаган бир варса босилди. Бу рўйхат ичида бирқанча бемаза асарлар блан бирга, Улуғ Ватан уруши вақтида Ахматова эвакуацияда юрган кунларда ёзилган бир ше'р ҳам бор. Бу ше'рда у ўзининг бир қора мушук блан бирга ғарибликда ёлғиз қолганини сўзлайди. Қора мушук унга гўё асрлар кўзидек қараб турармиш. Бу мавзу' янги эмас. Ахматова 1909 йилда ҳам қора мушук тўғрисида ёзган эди. Совет адабиётига тамомила ёт бўлган бу хил ожизлик ва ғариблик кайфияти Ахматованинг тарихда ўтган бутун „ижодий“ йўлини бир-бирига боғлаб туради.

Бу хил ше'рларнинг халқимиз ва давлатимиз манфаати блан нима алоқаси бор? Мутлақо ҳечқандай алоқаси йўқ. Ахматованинг ижоди аллақачон ўтиб кетган узоқ замонлар ижодидир. Унинг асарлари ҳозирги вақтдаги совет турмушига тамомила ёт ва шунинг учун бизнинг журналларимиз саҳифасида уларга ўрин бўлиши асло мумкин эмас. Бизнинг адабиётимиз китоб бозорининг завқини қаноатлантирмоқ учун бу бозор дидига ёқадиغان асарлар тайёрлаб чиқазучи хусусий иш эмас. Совет кишиларининг хислат ва фазилатларига, уларнинг ахлоқ ва одоб тўғрисидаги фикр ва тушунчаларига тамомила ёт бўлган қараш ва тушунчаларга адабиётимиздан ўрин беришга биз мажбур эмасмиз. Ахматованинг асарлари бизнинг ёшларимизга бирон ибрат бероладими? Зарардан бошқа ҳечнима беролмайди. Унинг асарлари умидсизлик, бадбинлик, руҳсизлик уруғини сочади, халос. Унинг асарлари ижтимоий ҳаётнинг муҳим масалаларидан, кенг ижтимоий ҳаёт ва жамият ишларидан қочиб, кичик ва тор ички ҳиссиётлар дун'ёсига ўралишиб қолиш орзусини туғдиради, халос. Бас шундай экан, ёшлар тарбиясини унинг қўлига топшириб қўйиб бўладими?! Қолбуки Ахматованинг асарларини дамбадам ҳали „Звезда“ ҳали „Ленинград“ журналида бажонудил босиб турдилар, бундан ташқари ҳатто алоҳида китоб қилиб ҳам чиқаздилар. Бу иш ниҳоятда катта қўпол сиёсий хато бўлди.

Шу сабабларга кўра, Ленинград журналларида умидсизлик руҳида бемақсад ва беғоя асарлар ёзиш йўлига кириб кетган бошқа ёзучиларнинг асарлари ҳам босиладиغان бўлиб қолганлиги тасодифий бир ҳол эмас. Бу ўринда мен Салофьев ва Комиссароваларнинг асарларини назарда тутаман. Садофьев блан Комиссарова ба'зи ше'рларида Ахматовага ўхшаб ёзадиган бўлиб қолдилар, Ахматованинг кўнглига жуда ёқалиган умидсизлик, ҳасратмандлик, ғариблик кайфиятларни ёйиш йўлига кирдилар.

Бу хил кайфиятлар ёки бу хил кайфиятларни ёшлар орасига ёйиш ёшларимизга зарарли та'сирдан бошқа фойда бермайди, ёшларнинг фикрини заҳарлаб, бемақсад ва беғоялик, умидсизлик, ҳасратмандлик ва сиёсатдан ҳоли бўлиш каби ярамас руҳий ҳоллар туғдиради халос. Буни айтсак-айтмасак, аниқ турган гап.

Агар биз ёш таримизни бу хил бадбилик руҳида, ўз ишимизга ишонмаслик руҳида тарбияласак, бунинг оқибати нима бўларди? Бунинг оқибати шу бўлардики, биз улуг Ватан урушида енгаолмас эдик. Совет давлати ва партиямиз совет адабиёти ёрдами билан ёшларимизни ғайрат ва шижоатли, руҳи тетик ва соғлом қилиб тарбиялаганлиги учун, уларни ўз ишимизга қаттиқ ишонч руҳида тарбия қилганлиги учун биз социализм қуриш соҳасидаги катта қийинчиликларни енгиб, немислар билан японларни мағлуб қилдик.

Булардан қандай хулосалар чиқармоқ керак бўлади? Булардан чиқариладиган хулоса шуки, ўз саҳифаларида мазмуни соғлом, ўқиганларнинг руҳини кўтарадиган, мақсад ва ғояси чуқур яхши асарлар қаторида мақсадсиз, ғоясиз, мазмунан пуч, орқага судровчи ярамас асарлар ҳам бостирган „Звезда“ журнали ўзининг маҳкам тутган аниқ бир йўли булмаган ҳамда душманларимизнинг ёшларимиз фикрини бузмоқ йўлидаги ҳаракатларига ёрдамлашган ёмон бир журнал бўлиб қолди. Ҳолбуки бизнинг барча журналларимиз бундай мақсадсиз ва ғоясизлик ҳамда сиёсатдан ҳоли бўлиш ва бемаънолик орқасида эмас, балки ҳаммиша одамларни ғайрат ва шижоатга чақириб руҳларини кўтарадиган инқилобий бир йўл тутганлиги орқасида кучли бўлиб келган. Мақсадсизлик ва ғоясизлик тарғиботи „Звезда“ журналида катта ҳуқуққа молик бўлиб қолган экан Бу ҳам етмай, Зошченко Ленинград ёзучилар ташкилоти орасида шундай бакуч бўлиб кетгидирки, ҳатто унинг фикрига қўшилмаганларга дағдага қилиб, битта-яримта ҳикоямда сени боплайман деб пўписа билан қўрқитиш даражасига борибдир. Хуллас, у адабиёт майдонининг ҳокими бўлиб қолибдир. Бирнеча кишилар унинг атрофига тўпланиб олиб, унинг шуҳратини оширишга хуб ҳаракат қилибдилар.

Бундай қилмоққа қандай асослари бор эди? деб сўраймиз. Нима сабабдан бундай ғайри табиий реакцияни ишга йўл қўйдингиз?

Ленинграддаги адабий журналлардаги кишилар ғарбнинг ҳозирги замондаги хашаки буржуа адабиётига жуда кўнғил қўйиб кетганликларни тасодифий бир ҳол эмас. Бизнинг баъзибир адибларимиз ўзларига буржуа мешчан ёзучиларга устоз бўладиган кишилар деб қарамай, балки ўзларини уларга шогирд қилиб қўйдилар, хушомадгўйлик қилиш ва четёллардаги бемаза мешчан адабиётга сажда қилиш йўлига кириб кета бошладилар. Биз совет ватанпарварларига, буржуазия тузумининг барчасидан ва ҳарқандайдан юз мартаба ортиқ юксак ва афзал булган совет тузумини вужудга келтирган биздек кишиларга бундай хушомадгўйлик, бундай хўрлик муносиб ишми? Бутун дунёда энг инқилобий бўлган ва бутун дунёда ҳаммадан олдинда бораётган совет адабиётига ғарбнинг бефазилат, доираси тор, суюқ ва бемаза буржуа адабиётига бундай кўнғил қўйиб, унинг олдида тиз чўкмоғимиз шаънимизга муносиб ишми?

Ёзучиларимизнинг ҳозирги замон совет тематикасидан йироқда туришлари, бир томондан тарихий мавзуларда асар ёзишга

ошиқча қизиқиш кетиб, яқинчи томондан нуқул ўйин-кулги ва тамошадан бошқа аҳамияти бўлмаган, мазмуни пуч енгилтак асарлар блан кўпроқ шуғулланишга уринишлари ҳам уларнинг ишларидаги катта камчиликлардандир. Ба'зи ёзувчилар ҳозирги замон совет темасида катта асарлар ёзишдан орқада қолганликларига ваз кўрсатиб, энди халққа фақат завқ берадиган, мазмуни чуқур бўлмаган енгилтак асарлар ҳам бериш вақти келди, энди асарнинг гоёсига унча э'тибор қилмасак ҳам бўлади, дейдилар. Бу фикр бизнинг халқимизни, унинг талаб ва завқий даражасини жуда хато тушунишдир. Халқимиз ёзувчилардан Улуғ Ватан урушида совет халқининг олган катта тажриба ва ибратларини хулоса қилиб, ма'но ва мазмунини чақиб берадиган асарлар яратишини кутади, юртимиздан душманни қувлагандан кейин мамлакатимизнинг халқ хўжалигини тиклаш ва ўстириш йўлида халқимизнинг фидокорлик блан ишлаб жонбозлик қилаётганини тасвир қилиб, бу ишларнинг бутун ма'но ва мағзини чақиб берсинлар деб кутади.

Энди „Ленинград“ журнали тўғрисида бирмунча сўз айтай. Ахматова сингари Зошченко ҳам „Ленинград“ журналида „Звезда“ журналидагидан ҳам „маҳкамроқ“ ўрнашиб олипти. Зошченко блан Ахматова бу журналларнинг иккавида ҳам жуда фаол адиблар бўлиб қолиптилар. Шу тариқа „Ленинград“ журнали Зошченкодек разил ёзучига ва Ахматовадек хилватхона ва машатхоналар шоирасига ўз саҳифаларидан ўрин бериб қўйганлиги учун жавобгардир.

Аммо „Ленинград“ журналининг бундан бошқа хатолари ҳам бор.

Чунончи Хазин деган бир одам томонидан „Евгений Онегин“га тақлид қилиб ёзилган „Онегиннинг қайтиши“ деган асарни олайлик. Бу асар Ленинград тамошахоналарининг саҳналарида кўп ўқилар эмиш. Ленинградлилар Хазин каби кишиларнинг саҳнага чиқиб Ленинградни масхара ва мазақ қилишига нега йўл бериб қўйганларини асло тушунолмаймак. Алабий „тақлид“ дейилган бу „асарнинг“ бутун мазмуни, ҳозирги Ленинградга келиб қолган Онегиннинг саргузаштларини ҳажв қилиб, кулиб ёзишдангина иборат бўлмай, унинг ма'носи бутунлай бошқадир. Хазин ёзган ҳажвноманинг ма'носи шуки, бу асарда Хазин ҳозирги Ленинградни Пушкин замонидаги Петербург блан солиштирмоқчи ва бизнинг замонимиз Онегин замонидаги ёмон деб да'во қилмоқчи бўлади. Бу „ҳажвнома“нинг ба'зи сатрларига диққат қилинг. Ҳозирги Ленинграднинг ҳечқайери бу ёзучига ёқмайди. Ёзучи совет кишиларини, Ленинградни масхара қилиб кулади, бўхтон қилади. Онегин замони қандай яхши замон эди, олтин замон эди демоқчи бўлади. Энди бўлса у замонлар йўқ, уй-жой шу'баси, нон карточка, пропусса деган нарсалар чинқиди. Қизлар ҳам Онегинни шайдо қилган нозик ниҳол қизлар эмас, эндиги қизлар кўча ҳаракатини идора қиладилар, бинолар ремонтда ишлайдилар ҳоказо ва ҳоказо, демоқчи бўлади. Ижозатингиз бўлса бу „ҳажвномадан“ фақат бир жойни ўқиб берайин.

Ҷиқди бечора Евгений трамвайга,
Қилиб ҳурмат одобу—тавози'га,
Ма'рифатсиз эди унинг асри
Йўқ эди трамвайдан хабари.
Қисмати бўлиб паноҳ унга,
Бир оёғин босдилар гўрга
Қорнига уриб биров ниқтов
Деди ағрайма э „Меров!“
Ёдига тушиб замоннинг расми
Дуэль блан ечмоқ бўлди жанжални,
Киссасига солиб қўлини
Топмади анда қўлқопини,
Илибдир аллақачон кисовур
Ағдарма қилиб унинг чунтагини,
На қилсин энди шўрлик Онегин
Кетаберди чиқазмай даммини.

Ленинград шаҳри аввал қандай эдию, энди қандай, маданият-сиз, одамлари дағал ва қўпол ёмон бўлиб қолганмиш. Қобилгина одам бўлган бечора Онегин Ленинградни шу ҳолда кўрипти. Таб'ан паст бўлган Хазин Ленинградни ва ленинградчиларни ана шундай қилиб кўрсатишти.

Фақат бўҳтон ва маломатдан иборат бўлган бу ҳажвноманинг ичи-таши ва бутун мазмуни ириган ва чиригандир.

„Ленинград“ журнаlining редакцияси Ленинградга ва унинг яхши одамлари ша'нига бундай тухмат ва бундай бўҳтон қилган ярамас асарни қандай қилиб кўрмай қолганларига ҳайронман! Хазинга ўхшаган кишиларни Ленинград журналларига яқин келтириб бўладими, ахир?!

Энди Некрасов тўғрисида назирага назир қилиб ёзилган яна бир асарни олайлик. Бу асар шундай ёзилганки, Некрасовдек улуғ шоир ва жамоат ходимининг ҳаққига тўғридан-тўғри ҳақоратдир. Бу ҳақорат ҳарқандай ўқимишли кишини ғазабга келтирса керак. Аммо „Ленинград“ журнаlining редакцияси бу ирганчик бўтқани ўз саҳифаларида жон деб босиб чиқазипти.

„Ленинград“ журналида бундан бошқа тағин нималар бор? Ўтган асрнинг охирларига оид бўлган кўҳна, бемаза латифалар тўпламидан олинган бўлса керак, ҳархил бема'ни, тутуриқсиз, суюқ, кўп чайналган чет эл латифалари бор. „Ленинград“ журнали саҳифаларини тўлдирмоқ учун бошқа нарса топаолмадимиз? Ажабо, босай деса тузукроқ нарса топилмаптими? Ҳеч бўлмаса Ленинград шаҳрини тиклаш мавзуини олинг. Шаҳарда улуғ ишлар қилинмоқда, шаҳар қамалда қолган вақтда бўлган яраларини тузатмоқда, ленинградчилар урушдан кейин шаҳарни тиклаш йўлида завқ-шавқ блан, ғайрат ва ҳиммат блан ишламоқдалар. „Ленинград“ журналида бу ҳақда ҳеч нарса ёзилдими? Ленинградчиларнинг меҳнат майдонида кўрсатаётган қаҳрамонликларини тасвир этган асарларни журнал саҳифасида кўриш уларга муясар бўладими, йўқми?

Совет хотин-қизлари тўғрисидаги мавзу'ни олиб қаранг. Умуман ҳозирги замон совет хотин-қизлари тўғрисида, уруш йилларидаги катта қийинчиликларга чидаш бериб келган, ҳозир хўжаликни тиклаш соҳасидаги оғир вазифаларни ҳал қилишда фидокорона меҳнат килаётган барча хотин қизлар, шу жумладан Ленинград қаҳрамон қизлари ва хотинлари тўғрисида чинакам ҳақиқий асарлар бериш ўрнига, совет китобхонларига хотин-қизларнинг вазифалари ва хизмати тўғрисида Ахматова сингари беҳаёлик блан айтилган бема'ни фикрларни тарғиб қилиш мумкинми, ахир?

Ёзучилар союзининг Ленинград бўлимида аҳвол шу даражага бориб еткан эканки, ҳозирги вақтда икки адабий — бадиий журнални тўлдирмоқ учун яхши асарлар етишмас экан. Шунинг учун ҳам Партия Марказий Комитети „Ленинград“ журналини ёпишга, яхши адабий кучларнинг ҳаммасини „Звезда“ журнали атрофига тўплашга қарор берди. Бу, албатта, Ленинградда бошқа журнал чиқмайди деган гап эмас; ишлар яхшиланиб кетганда иккинчи ёки ҳатто учинчи журналнинг ҳам чиқа бошлаши турган гап. Яхши, юксак бадиий асарлар кўпайса бу масала ўз-ўзидан ҳал бўлиб кетаберади. Ахир бундай асарлар кўпайса, ва уларни босиб чиқариш учун битта журнал кифоя қилмай қолса, иккинчи ва учинчи журналларни ҳам чиқариш мумкин. Гап Ленинградли ёзучиларнинг гоёвий ва бадиий жиҳатдан асарлар ёзиб беришларида қолган.

ВКП(б) Марказий Комитетининг „Звезда“ ва „Ленинград“ журналларининг иши ҳақида чиқарган қароридан очиб ташланган ва кўрсатилган қўпол хато ва нуқсонлар шулардир.

Бу хато ва камчиликларнинг илдизи қаерда?

Бу хато ва камчиликларнинг илдизи шундаки, юқорида номлари курсатилган журналларнинг муҳаррирлари, совет адабиёти соҳасида ишловчилар, шунингдек Ленинграддаги мафкуравий фронтимизнинг раҳбарлари ленинизмнинг адабиёт тўғрисидаги ба'зи асосий қондаларини унутиб қўйганлар. Кўп ёзучилар ва мас'ул муҳаррирлар ёки Ёзучилар союзида муҳим вазифаларда ишловчи ёзучилар: сиёсат — ҳукуматнинг иши, Марказий Комитетнинг иши деб ўйлайдилар. Адабиётчиларга келсак, сиёсат блан шуғулланиш уларнинг иши эмас эмиш. Бирон киши яхши, бадиий, гўзал асар ёзса, бу асарда ёшларимизни йўлдан оздиручи, улар фикрини заҳарловчи чирик жойлари бўлса ҳам, босиб чиқара бериш керак экан. Биз ўртоқларимиздан адабиёт, раҳбарларидан ҳам, ёзучилардан ҳам, ўз ишларида сиёсатга амал қилишларини талаб этамиз, чунки, совет тузуми сиёсатсиз яшайолмайди, биз ўртоқларимиздан ёшларни бепарволик ва гоёсизлик руҳида эмас, балки соғлом инқилобий руҳда тарбиялашларини талаб қиламиз.

Ленинизм XIX асрда ўтган инқилобчи рус демократларнинг барча ан'аналарини ўз ичига олиб, ўзида гавдалантиргани ма'лум. Бизнинг совет маданиятимиз ўтмишдаги маданий меросга танқид кўзи блан қараб, унинг яхши томонларини олиб, ёмон то-

монларини чиқазиб ташлаб, шу йўл билан вужудга келди, ривожланди ва яшнаб гуллади. Бизнинг партиямиз буюк рус инқилобчи демократ ёзуви ва танқидчи булган Белинский, Добролюбов, Чернишевский, Салтыков-Шедрин, Плехановларнинг адабиётдаги аҳамияти ғоят буюк эканлигини Ленин ва Сталиннинг тиллари билан э'тироф қилди. Инқилобчи демократ рус ёзучиларининг Белинскийдан бошлаб барча энг яхши вакиллари „соф сан'ат“, „сан'ат сан'ат учун“, деган нарсани ҳеч э'тироф қилмадилар ва сан'ат халқ учун деган нарсани, сан'атнинг юксак ғоявийлигини ва ижтимоий аҳамияти борлигини доим айтиб келдилар. Сан'ат ўзини халқ тақдирдан ажратиб ташлаши мумкин эмас. Белинскийнинг машҳур „Гогольга мактуб“ини эсга олинг. Буюк танқидчи бу мактубда Гогольни халқ ишига хиёнат қилиб подшо томонига ўтишга урингани учун, қаттиқ қоралаб, койиган эди. Ленин бу мактубни цензура кўрмаган демократик матбуотнинг энг яхши асарларидан бири деб айтган эди, бу мактуб ҳозиргача ҳам буюк алабий қийматини йўқотгани йўқ.

Добролюбовнинг адабиёт тўғрисидаги ёзган мақолаларини эсга олинг. Добролюбов ўз мақолаларида адабиётнинг ижтимоий аҳамиятини жуда кучли қилиб кўрсатиб берган. Бизнинг инқилобчи демократ ёзучиларимизнинг барча ёзган асарларида чор тузумига қарши қаттиқ нафрат бор, халқнинг ҳақиқий манфаатлари учун, унинг ма'рифати учун, унинг чор усул идорасидан қутулиши учун мардонавор курашмоққа ундаган оташин сўзларга тўлгандир. Рус адабиётининг буюк намоёндалари адабиёт ва сан'атни халқнинг энг яхши тилаклари йўлида кураш олиб боручи жанговар сан'ат бўлиши лозим деб билдилар. Барча утопист социалистлар ичида илмий социализмга ҳаммадан яқинроқ турган Чернишевскийнинг асарлари, Ленин та'бирича „синфий кураш руҳи билан суғорилган“, шу Чернишевский сан'атнинг вазифаси турмушни билишдан ташқари, одамларни ҳарбир ижтимоий воқиага тўғри баҳо бера олишга ўргатишдан ҳам иборатдир, деб та'лим берди. Унинг энг яқин дўсти ва сафдоши Добролюбов „турмуш адабиёт чизигидан бормаиди, балки турмуш қайтариқа борса, адабиёт шунга мувофиқ равишда ўзгаради“ деб қайта-қайта айтди ва адабиётда реализм йўлига ва халққа яқинликка ундади, сан'атнинг асоси турмуш, деди, турмуш ижод манбаидир, сан'ат ижтимоий фикрни ма'лум йўлга солиб, ижтимоий турмушда актив роль ўйнайди, деб билди. Добролюбовнинг фикрича, адабиёт жамиятга хизмат қилиши керак, халққа замонанинг энг муҳим масалаларини тушунтириб бериши керак, ўз даврининг ғоялари билан бир даражада бўлиши керак.

Белинский, Чернишевский, Добролюбовларнинг буюк ан'аналарини давом этдиручи марксистик адабий танқидчилик ҳамма вақт жамиятга хизмат қилган реалистик сан'ат йўлида курашиб келди. Плеханов алабийг ва сан'ат тўғрисидаги ғайри-илмий идеалистик тушунчаларнинг хатолигини кўрсатиш учун жуда кўп ишлади, адабиётни халққа хизмат қилучи қудратли воситадан

бири деб билган буюк рус инқилобчи — демократларнинг асосий фикрларини ҳимоя қилиш учун кўп меҳнат қилди.

Илғор ижтимоий фикрнинг адабиётга ва сан'атга муносабатини биринчи марта ниҳоятда аниқ та'риф қилиб берган В. И. Ленин бўлди. Мен сизларга Лениннинг 1905 йилда ёзган „Партия ташкилоти ва партиявий адабиёт“ деган мақоласини эслатиб ўтаман. Бу мақолада Ленин адабиёт партиясиз бўлиши мумкин эмаслигини, адабиёт умум пролетар ишининг муҳим таркибий қисми бўлиши кераклигини жуда қат'ий қилиб айтган. Лениннинг бу мақоласида бизнинг совет адабиётимизнинг ривожланиши учун керак бўлган барча асослар аниқлаб берилган. Ленин айтганки:

„Адабиёт партиявий бўлиши керак. Социалистик пролетариат, буржуа урф-одатига қарши, фойдатама' буржуа савдогарлар матбуотига қарши, адабиётда шухратпарастлик ва фардиятчилик, кибр-ҳавога мағрур бўлиб кетишга, манфаатпарастликка қарши адабиёт партиявийдир, деган принципти олға суриши, бу принципти кенгайтириши ва уни мумкин қадар тўла ҳам бутун шаклда амалга ошириши керак“.

„Партиявий адабиётнинг бу принципи нимадан иборат? У шундан иборатки, социалистик пролетариат қўлида адабиёт иши айрим шахс ва тўдаларнинг бойиши учун қурол бўлмаслигидан ташқари, умуман адабиёт иши умум пролетар ишидан айрим хусусий иш булмаслиги керак. Битсин партиясиз ёзучилар! Битсин ўзини янсонлардан хориждэ билган ёзучилар! Адабиёт иши умум пролетар ишининг бир қисми бўлиши керак...“

Яна шу моқолада бундай дейилган:

„Бир жамиятда яшаб туриб, шу жамиятдан четда бўлиш мумкин эмас. Буржуа ёзучиси, рассоми, артистининг озодлиги пулдорга, пулга, хўжасига қарамликдан, ниқобланган (ёки мунофиқона ниқобланадиган) қарамликдан бошқа нарса эмас“.

Ленинизм бизнинг адабиётимиз сиёсатдан ҳоли бўлиши мумкин эмас, у „сан'ат сан'ат учун“ деган тарзда бўлиши керак эмас, балки ижтимоий ҳаётда умумий илғор роль ўйнаши керак деган фикрларга асосланади. Лениннинг партиявий адабиёт тўғрисидаги принципи — В. И. Лениннинг адабиёт ҳақидаги фанга қўшган бу жуда муҳим та'лимоти, мана шундан келиб чиқади.

Бинобарин совет адабиётининг энг яхши ан'аналарининг, буюк инқилобчи — демократларимиз бўлмиш Белинский, Добролюбов, Чернишевский, Салтиков-Шедрин яратган, Плеханов давом этдирган ҳамда Ленин ва Сталин илмий асосда ишлаб чиққан ва асослаган ан'аналарнинг давомидир.

Некрасов ўз поэзиясини „ўч ва алам илҳоми“ деб атади. Чернишевский ва Добролюбов ёзучиликни халққа муқаддас хизмат қилиш деб билдилар. Русия демократ зиёлиларининг энг яхшилари мана шу слийжаноб юксак ғоялар учун чор зулмидан ҳалок бўлдилар, бадарға ва сургун қилиндилар. Бундай шонли

ан'аналарни қандай қилиб унутиш мумкин? Қандай қилиб уларни э'тиборга олмаслик мумкин. Ахматова ва Зошченколарнинг „сан'ат сан'ат учун“ деган тескаричилиги ширини кўтаришларига, ғоясизлик ниқобига яшириниб совет халқига ёт бўлган ғояларни кўтариб чиқишларига қандай қилиб йўл қўйиш мумкин?!

Адабиётимизнинг жамиятни тарбиялаб ўзгартишда буюк аҳамияти борлигини ленинизм э'тироф қилади. Бизнинг совет адабиётимиз ўзининг мана шу катта тарбиявий ролини пасайтиришга йўл қўйса — бу орқага қараб кетиш, „тош асри“га қараб қайтиш бўлар эди.

Уртоқ Сталин ёзучиларимизни киши руҳининг инженерлари деб айтади. Бу та'рифнинг чуқур ма'носи бор. Бу та'риф совет ёзучиларининг одамларни тарбиялаш учун, совет ёшларини тарбиялаш учун, адабиёт ишида бракка йўл қўймаслик учун жавобгар эканликларини кўрсатади.

Марказий Комитетнинг адабиёт масаласи юзасидан бундай қат'ий тадбирлар кўриши ба'зи кишиларга ғалати туюлади. Бизда бунга одатланмаганлар. Агар ишлабчиқаришда бракка йўл қўйилса, ёки кенг исте'мол моллари ишлабчиқариш программаси бажарилмаса ёки ёғоч тайёрлаш плани бажарилмай қолса, бунинг учун ҳайфсан э'лон қилиш керак дейдилар (залдагилар буни ма'қуллаб куладилар), агар кишиларнинг руҳини тарбиялаш ишида бракка йўл қўйилса, агар ёшларни тарбиялаш ишида бракка йўл қўйилса, майли дейдилар. Ҳолбуки бу ҳол ишлабчиқариш программасини бажармаслик ёки ишлабчиқариш топширигини бузушдан кўра ёмонроқ эмасми? Марказий Комитетнинг бу қарорни чиқаришидан мақсади мафкура соҳасини ишимизнинг бошқа барча соҳалари билан бараварлаштиришидир.

Сўнги вақтда мафкура соҳасида катта нуқсон ва камчиликлар борлиги ма'лум бўлди. Бу ерда „Звезда“ ва „Ленинград“ журналларида юз берган ҳол ҳақида сўзлаб ўлтирмасдан, сизларга сан'атимизнинг қолоқлигини, театр драма репертуаримиз паст сифатли асарлар билан тўлганлигини эслатиб ўтишнинг ўзи kiffoя. Марказий Комитет бу ишга аралашишга ва ишни қат'ий суратда тузатишга мажбур бўлди. Унинг халқ олдидаги ўз мажбуриятини, ёшларни тарбиялаш масаласидаги мажбуриятни унутиб қўйган кишиларга қарши бериладиган зарбани юмшатишга ҳаққи йўқ эди. Агар биз активимизнинг диққатини мафкура масалаларига қаратишни ва бу соҳада тартиб ўрнатишни, ишни аниқ йўлга солиб юборишни истасак, мафкура соҳасидаги хато ва нуқсонларни совет кишиларига, большевикларга хос кат'ият билан танқид қилишимиз керак. Шундагина биз ишни тузатаоламиз.

Ба'зи адабиётчилар бундай мулоҳаза қиладилар: уруш вақтида халқ адабиётга чанқаб қолган, китоб кам чиқарилди, китобхон ҳарқандай чирик молни ҳам ҳазм қилиб юбораберади, деб ўйлайдилар. Аммо, аслда бундай эмас, биз бефарқ ёзучилар, муҳаррирлар ва наширлар бизга қандақа адабиёт берсалар, майли деяолмаймиз. Совет халқи совет ёзучиларидан буюк қурулиш планларини бажаришга, мамлакатимиз халқ хўжалигини тиклаш ва янада

ривождантириш планларини бажаришга ёрдам берадиган чинакам ғоявий қурол, ма'навий озиқ кутади. Совет халқи адабиётчилар олдига юксак талаблар қўяди, унинг ғоявий ва маданий талабларини қондиришни истайди. Уруш вақтида шароит бўлмади, биз бу муҳим талабларни қондираолмадик. Халқ булаётган воқиалар устида ўйлаб булар мағзини чақмоқ, тушунмоқ истайди. Халқнинг ғоявий ва маданий савияси юксалди. Бизда босилиб чиқаётган адабиёт ва сан'ат асарларининг сифати кўпинча халқни қониқтирмайди. Адабиёт соҳасидаги, мафкура соҳасидаги ба'зи ходимлар бунини тушунмайдилар ва тушунишни истамайдилар.

Халқимизнинг диди ошиб, талаби жуда кучайди. Халқ кўтарилган даражага кўтарилишни истамаган ёки кўтарилаолмайдиган кишилар кейинда қолиб кетади. Адабиёт халқ талаб қилган даражада бориш блангина қолмай, балки халқнинг дидини ошириши, унинг талабларини яна юксалтириши, уни янги ғоялар блан бойитиши, халқни олга бошлаб бориши керак. Халқ блан бирга қандаш ташлаб боралмаган, халқнинг ошган талабларини қондираолмаган, совет маданияти тараққиётининг вазифалари талаб қилган даражага чиқалмаган кишилар албатта қатордан чиқиб қолади.

„Звезда“ ва „Ленинград“ журналлари раҳбар ходимларининг ғоявий камчиликларидан яна иккинчи бир катта хато ҳам келиб чиқади. Бу хато шундан иборатки, ба'зи раҳбар ходимларимиз ёзувчилар блан қиладиган муносабатларида совет кишиларини сиёсий жиҳатдан тарбиялаш ва ёзувчиларнинг сиёсий йўллари фойдасини кўзламай, хусусий манфаат, ошна-оғайнигарчилик андишасини қилдилар. Ғоявий жиҳатдан зарарли, адабий жиҳатдан паст турадиган асарларнинг кўпи ёзувчиларни хафа қилишни истамаганлик натижасида босиб чиқарилган, дейдилар. Бундай ходимлар нуқтаний назаридан, бировни хафа қилмаслик учун, халқ манфаатларидан, давлат манфаатларидан кечиси мумкин экан. Бу мутлақо нотуғри ва сиёсий жиҳатдан хато бир йўлдир. Бу— миллионни қора чақага сотиш блан баравардир.

Партия Марказий Комитети ўз қароридан, адабиётда принципал муносабатларни ошна-оғайнигарчилик муносабатларига қурбон қилишни жуда ҳам зарарли эканлигини ўқдириб ўтди. Ба'зи ёзувчиларимиз ўртасидаги принципсиз ошна-оғайнигарчилик муносабатлари кўп ёмон ҳолларга сабаб бўлди, кўп адабий асарларимизнинг ғоявий даражасининг пасайишига сабаб бўлди, совет адабиётига ёт бўлган кишиларга адабиётимиз эшигини очиб берди, Ленинград мафкура майдонининг раҳбарлари томонидан, Ленинграддаги журналларимизнинг раҳбарлари томонидан танқид қилинмаганлиги ҳамда иш юзасидан бўладиган муносабатларда халқ зарари бўлса ҳам ошна-оғайнигарчилик ри'оясини қилиш жуда катта зарар келтирди.

Ўртоқ Сталин бизга та'лим бериб айтадики, агар биз кадрларимизни сақлаб қолмоқчи бўлсак, уларни ўргатмоқ ва тарбияламоқ бўлсак бирор одамни ранжитиб қўйишдан қўрқмаслигимиз, иш юзасидан бўладиган очиқ, дадил ва беғараз танқиддан қўрқ-

маслигимиз керак. Танқид бўлмаса ҳарқандай ташкилот, жумладан адабиёт ҳам пўпанак боғлаб кетади. Танқид бўлмаса касалнинг ҳарқандайи ҳам ташқари чиқмай ичда қолиб кетади, касал ичга уриб кетгандан кейин тузатиш қийин булади. Бизнинг одамларимизнинг ўсиб камол топиб боришларига фақат дадиллик блан очиқ ва беғараз қилинган танқид ёрдам беради, одамларимизни ўз ишларидаги камчиликларни йўқатиб, илгарилаб боришга ҳаракат қилдиради. Танқид йўқ жойда таназул, чиринш бошланади, илгарилашга ҳаракат бўлмайди.

Ўртоқ Сталин, бизнинг тараққиётимиз учун лозим бўлган энг муҳим шарт шуки, совет кишиларининг ҳарбири ҳарқунги қилган ишининг ҳулосасини чиқарсин, ўз ишларини ўйлаб, андиша қилиб кўрсин, ўз ишларини ҳечбир қўрқмасдан дадиллик блан текшириб кўрсин, ишидаги камчилик ва хатоларни мардлик блан ўзи танқид қилсин, ўз ишида қандай қилиб яхши натижаларга эришмоқ тўғрисида яхши ўйласин ва ўзининг савиясани оширмоқ учун доим тинмасдан ишласин, деб такрор-такрор айтиб келди. Бу гаплар бошқа ходимларимизга қанчалик дахлдор бўлса, ёзучиларимизга ҳам шунчалик дахлдордир. Ишини танқид қилишдан қўрққан киши, халқ ҳурматига дойиқ бўлмаган жирканч қўрқоқдир. **(Қаттиқ қарсақлар).**

Ўз ишини яхши танқид қилмаслик, ёзучилар блан иш юзасидан бўладиган алоқаларда ошна-оғойнигарчилик рюясини қилиш Совет Ёзучилари Сюзининг бошқармасида ҳам жуда расм бўлиб қолган. „Звезда“ ва „Ленинград“ журналларида топилган ёмон аҳволларнинг туғилишига Ёзучилар Союзининг Бошқармаси, жумладан унинг раиси ўртоқ Тихонов ҳам айблдир, айблари шуки, улар Зошченко, Ахматова ва бошқа булар сингари кишиларнинг зарарли бўлган бундай кишиларнинг совет адабиётига ёмон таъсирларига йўл қўймаслик, унинг олдини тўсиш ўрнига, улар, аксинча, совет адабиётига ёт бўлган ҳаракат ва фикрларнинг журналларимиз доирасига кирмоғи учун йўлни катта очиб қўйганлар.

Ленинграддаги журналларнинг хато ва камчиликларига бу журналларни бошқаришдаги мас'улиятсизлик ҳам анча сабаб бўлди; Ленинград журналларининг редакциясида аҳвол шундай бўлиб қолибдирки, бошдан-оёқ бутун журналга ва унинг бўлимларига ким жавобгар эканлиги маълум эмас, андаккина тартиб ва интизом ҳам йўқ. Бу камчиликни тузатмоқ керак. Шунинг учун ҳам Марказий Комитет қарор чиқазиб „Звезда“ журнаliga бош муҳаррир тайинлади, тайинланган бу бош муҳаррир журналнинг тутган йўлига ва унда босиладиган асарларнинг гоёвий ва бадиий жиҳатдан юксак бўлмоғига жовобгардир.

Ҳарбир ишда бетартиблик ва бесаранжомликка асло йўл қўйиб бўлмаганидек, журналларда ҳам тартибсизлик ва бебосшликка йўл қўйиб бўлмайди. Журналнинг тутган йўлига ва унда босилган асарларга жовобгар бўладиган аниқ одам керак.

Адабиётда ва мафкура майдонида Ленинграднинг яхши ан'аналари бор, сиз бу яхши ан'аналарнинг яна ўз жойига қўймоғингиз

керак. Ҳамиша фикр ва ғоялар маданият маркази бўлиб қолган Ленинград журналларининг маслаксивлик, пучлик паноҳи бўлиб қолганига, ғоясивликка паноҳ бўлиб қолганига афсусланамиз. Мафкура ва маданият соҳасида илғор бўлган Ленинградни эски даражасига қайтарайлик. Ленинград ленинчи большевик ташкилотларининг ўчоғи ва бешиғи бўлганини унитмаслик керак. Ленин блан Сталин большевиклар партиясининг асосини, большевиклик маслағи ва большевик маданиятининг асосини шу шаҳарда кўрганлар.

Ленинграднинг бу шонли ан'аналарини яна тикламоқ ва ривож олдирмоқ Ленинград ёзучилари ва Ленинград партия активлари устига юкланган ва уларнинг иззат ва ҳурматларига оид бўлган вазифадир. Ленинграддиги мафкура майдони тепасида турган кишиларимизнинг вазифаси, аввалан ёзучиларимизнинг вазифаси шуки, улар ғоясивлик, маслаксивлик ва пучлик каби ярамасликларни Ленинград адабиётидан йўқотмоқлари керак. Илғор совет адабиёти байроғини баланд кўтармоқлари, ўзларининг ғоявий жиҳатдан ўсишлари, ёзган асарларини бадий жиҳатдан юксалтиришлари учун ҳечбир фурсатни қўлдан бермай ҳаракат қилмоқлари, ҳозирги зamon тематикасидан кейинда қолмасликка, халқ талабидан орқада қолмасликка тиришмоқлари керак; ўз ишларидаги камчиликлар танқидини мумкин қадар кучайтирмоқлари, хушомадгўйлик, лаганбардорлик, дўст-бродарлик андишаси блан қилинган танқид эмас, балки дадиллик блан қилинган бегараз ва ғояси юксак большевикчасига қилинган танқидни кучайтирмоқлари керак.

Ўртоқлар, Ленинград шаҳри партия комитети, хусусан унинг ташвиқот ва тарғибот бўлими ва тарғибот ишлари секретари бўлган ҳамда мафкура ишлари тепасида турган, журналларнинг бундай ёмон ҳалга тушиб қолишига энг биринчи жавобгар бўлган ўртоқ Широков қандай катта хато қилганликлари энди сизларга аниқ бўлгандир. Ленинград шаҳар партия комитети июнь ойининг охирида „Звезда“ журналининг таҳрир ҳайати тўғрисида қарор чиқазганда, бу қарорида Зошченкони ҳам таҳрир ҳай'атига киргизиб ниҳоятда катта сиёсий хато қилди. Партия шаҳар комитетининг секретари ўртоқ Капустин блан шаҳар комитетининг тарғибот ишлари секретари ўртоқ Широковнинг бундай қарорни чиқаздирганларига сабаб фўқат уларнинг сиёсий кўрлик қилганликларидир. Такрор айтаманки, бу хатоларни мумкин қадар тезроқ ва илдамроқ тузатиш керак, токи партияимизнинг ма'навий ҳаётида Ленинград шаҳрининг ўйнаган эски ролини яна ўз жойига қўйайлик.

Ленинградни ҳамда партияимизнинг илғор қисмидан бири бўлган Ленинград партия ташкилотини ҳаммамиз яхши кўраимиз. Ленинградни ўз ярамас мақсади йўлида истифода қилмоқчи бўлган ва адабиётимизга суқулиб кириб олган ҳархил муттаҳамларга Ленинградда жой бўлмасин. Зошченко, Ахматова ва бошқа булар сингари кишилар совет Ленинградининг қадри-қийматига етаолмайдилар. Улар Ленинградда ўзга бир сиёсий ва

ижтимоий тартибларни ва башқа хил мафкураларни кўргилари келади. Эски Петербург ва бу эски Петербургнинг мужассам тимсоли бўлган Отга минган мис ҳайкал улар кўз унгидан сира кетмайди. Биз булсак совет Ленинградига, совет маданиятининг маркази бўлган Ленинградга меҳр қўйганмиз. Ленинградда чиққан улуғ инқилобчи-демократлар бизнинг шонли аждодимиздирлар, бизларнинг сажарамиз шу инқилобчи демократларга бориб тақалади. Ҳозирги Ленинграднинг шонли ан'аналари бу улуғ инқилобчи демократлардан қолган ан'аналарнинг ўсиши ва давомидир, бу ан'аналарни биз ҳеч нарсага бермаймиз. Ленинград активлари, аланглаб, ҳадиксираб қўрқиб-писиб ўтирмасдан мардлик ва дадиллик блан ўз хатоларини мулаҳаза қилиб чиқсалар, ишларини тезроқ тузатиб яхшилаб оладилар ва мафкурaviй ишларимизни яна юрғазиб, ривожлантириб юборадилар. Совет мафкурасини яратишда, совет жамиятчилик тушунчасини яратишда Ленинград большевиклари бу вазифанинг илғорлари ва бошлиқлари қаторида ўз ўринларини яна эгалласинлар. (Қаттиқ карсақлар).

Нима бўлдики, Ленинград шаҳар партия комитети мафкура майдонида бундай ҳолга йўл сериб қўйди? Ленинград шаҳар партия комитети шаҳарни тиклаш ва унинг саноат корхоналарини юқори кўтариш соҳасидаги амалий ишлар блан овара бўлиб, мафкура ва тарбия ишларининг аҳамиятини унутиб қўйган бўлса керак, лекин бу ишларни унутиши унга жуда қийматга тушди. Мафкура соҳасидаги ишларни унутиш мумкин эмас! Бизнинг одамларимиздаги ма'навий бойликнинг аҳамияти моддий бойлик аҳамиятидан кам эмас. Эртаги куннинг ғамини емасдан ғафлатда ётмоқ моддий ҳаётда асло мумкин бўлмаганидек, мафкура ишларида ҳам бундай ғафлат сра ярамайди. Бизнинг совет кишиларимиз ҳозир шу даражада ўсдиларки, ма'навий озиқ қандай бўлса ҳам „ҳазм қилабермайдиган“ бўлиб қолдилар. Ўз ишларини ўзгартиб, халқнинг ўсган ва юксалган талабларини қаноатлантирадиган даражага чиқмаган маданият ва сан'ат ходимлари—халқ олдида ўз обрўйларини даррав йўқотиб қўядилар.

Уртоқлар, бизнинг совет адабиётимиз фақат халқ манфаатини, ватан манфаатини кўзлайди ва дарвоқи' шундай бўлмоғи ҳам керак. Адабиёт халқнинг жони ва тани бўлган бир ишдир, шунинг учун ҳам бизнинг бу соҳадаги ҳарбир муваффақиятимизни, майдонга чиққан ҳарбир қимматли асарни халқ ўз ғалабаси деб билади. Шу сабабдан ҳарбир яхши асарни жанг майдонидаги ғалабага, ёки хўжалик ишидаги катта ғалабага ўхшатса бўлади. Аксинча, совет адабиётида юз берган ҳарбир муваффақиятсизликни кўрганда халқ ҳам, партия ва давлат ҳам хафа бўлиб, афсус ейди, аттанг дейди. Халқ манфаатининг ғамини еган, халқ адабиётига ғамхўрлик қилган ва Ленинград ёзучиларининг бу ҳолга тушиб қолганларини кўриб ташвиш тортаётган Марказий Комитет бу ҳақда қарор чиқарганда, шуларни назарда тутиб қарор чиқарди.

Агар ба'зибир ғоясиз, маслакисиз кишилар совет адабиётининг

Ленинграддаги ходимларини улар таянган асосдан маҳрум қилмоқчи бўлсалар, улар ишининг мафкуравий томоғига рахна урмоқчи бўлсалар Ленинград ёзучиларининг ижодларини пуч қилиб, бу ижоднинг турмушни ўзгартишдаги аҳамиятини йўқотмоқчи бўлсалар, Марказий Комитет Ленинград ёзучиларини куч ва қувватларига ишонади. Ленинград ёзучиларини Ленинграддаги журналларни пучлик ва маслаксиялик, сийёсатдан йироқлик йўлига солмоқчи бўлганларнинг барча ҳаракатларига қат'ий зарба бера оладилар деб ишонади. Сизлар мафкура майдонининг энг олдинги сафида турасиз, сизнинг устингизда катта халқаро аҳамиятга эга бўлган вазифалар бор, бу ҳол ҳарбир ҳақиқий совет ёзучисидан халқ олдида, давлат ва партия олдида жавобгар эканини яхшироқ тушуниб олишни, устига юкланган вазифанинг нечоғлик муҳимлигини онглашни талаб қилади.

Бизнинг ўз мамлакатимиз ичида бўлсин, халқаро ишларда бўлсин топган муваффақиятларимиз буржуазия дунёсига ёқмайди. Иккинчи жаҳон уруши натижасида социализмнинг маъқулий мустаҳкамланди. Социализм масаласи Европанинг кўп мамлакатларида рўзномадаги масалалардан бўлиб қолди. Империалистларнинг барча хилига бу нарса ёқмайди, улар социализмдан, бизнинг бутун илғор инсониятга ибрат бўлган социалистик мамлакатимиздан кўрқадилар. Империалистлар, уларнинг мафкура майдонидаги малайлари ёзучи ва гавитчи хизматкорлари, сийёсатчилари нима қилиб бўлса ҳам бизнинг мамлакатимизни ёмонлашга, нотўғри тасвир қилишга, социализм ҳақиқига бўҳтон қилишга тиришадилар. Бас, аҳвол бундай бўлгач совет адабиётининг вазифаси шуки, бу ифлос туҳмат ва бўҳтонларга қарши чиқиб адабиётимизга, социализмга ҳужум қилаётганларга зарба бериш блан бирга, дадил ва мардонавор ҳаракат қилиб, фасод боғлаб ириб-чириб катаётган буржуазия маданиятининг бутун маразларини очиб ташламоқ ва унинг устига ҳужум қилмоқ керак.

Ғарбий Европа блан Америкада ҳозирги вақтда модага кирган буржуа ёзучилари, кино режиссерлари, театр режиссерлари ўз асарларининг суратини қандай чиройлик қилиб кўрсатсалар ҳам бари-бир буржуазия маданиятини инқироздан сақлаб қолиш қўлларидан келмайди, чунки буржуа маданиятининг ма'навий асоси чирикдир, чунки бу маданият капиталистларнинг хусусий мулкни сақлаш, жамият тепасига чиқиб олиб, фақат ва нуқул ўз фойдасини қўзлайдиган бир қисм бойлар манфаатини сақлаш хизматини ўтайди. Буржуазия ёзучиларининг ҳаммаси, кино ва театр режиссерларининг барчаси жамиятнинг олдинда бораётган илғор табақаларининг диққат ва э'тиборини сийёсий ва ижтимоий курашнинг пишган масалаларидан бошқа томонларга чалғитиб, мараз босган, фаҳшбозлик блан тўлган, фаҳш ва хотинбозликни ҳамда ҳархил лўттибоз, муттаҳам ва фрибгар ифлосларнинг қилган ишларини мақташдан иборат бўлган маслаксия, гоёсиз пуч адабиёт ва пуч сан'ат йўлига тортадилар.

Илғор совет адабиётининг намояндаси бўлган бизларга, биз совет ватанпарварларига, бундай паст буржуазия маданияти ол-

дила бўйин эгмоқ, ёки ўзимизни унга шогирд қилиб қўймоқ бизнинг ша'нимизга ярашадиган ишми? Бизнинг ҳарқандай буржуазия демократиясидан юксак бўлган тузумимизни буржуазия маданиятидан бирнеча марттаба баланд даражали бўлган маданиятимизни акс этдиручи адабиётимиз бошқаларни янги мафкура, янги ахлоқ ва одобга ўргатишга албатта ҳақлидир. Бизнинг халқимиздек халқ, бизнинг мамлакатимиздек мамлакат қаерда бор? Совет халқининг Улуғ Ватан урушида, сўнгра тинчлик шароитида хўжалик ва маданиятни тиклаш ва ривожлантириш йўлига кириб, ҳаркун ва ҳардоим меҳнат бобида кўрсатаётган улуғ фазилатлари кимда ва қаерда бор? Утган ҳар кун халқимизни тобора юксалтирмоқда. Бизлар бугун кечагидек эмасмиз, эртага бугунгидан ҳам бошқа бўламиз. Бизлар 1917 йилдан аввалги руслар эмасмиз, Рус эли ҳам аввалгидек эмас, бизнинг бугун фе'л-ағворимиз ҳам энди бошқача. Мамлакатимизни томир-томиридан ўзгартган катта янгиликлар билан бирга, бизнинг ўзимиз ҳам ўзгардик, ўсдик.

Совет кишиларининг бу янги хислат ва фазилатларини кўрсатмоқ, халқимизни ёлғиз шу кунги ҳолиди кўрсатмай, балки унинг келажаги, эртаги кунда бўладиган ҳолига ҳам назар ташламоқ, унинг илгарига босиб бораётган йўлини маш'ал билан ёритиб, унга ёрдам бермоқ ҳарбир виждонли совет ёзучисининг вазифасидир. Ёзучи турмушдан кейинда судралиб қолмайди, ёзучи халқ олдида, унинг тараққий йўлини кўрсатиб бормоғи керак. Ёзучи социалистик реализм методини маҳкам ўшлаб, турмушимизни диққат билан астойдил яхши текшириб ва тараққиётимизнинг батун мано ва мазмунини батамом онглаб тушуниб олишга тиришиб, бу равишда халқни тарбиялаш ва унга ма'навий қуроли бериш керак. Бизнинг вазифимиз совет одамнинг барча яхши туйғу ва яхши сифатларини саралаб олиш, совет одамнинг истиқболини унга очиқ кўрсатиш билан барга уларнинг қандай ёмон сифатлардан йироқ бўлмоқлари кераклигини кўрсатишимиз, ўтган кечаги куннинг эскиликларини совет кишиларининг илғари қадам босишларига тўсқинлик қиладиган эскиликларга қарши туриб уларни қаттиқ тинқид қилишимиз керак. Совет ёзучиларининг вазифаси ёшларни соғлом ва тетик тарбиялашда, уларни ўз куч-қувватларига ишонган ва қийинликлардан сўз қўрқмайдиган кишилар қилиб тарбиялашда халққа, партия ва совет ҳукуматига ёрдам бермоқдир.

Буржуазия сиёсатчилари ва ёзучилари совет тузуми ва совет маданиятининг муваффақиятлари тўғрисидаги ҳақиқат гапларни ўз халқларидан ҳарқанча яширсалар ҳам, Совет Иттифоқи ҳақидаги тўғри ва ҳақ гапларни чет элларга ёймаслик учун орага темир пардалар солсалар ҳам, совет маданиятининг ривожини ва ўсишини ҳарқанча камситмоқчи бўлсалар ҳам, уларнинг бу хил ҳаракатлари беҳудага кетади. Маданиятимизнинг кучини, унинг фазилатларини жуда яхши биламиз. Бу ерда бизнинг маданий иш билан четэлламларга борган вакилларимизнинг физкультура паради ва бошқа бунинг каби ишларимиз-

нинг чет элларда ниҳоятда катта мувоффақият қозонганини айтиб ўтсак шунинг ўзи ҳам kifоя. Ажнабий мамлакатларнинг ҳарбир иши олдида бўйин эгмоқ, ёки улардан ўзимизни фақат мудофаа қилиш йўлини тутмоқ бизга лойиқ ишми?!

Феодализм замони, сўнгра буржуазия жуда тараққай қилган даврларида ўз замоналарини мақтаган, бу замонанинг маҳкам ва пойдор бўлмоғига хизмат қилган санат ва адабиёт яратган бўлса, энди инсониятнинг тараққиёт ва маданият тарихида бўлиб ўтган барча камчиликларни ўз ичига олган бизнинг янги замонимиз, социалистик турмушимиз, дун'ёда энг юксак адабиёт яратишга, ёски замонларнинг энг юксак асарларини орқада қолдирадиган қимматли асарлар яратишга қобилдир.

Ўртоқлар, Марказий Комитетнинг талаби ва хоҳиши нима? Марказий Комитетнинг тилаги шуки, мафкуравий ишларимизни юксак даражага кўтариш лозим ва зарурлигини Ленинграддаги активларимиз ва ёзучиларимиз яхши тушунсинлар. Совет ёш бўғинлари олдида социалистик Совет давлатини мустаҳкамлаш, унинг кучига куч, қувватига қувват қўшиш, турмушимизни яна яхшилаш маданиятимизни мисилсиз даражада яна гуллатиш учун совет жамияти ичидаги барча куч ва қувватлардан тўла фойдаланмоқ вазифаси туради. Бу улуг вазифани бажармоқ учун, ёш бўғинларимиз руҳан соғлом, ўз йўлида собит қадам, қийинликлардан қўрқмай, тап тортмай улар қаршисига дадил чиқиб, бу қийинликларни енгаоладиган жасур кишилар қилиб етиштирмоқлари, шу руҳда тарбияламоқлари керак. Бизнинг одамларимиз илмлик, маслак ва гоёси юксак, маданий ва ма'навий даражаси юқори, дид ва завқи баланд кишилар бўлмоқлари керак. Бу мақсадга етмоқ учун адабиётимиз, журналларимиз, замон вазифаларидан бир четда турмай, ёшларни совет тузумига садоқат ва фидокорлик руҳида, халқ манфаатига жон фидо қилмоқ руҳида тарбиялаш учун партияга ва халққа ёрдам бермоқлари лозим.

Совет ёзучилари, умуман мафкура соҳасидаги ишлар билан банд бўлган барча ходимларимиз ҳозирда кураш майдонининг энг биринчи сафида турадилар, чунки мафкура масаласи тинчлик вақтида рўзномадан тушмай, балки аксинча, бу вазифалар, аввало адабиёт вазифалари, яна кучаяди. Халқимиз, давлатимиз ва партиямиз адабиётнинг замонимиздан йироқлашишини эмас, балки адабиётнинг совет турмуши ичига, унинг ҳамма томонларига жасорат билан кириб боришини истайдилар. Адабиётнинг қимматини, халқнинг сиёсий ва ма'навий бирлигини мустаҳкамлашда, халқни бирлаштириш ва тарбиялашда унинг катта роль ўйнашини большевиклар яхши билдилар ва бунинг қадрига етадилар. Партия Марказий Комитети ма'навий маданиятимизнинг баракат топиб, ошиб-тошишини истайди, чунки социализмнинг улуг вазифаларидан бири маданият хазинасини бойитиш деб билади.

Совет адабиётининг Ленинграддаги отряди ма'навий ва сиёсий жиҳатдан соғлом унинг ўз хатоларини тез фурсатда тузатиб,

совет адабиёти қаторида ўзига лойиқ в.и муносиб ўрин эгаллашга
Партия Марказий Комитети қаттиқ ишонади.

Ленинград ёзучиларининг ишларидаги камчиликлар барта-
раф қилиниб, Ленинград партия ташкилотининг мафкура соҳаси-
даги ишларини партия, халқ ва давлат манфаати учун қандай баланд
даражага кўтариш лозим бўлса, яқин фурсатда шундай даража-
га чиқиб кучайишига Марказий Комитет қаттиқ ишонади. (Қат-
тиқ қарсақлар. Ҳамма ўрнидан туради).

ТОШКЕНТ ШАҲАР ЁЗУЧИЛАРИНИНГ ЙИҒИЛИШИ

Яқинда Тошкент шаҳар ёзучиларининг уч кун давом этган йиғилиши тзмом бўлди.

Ўзбекистон совет ёзучилар Союзининг раиси ўртоқ Ойбек ВКП(б) Марказий Комитетининг „Звезда“ ва „Ленинград“ журналлари тўғрисида ва шунингдек „Драма театрларининг репертуарлари ва уларни яхшилаш чаралари тўғрисида“ чиқарган қарорлари ҳақида доклад қилди.

Ўртоқ Ойбек ўзбек шоирлари ва ёзучиларининг бир қатор асарларида йўл қўйилган хатоларни кўрсатиб ўтди. Бундай хатоликлар ҳозирги мавзуларда асар ёзмаслик, ўтмишни идеаллаштириш, совет одамини юзаки тасвирлашдан келиб чиққан. Республикамиз ҳаётида колхоз деҳқонларининг пахтачиликни юксалтириш учун кураши, Ўзбекистонда электирлаштириш ва ирригация қурилиши каби муҳим мавзуларда ўзбек адабиётида яхши асарлар йўқ.

Музокараларда сўзга чиққан ёзучилар ВКП(б) Марказий Комитетининг „Звезда“ ва „Ленинград“ журналлари ҳақида“ чиқарган қарорини қизгин мақулладилар. Бу қарор совет адабиётининг ривожланиши учун программа чизиб берган ҳужжатдир. Йиғилишда шоирлардан Собир Абдулла, Уйғун, Ҳамид Ғулом ва бошқа ўртоқларнинг асарлари, драматурглардан Иззат Султон, Яшин ва бошқаларнинг пьесалари танқид қилинди. Бир қатор ёзучиларнинг ижодияти ҳозирги ҳаётдан ажралган, ёшларни коммунистик руҳда тарбиялаш ишига ёрдам бермайди. Кўп асарларда ўзбек халқининг тарихи, ўтмишда ўтган машҳур кишилари тўғри кўрсатиб берилмайди.

Сўзга чиққан Туроб Тўла, С. Сомова, А. Қаҳҳор, М. Шевердин, М. Шайхзода, Р. Қориев, Туйғун, Ё. Алиев, ЎзК(б)П Марказий Комитети пропаганда ва агитация бўлими мудирининг ўринбосари Р. Ғуломов, Ўзбекистон К(б)П Марказий Комитетининг пропаганда бўйича секретари М. Ваҳобов ва бошқалар ёзучиларнинг ижодларидаги барча хатолар тўғрисида гапирдилар.

Профессор Са'дий янглиш ва принципсиз нутқ сўзлади. У, бир қатор ўзбек шоирлари ва ёзучиларининг асарлари тўғрисида гапириб, ғоясиз ҳамда бадий жиҳатдан паст туручи асарларни большевик танқид қилолмади.

Драматург Иззат Султанов нутқ сўзлаб, ўзбек адабиёти ҳозир турғун бир ҳолда, деб асоссиз равишда да'во қилди.

Ўзбекистон К(б)П Марказий Комитетининг секретари ўртоқ У. Юсупов йиғилишда катта нутқ сўзлади. У, айрим ёзучиларнинг ижодий фаолиятларида йўл қўйилган йирик хатоларни кўр-

сатиб берди ва Ўзбекистонда адабиётнинг бундан кейинги ривожланиши учун имкон туғдирадиган бир қатор вазифаларни ўртага қўйди.

Тошкент шаҳар ёзучиларининг йиғилиши қарор қабул қилди. Биз бу қарорни қўйида келтирамиз.

ТОШКЕНТ ШАҲАР ЁЗУЧИЛАРИ ЙИҒИЛИШИНING

ҚАРОРИ

Тошкент шаҳар ёзучиларининг умумшаҳар йиғилиши ВКП(б) Марказий Комитетининг 1946 йил 14 августда „Звезда“ ва „Ленинград“ журналлари ҳақида“ чиқарган қарорини ва 1946 йил 26 августда „Драматик театрларнинг репертуари ва уни яхшилаш талбирлари ҳақида“ чиқарган қарорини эшитиб ва муҳокама қилиб, бу қарорни Ўзбекистон ёзучиларининг барча фаолияти учун жанговар программа деб ҳисоблайди.

ВКП(б) Марказий Комитети ўзининг бу муҳим ҳужжатлари блан, Зошченко, Ахматова ва уларга ўхшаш совет ёзучиси бўлмаган кишилардаги совет адабиётига ёт бўлган ҳолларни ва фикрларни фож қилади ҳамда совет адабиёти ва драматургиясининг бундан кейинги ривожланиши учун ягона тўғри йўл кўрсатиб беради.

Буюк Октябрь социалистик революцияси вужудга келтирган ўзбек совет адабиёти халқ оммасини совет ватанпарварлиги руҳида, коммунизм руҳида тарбиялаш ишида ёрдам берди.

Тошкент шаҳар ёзучиларининг йиғилиши ўзбек адабиётида йирик муваффақиятлар блан бирқаторда, ВКП(б) Марказий Комитетининг қарорларида кўрсатилган хатолар ва нуқсонлар ҳам борлигини кўрсатиб ўтади. Сўнгги вақтда республикамизнинг кўп ёзучилари ўз бадий ижодлари блан совет тузуми ҳаётининг асоси бўлган совет давлати сиёсатини актив пропаганда қилишдан иборат асосий вазифаларини унута бошладилар.

Айрим ёзучилар ўзларининг ғоявий-сиёсий савияларини ошириш устида ишламаётирлар, социалистик реализм усулини эгаллашга интилмаётирлар. Ҳозирги замон воқе'лигидан, ўзбек халқининг ҳаёти ва курашидан узоқлашиб бормоқдалар.

Ўзбек халқининг Улуғ Ватан урушидаги фидокорона иштироки, унинг пахтачиликни кўтариш учун, йирик сановт корхоналарини қуриш учун фидокорона кураши ўзбек совет адабиётида ҳали кўрсатиб берилгани йўқ. Шу блан бир вақтда совет воқе'лигини масхараляйдиган, совет кишиларига туҳмат қиладиган айрим ярамас асарлар ҳам пайдо бўлди. Адабиётга бизга ёт бўлган мафкурани, тушкун кайфиятларни, бадбинликни олиб кириш тенденциялари ҳам бўлди. Маслаксизлик, ғоясизлик, халқ ҳаётиндан ажралиб қолиш Хуршид, Охундий, Ғайратий каби ёзучиларни чиркин обивательлик ботқоғига ва ижоднинг боши берк кўчасига олиб кирди. Бизнинг орамизда кейинги 10—15 йил давомида бирорта ҳам асар яратмаган Исмоилов, Аббосов каби ёзучилар бор.

Худди шундай турмушдан узоқ, бадий жиҳатдан паст савияда туручи асарлар баъзи кўзга кўринган шоирларимизнинг ижодида ҳам катта ўрин эгаллайди. Собир Абдулла каби шоирларнинг мазмунсиз асарлари ўрта аср сарой поэзиясига тақлид қилишнинг намунасидир.

Адабиётда эски услуб ва шаклларга берилиб кетиш кўп ёш шоирларнинг асарларидан кўриниб туради. Чунончи, шоир Саид Назарнинг асарларида бу ҳолни кўриш мумкин. Шоирлардан Туроб Тула, Ҳамид Фулом ва бошқаларнинг асарларида ҳам худди шундай тенденциялар бор. Уларнинг асарларида ишқий-эротик оҳанглар характерлидир. Бу шоирлар куйлаган муҳаббат совет кишисининг маънавий бойлигини акс эгдирмайди, унинг характеридаги янги юксак фазилатлар ва хислатларни кўрсатиб бермайди.

Шоир Уйғуннинг кўп шеърларида ҳозирги куннинг муҳим масалаларини четлавиш, тушкунлик ва қуруқ санъатбозлик кайфиятлари кўриниб туради. Уйғуннинг ғоясиз, ҳиссий-лирик шеърлари бирқатор ёш шоирларнинг ижодига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Ўзбекистон совет адабиётининг энг қолақ жанрларидан бири прозасидир. Бизнинг проза ёзучиларимиз совет воқеълигини, Сталин замонасининг одамларини, фидокорона меҳнат ва қаҳрамонликни ёрқин бадий формада тасвираб берадиган йирик асарлар яратганлари йўқ. Проза асарлари, одатда, паст ғоявий ва бадий савияда бўлади. Матбуотда босилиб чиқаётган ҳикоялар, новеллалар ва очеркларда совет воқеълиги одатда жуда юзаки қилиб ва соддалаштириб кўрсатилади. Абдулла Қаҳҳор, Ойдин, Саид Аҳмад, Ўткур Рашид ва бошқаларнинг айрим асарлари бунга мисол бўлаолади.

ВКП(б) Марказий Комитетининг „Драматик театрларнинг репертуари ва уни яхшилаш тадбирлари ҳақида“ чиқорган қарори: „Кўп драматурглар ҳозирги куннинг асосий масалаларидан четда турадилар, халқнинг ҳаёти ва талабларини билмайдилар, совет кишисининг энг яхши фазилатлари ва хислатларини тасвираб беролмайдилар“, деб жуда тўғри кўрсатиб берди. Ўзбекистон театрларида ва айниқса, ўзбек театрларида ҳозирги замон мавзуида ёзилган совет репертуари жуда оз ўринни эгаллайди. Тарихий репертуар устун туради. Тарихий мавзуларда ёзилган кўп драма асарларда тарихий давр ҳам, ўрта аср тарихида ўтган айрим машҳур шахслар ҳам идеаллаштириб кўрсатилади. И. Султанов ва Уйғуннинг „Навоий“ пьесаси, Туйғуннинг „Баҳодир“ пьесаси, Герус ва Козловскийнинг „Улуғбек“ асари феодализмнинг зарарли идеаллаштириш билан тўлиб-тошган шундай асарлардир, шоир Шайхзоданинг тарихий мавзуида ёзилган „Жалолидан“ драмасида ҳам ўтмишни зарарли идеаллаштириш элементлари бор.

Ёзучи Хуршид томонидан (Алишер Навоийнинг дostonи асосида) ёзилган „Фарҳод ва Ширин“ операсининг либреттоси буюк ўзбек шоирининг асари ғоясини бузиб беради. Бу либретто буржуа миллатчилик мафкураси билан суғорилган.

„Бўрон“ операсининг драматург Яшин томонидан ёзилган либреттоси Ўзбекистонда 1916 йилда бўлиб ўтган миллий озодлик қўзғолони воқиясини нотўғри тасвир этади, ўзбек халқининг илғор қисми ва унинг интеллигенциясининг бу қўзғолонга бўлган муносабатини сийқалаштириб кўрсатади, чор Россияси халқларининг самодержавиега қарши инқилобий курашида ўзбек халқи ўйнаган рольни қўпол равишда бузиб тасвирлайди.

Ҳозирги замон мавзу'ида ёзилган кўпчилик пьесалар юзакичилик, примитивлик блан ажралиб туради. Тамошабиннинг ўсган талабларига жавоб бермайди. Бу пьесаларнинг саҳнадан тез тушиб кетиши одат бўлиб қолган. Уйғуннинг „Қалтис ҳазил“ деган комедияси шундай драма асарлардан биридир. Бу комедияда колхознинг турмуши қинғир кўзгида кўрсатилган, совет кишилари эса, қўпол, нодон ва маданиятсиз қилиб тасвирланган.

Драматург И. Султановнинг „Бургутнинг парвози“ пьесасида ҳам жиддий мафкуравий хатолар бор. Бу пьесада босмачликнинг ижтимоий илдиэлари ва унинг тор-мор қилиниш сабаблари нотўғри талқин этилади.

Бизнинг адабиётимизда адабий танқидчилик жуда паст савияда туради. Адабий танқидчилигимиз адабиётимизда юз бераётган ғоявий-сиёсий хатоларни ва камчиликларни очиб бермайди, адабий танқидчилигимиз совет адабиётининг ғоявий-бадий юксалиши манфаатлари асосида эмас, балки ошна-оғайнигарчилик, шахсий манфаатлар асосида иш кўради.

Бизнинг адабиётимизда йўл қўйилган хатолар ва камчиликлар шундан келиб чиққанки, Ўзбекистон совет ёзучилар союзи республика адабий ҳаётининг ташкилий маркази бўла олмади ва адабиётда ҳамда ёзучилар муҳитида юз берган соғлом бўлмаган ҳолларга қарши етарли қат'ият блан курашмади.

Ташкент шаҳар ёзучиларининг йиғилиши ёзучилардан Хуршид, Охундий, Ғайратий совет ёзучиси қиёфасини йўқотганлар, совет ёзучилар союзининг а'зоси деган номга иснод келтирмоқдалар, шунинг учун ҳам улар бизнинг сафларимизда туришга муносиб эмаслар, деб ҳисоблайди.

Ўзбекистон ёзучилари ишида йўл қўйилган хатолар ва камчиликларни ўз вақтида очиб ташлаш ва тузатишга, ёзучи кадрларни тарбиялашга ёрдам берадиган ўткир, принципли, большевистик танқидчилик бизда йўқ. Ёзучиларни ғоявий-сиёсий жиҳатдан тарбиялаш ва бадий сан'аткорлигини юксалтириш юзасидан мутлақо иш олиб борилмаётир. Бизнинг ба'зи ёзучиларимиз бамайлихотирликка ва совет ёзучисига муносиб бўлмаган хотиржамликка берилганлар. Айрим ёзучилар халқ олдидаги мас'улиятларини ҳис этмай қўйдилар, ўз юриш-туришлари блан совет ёзучиси деган юксак номга иснод келтирмоқдалар.

Ўзбекистон совет ёзучилар союзининг президиуми ёш ёзучи кадрларни, айниқса республикамизнинг область ва районларидаги ёш ёзучи кадрларни тарбиялаш ҳам ўстириш масалалари блан қониқарсиз шуғулланди.

Ёзучилар йиғилиши „Звезда Востока“ ва айниқса, „Шарқ Юлдузи“ номли адабий журналларда йўл қўйилган хатоларнинг таъкидини мутлақо тўғри деб топади. Бу журналлар босилаётган асарларнинг бадиий ҳамда ғоявий сифатларига етарлик талабчанлик кўрсатмай, уларга либералларча муносабатда бўлмоқдалар.

ВКП(б) Марказий Комитети ўз қарорлари блан: дун’ёда энг илғор адабиёт бўлган совет адабиётининг кучи унинг халқ манфаатларидан, давлат манфаатларидан бошқа манфаатлари бўлмаган адабиёт эканлигидадир, деб кўрсатиб берди. Совет адабиётининг вазифаси ёшларни тўғри тарбиялашда, уларнинг талабларига жавоб беришда, ёш авлодни тетик, ўз ишига ишонадиган, тўсиқлардан қўрқмайдиган ва ҳарқандай тўсиқларни енгишга тайёр турадиган қилиб тарбиялашда давлатга ёрдам беришдан иборатдир.

Тошкент шаҳар ёзучиларининг йиғилиши, партиянинг мана шу кўрсатмаларига кўра, ўзбек адабиёти республикамиз хўжалик, сиёсий ва маданий ривожланиши соҳасидаги ўсиб бораётган вазифалардан анча орқада қолиб келаётганини рўй-рост э’тироф қилади. Ўзбекистон ёзучилари ўзларини ўзбек халқи олдида катта қарздор деб биладилар.

ВКП(б) Марказий Комитетининг қарорлари биздан Ўзбекистон ёзучилар ташкилотининг ишини, мазкур қарорларда кўрсатилган хато ва камчиликларни йўқотиш асосида қайта қуришни, совет ёзучилари союзининг янги, жанговар асосларда иш олиб боришини талаб қилади. Бизнинг энг муҳим ва асосий вазифамиз мана шундан иборатдир.

Йиғилиш совет ёзучилари союзининг президнуми ўзининг область бўлимларига раҳбарлик қилиш, янги адабий кадрлар тарбиялаш, республика областьларида совет ёзучилари союзининг янги бўлимларини тузиш юзасидан олиб бориладиган ишни ҳар тарафлама кучайтириши керак, деб билади.

Йиғилиш, рус ва жаҳон классик адабиётининг энг яхши намуналарини, айниқса совет адабиёти асарларини ўзбек тилига таржима қилиш ишини кучайтириш керак, деб топади. Бу нарса, кенг ўзбек китобхонларини жаҳон адабиётининг асарлари блан таништиришгагина хизмат қилиб қолмай, блаки ўзбек ёзучиларининг сан’аткорлиги ва маданиятини ошириш учун ҳам восита бўлади. Шу блан бир вақтда, йиғилиш, ўзбек адабиётининг энг яхши намуналарини рус тилига таржима қилиш юзасидан ҳам олиб бориладиган ишни кучайтиришни зарур деб топади.

Ёзучиларнинг умумий йиғилиши ёзучиларнинг ўзбек ташкилоти ишини қат’ий равишда қайта қуришни, совет халқига ва совет адабиётига ёт бўлган ахлоқ ва тенденцияларни йўқотишни, ғоясизлик, тутуриқсизлик, маслакисизликка қарши, бизга ёт бўлган „сан’ат сан’ат учун“ деган позицияларга ўта бошлашга қарши омонсиз кураш очишни зарур деб топади. Йиғилиш, ёзучилар союзининг ҳарбир а’зосидан, биринчи галда, Союзнинг президнумидан ва „Шарқ Юлдузи“ ҳам „Звезда Востока“ журналларининг редакцияларидан ёзучиларнинг ижодий ишида ғоявий

савияни кўтаришнинг энг муҳим шарт бўлган принципиал большевистик танқидчиликни кенгайтиришни талаб қилади. Ёзучилар союзининг президиуми ёзучиларнинг кенг меҳнаткашлар оммаси билан алоқасини бундан кейин мустаҳкамлаш учун барча чораларни кўриши керак.

Йиғилиш, республика ёзучиларидан ўзларининг барча кучларини ғалабаимизнинг улуғворлигини, совет қурилишининг кўтаривкилигини, совет кишиларининг янги Сталинча бешйиллик планни бажариш ва ошириб бажариш ишидаги қаҳрамонлигини ақс этдириб беручи ғоявий ва юксак бадий асарлар яратиш ишига беришни талаб этади.

Ёзучиларимизнинг асарида большевиклар партияси тарбиялаган, Ватан уруши оловида чиниққан, барча кучини Ленин-Сталиннинг буюк ишига бераётган совет кишисининг образи ҳаққоний равишда ақс этдирилиши керак.

Ўзбекистон ёзучилари, ўзбек халқини буюк рус халқи билан биргаликда Ўзбекистонда совет ҳокимиятини яратиш ва мустаҳкамлаш учун олиб борган курашини ленинча-сталинча миллий сиёсатнинг буюк ғалабаларини СССР халқлари дўстлигини, Ўзбекистон ишлабчиқариш кучларининг, шаклан миллий, маъмуран социалистик маданиятининг мислсиз яшнашиги ўзида ақс этдирадиган юксак ғоявий, тўла қонли бадий асарлар яратиш устида ишлашлари керак.

Ёзучилар йиғилиши, бундай мас'улиятли вазифани бажариш марксча-ленинча назарияни чуқур ўрганмай туриб, партия ҳам совет давлатининг сиёсатини равшан тушинмай туриб, мумкин эмаслигини уқдириб ўтади ҳамда союз а'золарига ўзларининг ғоявий-назарий савияларини тинмай ошириш, ҳаётдаги энг муҳим воқияларнинг сиёсий ма'носини чуқур ўрганиш вазифасини юклайди.

Йиғилиш, Бутун Иттифоқ коммунист (большевик)лар партияси Марказий Комитетини ва шахсан ўртоқ Сталинни яқдиллик билан ишонтириб айтадики, Ўзбекистон ёзучилари қисқа муддат ичида ўз ишларидаги катта камчиликларни йўқота оладилар ва Ўзбекистон партия ташкилотининг раҳбарлиги остида, ўзларининг барча кучларини буюк Сталин давримизга муносиб асарлар яратишга бағишлайдилар.

М. ВОҲОБОВ

Ўзбекистон К(б)П Марказий Комитетининг пропаганда бўйича секретари

ЎЗБЕК СОВЕТ АДАБИЁТИНИНГ БОЛЬШЕВИСТИК ҒОЯВИЙЛИГИ УЧУН

Совет ёзучисининг роли улуғ ва ма’сулиятлидир. Ўртоқ Сталин ёзучиларимизни киши руҳининг инженерлари деди. Коммунизмнинг улуғ ғояларини кенг омма ўртасига тарғиб этиш совет ёзучиларининг жанговар вазифаси. Совет ёзучилари ўзларининг бадий асарлари блан коммунистик жамиятни қуришимизга, мана шу жамиятнинг актив қуручиларини, социалистик ватанимизнинг садоқатли ватанпарварларини тарбия қилишимизга ҳартарафлама ёрдам бермоқлари керак.

„Сан’ат сан’ат учун“ деган ўтакетган реакцион назария совет адабиётига батамом ётдир, чунки совет адабиёти халқ манфаатлари учун хизмат қилучи қудратли қурол бўлиб келди ва келажакда ҳам мана шундай қурол бўлажак. Большевиктик ғоявийлик совет адабиётининг асосидир.

ВКП(б) Марказий Комитетининг „Звезда“ ва „Ленинград“ журналлари тўғрисида чиқарган қарорининг сиёсий аҳамияти айниқса шундаки, бунда ВКП(б) Марказий Комитети совет ёзучиларига уларнинг халқ олдида зўр жавобгар эканликларини эслатиб ўтади ва „халқ манфаатларидан, давлат манфаатларидан бошқа манфаатлари йўқ ва бўлиши мумкин бўлмаган“ адабиётимизнинг келажак тараққиёти учун асосий чизикни белгилаб берди.

ВКП(б) Марказий Комитетининг қарори ёзучиларимизга ягона тўғри йўлни кўрсатиб берди, фақат мана шу йўлдан бориш блангина ўзбек адабиёти тараққий қилиши мумкин. Бу эса халқни Ленин — Сталиннинг улуғ ғоялари руҳида тарбия қилиш ишида астайдил бел боғлаб халққа хизмат қилишдек олийжаноб йўлдир. Партия ҳамма ёзучилардан, шу жумладан ўзбекистон ёзучиларидан ҳам, ўзларининг ҳамма ижодий фаолиятларида қат’иян бурилиш ясашларини талаб қилади.

Ўзбекистон ёзучилари ўз ижодларида ҳозирги замон темаларига, сталинча янги бешйиллик темаларига тамон тубдан бурулиш қилмоқлари керак. „Ёзучининг воқе’ликдан кейинда судралиб қолиши мумкин эмас, — дейди ўртоқ Жданов, — ёзучи халқнинг олдинги қаторида бориши, халққа тараққиёт йўлини кўрсатиб бериши керак“.

Бу сўзлар бизнинг ёзучиларимизга ҳам бутунлай тааллуқлидир.

Бахтга қарши иқрор бўлишимиз керакки, бизнинг ўзбек ёзучиларимиз ҳам турмушдан анча орқада қолмоқдалар, ўзбек халқи ҳаётининг ҳал қилуши асосий мас'алалари шу кунгача бадий адабиётимизда кўрсатилган эмас. Мана шундай улуғ масалаларни, шубҳасиз таланти ва танилган ёзучиларимиздан, Фафур Гулом, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Шайх-ода, Яшин, Миртемир ва бошқалар ҳам ўз ижодларида етарли даражада акс этдирмадилар. Ўзбек совет адабиётида пахта учун кураш тўғрисида, бутун ўзбек халқини ажойиб меҳнат қаҳрамонликларига отлангирган Катта Фарғона каналининг қурилиши тўғрисида, ўзбек халқининг фахри бўлмиш Фарҳод ГЭС тўғрисида, уруш кунлари халқнинг ўз қўли блан бунёдга келган Оҳангарон кўмир конлари тўғрисида, Андижон нефть конлари тўғрисида, ниҳоят; зўр ирригацион иншоотлар, гидростанциялар, саноат гигантлари, янги социалистик шаҳарлар барпо этган одамлар тўғрисида — ҳақиқий меҳнат қаҳрамонлари тўғрисида — биронта адабий-бадий асар йўқлиги ҳаммага маълум.

Шунингдек, ўзбек совет адабиётида, республика колхозлари тўғрисида, Шолоховнинг „Очилган қўруқ“ деган романига ҳеч бўлмаса яқинроқ келадиган биронта тузукроқ асар ҳам йўқ. Шу кунгача ўзбек жангчисининг Улуғ Ватан урушидаги қаҳрамонона иштирокини кўрсатадиган биронта қаҳароқ асар яратилмади.

Шоирлармизнинг ҳозирги Ўзбекистонга боғишлаб ёзган анчагина шеърлари бор. Броқ, мана шу асарларда совет социалистик Ўзбекистони ўзининг мураккаб ҳаёти блан чинакам ҳартарафлама акс этдирилган деб бўладими? Афсуски бундай деб бўлмайди. Бизнинг қарийб ҳамма шоирлармиз ўз шеърларида Ўзбекистонни жанатга, боғи эрамга ўхшатадилар, Ўзбекистон бой, фаровон, обод, деб қайта-қайта такрорлайдилар. Броқ, кўп шоирларимиз ўз шеърларида усти ялтироқ сўзларга бурканган қуруқ ва'зхонликдан нарига ўтолмайдилар, биз бу шеърларда ҳозирги, ҳақиқий Ўзбекистонни, унинг ўтгуз йиллик совет ҳокимияти даврида эришган барча бойдиклари — Ўзбекистоннинг бой колхозлари ва совхозлари, унинг ажойиб одамлари, унинг зўр янги қурилишлари, унинг ҳашаматли индустриаль корхоналари, қисқаси мамлакатимизнинг қиёфасини тубдан ўзгартган барча нарсаларни, ўтмишнинг мустахлака қуллигидан социализмга томон тарихда мисли кўрилмаган сакраш қилган ҳақиқий Ўзбекистонни кўрмаймиз. Қисқа қилиб айтганда, шоирларимиз Ўзбекистонни „умуман“ махташ блангина чегараланиб турмуш воқи'лигининг чуқур ўрганишга уринмайдилар, мана шунинг учун ҳам улар ўзбек халқининг қайноқ ҳаётини, унинг фидокорона меҳнатини, унинг социалистик қурилиш соҳаларида эришкан ажойиб муваффақиятларини ёрқин образларда кўрсатиб беришга қодир эмаслар. Табiiй, бундай шоирларнинг шеърлари, рангбаранг, форма жиҳатидан гўзал бўлишига қарамай, кўпичча мазмунсиз, юзаки, киши ишонмайдиган бўладилар.

Юқорида, Ўзбекистоннинг машҳур ёзучиларининг турмушдан

орқада қолганликлари тўғрисида гапирган бўлсак, Уйғун, Собир Абдулла, Ҳабибий, Чустий ва қисми Миртемир ҳақида кескинроқ натижалар чиқариб сўзлашга тўғри келади.

Шоир Уйғун сўнгги йилларда кўпгина асарлар ёзди, уни кам ёздинг деб айблаб бўлмайди. Брок, Уйғуннинг кўпгина асарлари, унинг фақат ҳозирги турмушимиздангина четда эканлигини эмас, умуман ҳақиқий ҳаётдан четда эканини исботлайдилар. Уйғун халқ манфатлари билан бирга яшмайди. У, ўз атрофида бўлаётган улуғ ва ажойиб воқиаларга бепарво. У, ўз шахсий кечирмаларининг тор, сиқик оламида ивирсиб юришни афзал кўради.

Уйғун ўз ижодий йўлининг дастлабки кунларидаёқ лирик шоир сифатида қадам ташлайди. Умуман лирикага қарши чиқиш кулгили бўлур эди. Лекин бадбинлик ва тушқинлик руҳи билан сугорилган лирика бизга керак эмас. Бундай лирика совет одамининг фикри, сезгиси ва кайфиятини акс этиш уёқда турсун, ёш авлодларни тарбиялашқа зарар етказди. Ёш авлодларни тарбиялаш масаласи бизнинг биринчи галдаги вазифаларимиздандир. Ёзучи ўз асарлари билан инжиқ, „йиғлоқи“ ҳисли, асаблари заиф, муҳаббат шайдоларини эмас, ҳарқандай қийинчиликларни енгишга тайёр бўлган жангчиларни, коммунизм учун мардонавор ва сабоат билан курашадиган жангчиларни табриялаши керак.

1944 йилда Уйғун ўзининг танланган асарларини нашр қилди. Мана шу тўпلامда Уйғун биринчи ше'рини ўқучига боғишлайди. У шундай деб ёзади:

Ше'рим агар бўлса бир дола,
Сиз парвариш қилучи офтоб
Юрагимни айлаб пиёла,
Сизга тутдим ишқимдан шароб.

Ўқучига муҳаббат хумидан чиққан „май“ тақдим этилади. Ҳақиқатан ҳам, бирнеча ше'рларини мустасно қилганда, бутун тўплам гул, булбул, ишқ, шубҳа, ҳижрон, рашкка бағишланган ше'рлардан иборатдир. Брок, Уйғун куйлаган муҳаббат „Муҳаббат ўлимдан кучли“ бўлган муҳаббат эмас. Уйғун ше'рларидаги муҳаббат одамларни кўтаринки руҳ билан зўр қаҳрамонликларга, олижаноб ишларга илҳомлантиролмайди. Уйғуннинг Ватан урушининг қаҳрамонана ва шонли йилларида, бутун совет халқининг фашизм устидан галаба қозониш учун зўр ташаббус ва зўр ғайрат билан фидокорона жанг ва меҳнат қилаётган йилларда ёзилган кўпгина ше'рлари соғлом бўлмаган эротик ҳислар, доимий шубҳалар, физиологик рашклар билан тулиб тошқан. Бу ше'рларда аёл фронтга кетган эрини рашк қилади, улардан я'ни эрларидан оз хат ёзасиз, нега тезроқ уйга қайтмайсиз, деб шикоят қилади. Кўряпсизки, шоир чинакам, ҳақиқий ҳаяётдан жуда ҳам четда қолиб кетган: ҳаммамиз биламизки, Улуғ Ватан уруши йиллари ўзбек аёллари Қизил Армия сафига кетган оғанини, ота-бола ва эрларининг ўринларида: колхозлардз, қорхона ва муассасаларда фидокорона ишлаб меҳнатда ажойиб қаҳрамонликлар кўр-

сатдилар. Броқ, шоир Уйғун буларнинг ҳеч қайсисини пайқамади, кўрмади. У, ўз поэзиясида фақат ўзининг шахсий ҳаётини кўзлайдиган, арзimas кечирмалари, ноз-фироқлари блангина яшайдиган обиватель аёлнинг образини яратди.

Бу ахир ўзбек совет аёлига бўҳтон эмасми? Бундай асарларни бизнинг чинакам, ҳақиқий турмушимиз блан қандай алоқаси бор?

Уйғун уруш йилларида ёзган ше'рларида уруш ҳақида йўл-йўлакай ёзган я'ни куннинг муҳим воқиялари ҳақида гапирган бўлса, урушдан сўнг ёзган нарсаларининг асосий темаси мавҳум табиат манзараларидан шавқланиш ва муҳаббатни куйлашдан иборат бўлиб қолди. Шоир ўзининг „Гул жинниси“ деган ше'рида гул ишқида ақилдан озганини ва ҳаётда унинг учун гулдан ва муҳаббатдан бошқа ҳеч нарса йўқлигини тасвирлайди. „Ма'шуканинг ҳаёли“ деган ше'рида эса Уйғун очикдан-очиқ қабихликга боради. Уйғуннинг урушдан кейинги ёзган ше'рларининг кўпчилиги ғоясиз ва қурук мазмунсиз ше'рлардан иборат. Шунини айтиш керакки, бундай асарлар ўқучини руҳи тушкинликка, ҳаётдан четланишга, турмушнинг зарур масалаларидан қочишга ҳамда ўзининг соғлом бўлмаган шахсий кечирмалари дун'ёсига яширинишга олиб келади.

Уйғун поэзиясининг зарарлари бу блан чегараланмайди. Бутун бало шундаки, Уйғуннинг ғоясиз ва тутуриқсиз лирикаси ўсиб келаётган ёш шоирлар орасида ўзига эргашувчи ва тақлид қилучиларни ҳам топган.

Уйғунга тақлид қилучилар қаторига биз ёш шоирлардан Зулфия, Шукрулла, Ра'но Узоқова, Саид Назар ва бошқа ўртоқларни киритишимиз керак. Буларнинг ҳам кўп ше'рлари совет воқ'илигига тамоман ёт бўлган ғоясизлик ва мазмунсизлик руҳи блан суғорилган „лирика“ дан иборатдир. Совет ёзучисини деган номни юқори кўтариш ва халқни коммунизм ғояси блан қуроллантириш ўрнига, шоир кўпинча ўз иқтидорини фақат бема'ни, мазмунсиз ше'рларга сарф қиладигина эмас, балки совет адабиётининг умумий ишига зарар етказиши ҳам.

Сўнгги вақтларда ғоясиз, ма'носиз лирика Миртемир ижодида ҳам анчагина ўрин олади. Шу блан бирга Миртемир ўз асарларини устида қунт блан ишламайди. Мисол учун унинг „Уч“ деган тўпламини олайлик. Тўпلام „Севги“ деган ше'р блан очилади. Шоир бу ше'р блан қанақа сеvgи тўғрисида гапирмоқчи? Миртемир ўз ше'рининг биринчи қисмида ватан ишқи уни сеvgан ёридан жудо қилаётганидан зорланади. Иккинчи қисмида бўлса ватанга бўлган сеvgи уни турли-туман хавф-хатарлардан доимо омон сақлайди. Умуман айтганда бу ше'рга мутлақо тушиниб бўлмайди.

„Уч“ деган ше'рида шоир фашистлар адресига дўқ уради ва ҳақорат қиладди, Уч олишга чақиради. Буларнинг ҳаммасига ишониб бўлмайди ва ўқучида фашизмга нисбатан қонуний ғазаб ҳиссици кўзғатолмайди, чунки шоир бутун дун'ё халқларининг ҳаққоний ғазабини кўзғатган фашист аблаҳларнинг даҳшатли ёвузликларининг чин ма'носини очиб бераолмайди. Бу шундан келиб чиққанки, шоир воқиянинг туб ма'носини тушинмайди,

„яхшиликни ҳам, ёмонликни ҳам, бепарволик блан“ четдан туриб кузатади.

Миртемирнинг ше’рларида улуғ Ватан уруши XX асрда — танклар, самолётлар, узоққа отар тўплар асрида бўлаётгани кўринмайди. Унинг қаҳрамонлари фақат биргина шамшир блан қуролланган ва афсонавий учар тулпорларда от солиб юрадилар. Булар ўз қуролларини мукамал эгаллаган бизнинг қаҳрамон совет жангчиларимиз эмас, булар автор томонидан ўрта аср поэзиясидан юлиб техника тараққий топган даврга механик равишда олиб келинган афсонавий Олпомишлардир.

Бундай нуқсонларнинг анчагинаси шоирлардан Чустий ва Ҳабибийларга ҳам тааллуқлидир, негаки бу шоирлар ўз ижодларида ўрта аср поэзиясининг ўзига хос ҳарбий атрибутлардан фойдаланиш блан чегараланиб қолмай, ҳатто уларнинг образ, истеора, ухшатишларини ҳам ҳозирги замон воқе’ликларига муваффақиятсиз ишлатиш блан шуғулланадилар. Бу нарса шундан келиб чиқадикки, Чустий блан Ҳабибий ўзларининг назарий билими ва сиёсий савияси паст бўлгани учун тўлақонли, бадний жиҳатдан пишқ адабий асарлар яратишга қурблари етмайди. Бутун бало шундаки, бу шоирлар ўзлари устида қунт блан ишлашни истамайдилар ва мана шунинг учун ҳам ҳар жиҳатдан саводсиз бўлиб қоляптилар. Собир Абдуллага ўхшаган ба’зи шоирлар ҳозирги совет воқе’лигидан-совет ҳаётидан орқада қолиб кетган ва у уз ижоди блан феодаль ўтмишнинг кишилар онгидаги солқитларига қарши кураш уёқда турсин, аксинча, ўз асарларининг мазмуни ҳамда формаси блан ўтмишни тарғиб қилар экан, уни ўз ўқучиларига жозибали формаларга, я’ни усти ялтироқ формаларга буркаб тақдим этмоқда. Ўрта аср сарой поэзиясига қул бўлиб қолган бундай шоирларнинг асарларининг мазмуни ўша сарой поэзиясига тақлиддан бошқа гап эмас. Феодализмни мадҳ қилучи шоирлардан бири ва бизнинг замонамизда, совет замонасида, ўрта аср поэзиясининг жарчиси бўлиб қолган миллатчилик руҳи блан сугорилган „шоир“ Хуршиддир.

Ўзбекистон прозачилари ҳам ҳозирги замон ҳаётидан орқада қоляптилар. Проза бобида бизнинг ўзбек совет адабиётимизнинг бойлиги Ойбекнинг „Қутлуқ қон“ ва „Навий“ деган романлари ҳамда Абдулла Қаҳҳорнинг „Сароб“ номли романи блан бирнеча майда ҳикоялар тўпламидан иборатдир. Броқ, шу кунгача, биз проза соҳасида, букунги ўзбек халқининг ижодий ҳаётини ақд этадиган тўла қонли ва бадний жиҳатдан мукамал бўлган биронта асарга эга эмасмиз. Тўғри, сўнгги кунларда ҳозирги замон темасида ёзилган бирқанча ҳикоя ва очерклар пайдо бўлди, аммо булар бадний жиҳатдан бизни қониқтираолмаганидек, проза соҳасидаги камчиликларимизни ҳам тўлдираолмайди.

Кўп проза асарларининг сифати пас, сюжетлари яхши ишланмаган ва кўпинча бу асарларда тасвир этилган воқеалар ҳақи қатдан анча олисда туради. Тарихий темаларда ёзилган Осимов ҳикояларини, шунингдек Ма’руф Ҳаким ҳикояларини ва дангдор пахтакор Замира Муталова тўғрисида афсонавий тарзда ёзилган

Шукур Са'дулланинг ҳикоясини мана шундай асарлар қаторига киритса бўлади.

Ўзбекистонда яшовчи рус ёзучиларимизнинг — шоярларининг ҳам, прозачиларининг ҳам — кўнгина асарлари мана шундай камчиликлардан ҳоли эмас. Бу асарлардан бирқанчалари, форма ва мазмун жиҳатидан бўш бўлишига қарамай, „Звезда Востока“ журналида босилиб чиқди, бу редакциянинг ёш-бошловчи ёзучиларнинг асарларига танқидий куз блан ҳамда жиддий талаб блан қарамаганини кўрсатади. Бу ҳол ёш ёзучиларнинг ўсишига мутлақо ёрдам бермайди.

„Халқимизнинг диди ва талаби жуда ошди. Ана шу савияга кўтарилишни истамган ёки бунга қодир бўлмаган кишилар кейинда қолиб кетади“. Ўртоқ Ждановнинг бу сўзлари бизнинг шоирларимизга ҳам, прозачиларимизга ҳам, драматургларимизга ҳам бир хилда тааллуқлидир. Агар биз Ўзбекистон театрларининг репертуарларига кўз ташласак, тарихий темада ёзилган пьесаларнинг кўпчилигини кўраемиз. Шунини айтиш кифояки, Ҳамза номли академик драм театрининг репертуаридаги ўн тўрт пьесада ҳам Ўзбекистоннинг ҳозирги ҳаёти темасида ёзилган биргина пьеса бор. Республиканинг бошқа театрлари ҳам шундан қиёс. Ўзбек драматурглари ҳам ёзучиларимиз оғриган касалга мубтало — улар, драматурглар, ҳозирги замон ҳаёти блан кам қизиқадилар, уни билмайдилар. Уларининг ўзоқни кўролмаслиги орқасида республиканинг ишлаб чиқариш кучини кўтариш йўлида халқимизнинг қаҳрамонона олиб бораётган курашини кўрмайдилар. Мана бу ҳол драматургларни, кўпинча ўзлари ҳам яхши ўрганмаган узоқ ўтмишдан сюжет ва драматик материал қидиришга мажбур қилади. Бу ерда етарлик билим ҳамда маълумот ва айниқса ўсталик йўқлиги уларнинг жиддий хато ва камчиликларга олиб келади. Умуман айтганда, тарихий темаларда ёзилган драматик асарларнинг энг жиддий камчиликлари узоқ ўтмишнинг идеаллаштиришдир. Бу идеаллаштириш шундан иборатки, тарихий шахсларни замонбоп қилинади. XIV — XV асрлар қаҳрамонларига хос бўлмаган, аксинча замонамизнинг илғор кишиларига хос бўлган, хислатлар берилади. Бундай камчилик ва хатолар айрим тарихий шахслар трактовка қилинган пьесаларда, Иззат Султон ва Уйғуннинг „Навоий“сида, Шайхзоданинг „Жалолидин“ пьесасида кўзга равшан ташланади.

„Навоий“ пьесасида феодал даври идеаллаштирилади. Пьесанинг авторлари Ҳусайн Бойқаро давлатини кўкларга кўтардилар. Пьесанинг мазмунига қарасак, биз ўша даврда фан, сан'ат, адабиётнинг ниҳоятда тараққий топганини, саноат, қишлоқ хўжалиги ҳамда савдо-сотиқни юксак даражага кўтарилганини кўраемиз. Мамлакатда йўллар қурилади, каналлар қазилади, кўприклар, мактаблар, ҳашаматли бинолар солинади. Шаҳар аҳолисининг қарийб ҳаммаси саводли ва улар сан'ат ва адабиётнинг яхши биладиган ва унинг муҳиблари қилиб кўрсатилади. Мана шу ажойиб, гуллаган давлатнинг ташкилотчиси бўлган Навоийнинг ўзи эса саҳнада туриб шу ишларнинг ҳаммасини халқ учун,

халқнинг турмушини яхшилаш учун қилинган, — дейди. Бу ерда сўз қанақа халқ тўғрисида борапти? Ўрта асрдаги эксплуататор синфлар, феодаллар, аристократлар, савдагорлар, корхона мастерлари, тўғрисида борётган бўлмасин? Бунга ишониш учун унча меҳнатни ҳам ҳожати йўқ. Пьесанинг авторлари у даврни ҳаддан ортиқ рангбаранг бўёқларга бўяб юборишкан. Феодалъ жамиятининг юқори табақасининг ҳаётини ва аҳволини Иззат Султон блан Уйғун ўз пьесаларида бутун халқ ҳаёти ва аҳволи шундай эди деб тасвир қиладилар.

Пьесада синфий кураш феодалъ тузимига хос бўлган доимий органик ҳодиса сифатида кўрсатилмай, аксинча ўткинчи ва фавқулодда ҳодиса қилиб берилган. Ҳиротдаги кўтарилган қўзғолон деҳқонлар ва ҳунармандларнинг ўша даврда раҳимсиз феодаллар эксплуатацияси ва судхўрлар исканжаси остида эзилганликлари натижасида эмас, айрим „адолатсиз“, очкўз беклар, хонлар ва чиновникларнинг жарималарни ҳаддан ташқари ошириб юбориши туфайли халқ норози бўлиши натижасида кўтарилган қўзғолон қилиб кўрсатилади. Навоий Ҳиротга келиб халққа жабрзулм қилган амалдорларнинг жазолаши блан гўё яна мамлакатда асоишталик давом этади.

„Навоий“ пьесасида, авторлар, Ҳиротдаги темурийлар давлатида меҳнаткаш халқнинг бахтли ҳаёт кечириши учун ҳамма имконият бор эдию, броқ бунга давлатнинг ёмон арбоблари халақит бердилар деган нарсани исбот қилишга муваффақиятсиз уринадилар. Буларнинг ҳаммаси Иззат Султон блан Уйғуннинг „Навоий“ пьесасида узоқ ўтмишнинг зарарли идеаллаштириш унсурлари борлигини исбот қиладилар.

„Навоий“ пьесасида ўзбек халқининг улуғ шоири, шубҳасиз ўз замонасининг илғор кишиси бўлган Алишер Навоий ўз замонасидан ва ўша давр шаронтидан айрича олинган, мана шунинг учун ҳам бизга Навоий образи XV аср охирлари ва XVI аср бошларидаги прогрессив элементлар вакили, ма'рифатли монархия идеясининг тарафдорини эмас, ҳозирги замон совет жамоат арбобини эслатади. Ҳақиқатда эса Навоий ма'рифатли монархия тарафдори эди. Навоийга демократизм идеясини, зулм ва эксплуатацияни йўқ қилиш идеясини, феодализмдан бошқачароқ қандайдир янги бир тузим тузиш идеясини йўткаш мутлақо ортиқчадир. Навоий ма'рифатли монархия яратиш учун уринди, XV асрда, феодализм истибдоди, қора реакция авж олган асрда, адолатли шоҳ тўғрисида ўйлади, орзу қилди. Биргина мана шунинг ўзи ҳам Навоийни буюк тарихий арбоб босқичига кўтаради. Аммо, пьесада буюк шоир ва мутафаккир бўлмиш Навоий дун'ёга қарашининг шакилланиш процесси кўрсатилмайди. Иззат Султон ва Уйғуннинг та'рифича Навоий ҳаддан ташқари фавқулодда кучга тўлган сифатларга эга бўлган. Унинг онги-тушинчаси ўз даврининг жамият тараққиёти блан мутлақо боғланмайди. Навоий ҳақидаги бундай тушинча янгилик эмас. Иззат Султон блан Уйғун бундай тушинчани „тазкирачилар“ (биографлар)нинг китобларидан оладилар, бу „тазкиричилар“ Навоийни;

у, турт-беш ёшларидаёк эрон шоирларининг асарларини билар эди, олти ёшида эса ўзи ажойиб ше'рлар ёзди ва ўзининг ақли ва идроки блан кўп олимларни хайратда қолдирган деб махташардилар. Албатта, тарихий шахсларни мана шундай трактовка қилиш марксизм нуқтаий назаридан жуда ҳам олисда туради. Авторлар ҳарқандай тарихий шахс ўз даврининг самараси бўлишидай оддий ҳақиқатни унитиб қўйганлар. Қачонки адабий асарларда гап қандайдир янги дун'ёга қарашнинг, янги идеянинг вужудга келиши ҳақида бораркан автор бу идеянинг чиқиши ва шаклланиш процессини бадний формада кўрсатишга мажбур. Акс ҳолда автор идеаллаштириш ботқоғига тушиб қолиши муқаррар ва ҳарқандай тарихий шахс образини бутунлай бузиши турган гап.

„Навоий“ пьесасида воқиа икки идеянинг ўткур кураши блан тугамайди, аксинча мана шу курашнинг сўниши блан тугайди. Султон Ҳусайн Бойқаро батамом бузилади. Мамлакатни идора қилиш қобилиятини йўқотади, сиёсий арбоб сифатида батамом ҳалок бўлади, Навоий бўлса курашдан воз кечиб ўз мамлакатининг сиёсий ҳаётидан кетади. Албатта бу тарихий ҳақиқатга тўғри келмайди. Султон Ҳусайн Бойқаро ҳаётининг сўнгги дамларигача ўтакетган шарқ золими ва хуш'ёр давлат арбоби бўлган. Навоийчи? Навоий ҳам то ҳаётининг охиригача, ўзининг сиёсий қарашлари ва э'тиқодларидан воз кечмади. Шундай қилиб, „Навоий“ пьесасида, бир томондан Навоийни идеаллаштириб хато қилинган бўлса, иккинчи томондан унга тўғри баҳо берилмай хато килинган.

Пьесанинг айрим эпизодларида, Алишер Навоийни ўша даврининг одамига хос бўлмаган революцион демократик чизиқлар блан бўяб кўрсатишга уриниб, умуман авторлар Навоийни принципсиз, қарорсиз давлат арбоби қилиб тасвирлайдилар. Чет эллардан келган меҳмонлар олдида Навоий Ҳусайн Бойқаро давлатини кўкка кўтаради, адабиёт, сан'ат, музиканинг тараққий этканини махтайди, мамлакат ободонлиги, янги каналлар, йўллар, работлар қурилиши тўғрисида гапиреди. Аммо, бу ерда халқ аҳволининг огирлигидан, унинг қул каби ишлаб оз даромад олишидан огиз очмайди. Гуё мамлакатда, халқ ичида асоийшталик ва синифлар ўртасида эса доимий гармония бордек туюлади. Пьесанинг бошқа бир жойида эса Навоий халқни феодаллар томонидан эзилиши ва халқ ҳуқуқсизлиги тўғрисида сўзлайди.

Шайхзоданинг „Жалолиддин“ деган пьесасида, мўғулларга қарши курашда Жалолиддиннинг ролини ошириб юборилган. Бу пьесада биз халқни кўрмаймиз, ма'лумки мўғулларга қарши курашнинг энг асосий кучи халқ бўлган эди. Пьесада фақат хонлар, беклар ва уларнинг қўшинларидан бошқа ҳечким йўқ. Жалолиддиннинг ўзи эса халқ оммасидан жуда йироқ эди. Шўни айтиш керакки, Жалолиддин аввало хон ва мўғулларга қарши уруш блан у, ўз тахти ва Хоразм хонлигининг тожи учун курашди. Жалолиддин қўлидан кетган мана шу тахт ва салтанати учун халқ оммасига суяниб туриб курашга уринди, брoқ, унинг

бу ҳаракати бекорга кетди. Негаки, унинг манфаатлари ва қарашлари халқ оммасининг манфаатларига ва қарашларига мутлақо ёт ва зид эди.

„Муқанна“, „Торобий“, „Улуғбек“ деган пьесаларда ҳам тарихий шахсларни ҳамда Ўзбекистоннинг феодаль ўтмишини қўпол равишда идеаллаштирилганини кўрамыз.

Яшнинг 1916 йил миллий озодлик қўзғолони темасида ёзган „Бўрон“ операсида жиддий ғоявий хатога йўл қўйилган. Операда қўзғолон кўтарилишининг асосий сабаби мардикор олиниши деб кўрсатилган. Бу ерда ўзбеклар мардикорликка боришни хоҳламади, кўрқди, деган та'сир қолдиради. 1616 йил қўзғолонини мана шундай кўрсатиш, шубҳасиз, нотўғри, ҳақиқий аҳволни бўзиб кўрсатишдир.

Ўзбек интеллигенциясининг қўзғолондаги иштироки ҳақида операда имо-ишора ҳам йўқ. Аксинча интеллигенциянинг ҳаммаси реакция лагериди бўлиб чиқади. 1916 йил озодлик ҳаракатига бу хилда қараш блан келишиш мумкин эмас. Интеллигенция қатридаги демократик кайфият блан суғорилган айрим кишиларнинг 1916 йил қўзғолонига актив қатнашканликлари ма'лумдир.

Октябрь революциясидан илгарироқ бўлиб ўтган революцион озодлик ҳаракати йилларидаги рус халқининг раҳбарлик роли операда бўш ва ишониб бўлмайдиган қилиб кўрсатилган.

1916 йил қўзғолони подишо аскарлари томонидан раҳимсиз равишда бостирилгани ҳаммага ма'лум. Броқ, опера қўзғолончиларнинг ғалабаси блан тугайди. 1916 йил қўзғолонида ўзбек халқининг қўлга киритган асосий ютуғи, унинг революцион онгининг ўскани эканлигини автор тушинмайди. Кенг омма ўзининг чоримга қарши олиб борган курашида маҳаллий эксплуататорлар синфининг ўзига иттифоқчи бўлолмаслигига ва бу курашда фақат рус халқи блангина қўлма-қўл бўлиб бориши зарурлигига ишондилар. Биз „Бўрон“ операсида қўзғолонга иштирок эткан кучларнинг ҳақиқий муносабатларини ҳамда воқнанинг сиёсий аҳамиятини ҳаққоний очиб берилганини кўрмаймиз.

Иззат Султоннинг „Бургутнинг парвози“ деган тарихий пьесаси ўзбек халқи тарихининг жуда ҳам мураккаб даврига бағишланган пьесади. Автор, бу пьесада босмачликка қарши кураш йилларида ўзбек меҳнатқашларининг советлар томонига бурилганини ва босмачилик устидан ғалаба қозонишимизнинг ташкилотчиси бўлган большевистик партиянинг ролини кўрсатишга ҳаракат қилади.

Иззат Султоннинг бу пьесаси мана шу соҳадаги биринчи пьесади, агар пьесанинг бирмунча жиддий хатолари бўлмаганда эди пьесанинг ёзилишини ҳар тарафлама табриклаш мумкин бўлур эди, броқ, пьесадаги бу хато ва камчиликлар туғрисида ҳеч нарса демай жим қолиш мумкин эмас.

Авторнинг фикрича деҳқонлар оммасини, босмачилар ўзларига қўшиб олган камбағал-деҳқон Жўрабой образи гавдалантириши керак эди. Жўра большевикларни кўргани кўзи йўқ, нафрат блан

қарайди. Хатто у, советлар томонида турган, ўзининг ишчи ўғли Умарни ҳам ўлдиришга тайёр. Жўранинг тушинчасича ўзбекни большевик бўлиши мутлақо мумкин эмас, негаки, большевиклар кофир ва исломнинг душманлари.

Большевикларга нисбатан деҳқонларда бу нафрат қаердан пайдо бўлди деган савол туғилади? Агар бу диний ташвиқотнинг натижаси бўлса, маҳаллий аҳолининг ўртасидаги синфий қарама-қаршилик уларнинг диний кайфиятларидан кучсизроқмиди?

Босмачи Жўра фақат унинг диний ҳиссини босмачилар ҳақорат қилгани учун босмачилар лагеридан қочади ва совет тузумига садоқатли одам бўлади.

Босмачлик, гражданлар уруши йилларида, Октябрь революциясидан ранжиган бой-моноплар ҳамда буржуа-миллатчилар томонидан советларга қарши кўтарилган ҳаракат эди. Тўғри, босмачиликнинг бошлиқлари гражданлар урушининг қийинчиликларидан фойдаланиб деҳқон оммасининг қолоқ қисмидан бир мунчасини контрреволюция лагерига муваққат торта олди. Брок, ўзбек деҳқонларининг қисман босмачиликда иштирок этиш факти, босмачиликнинг чинакам синфий моҳиятини қиттак бўлса ҳам ўзгартмади. Босмачилик контрреволюцион кайфият блан тўлиб-тошган бой-моноп ҳамда буржуа-миллатчиларнинг бошлиқлари томонидан уюштирилган бир ҳаракат бўлиб қолаверди. Мана шунинг учун ҳам, автор Жўранинг ҳатти-ҳаракатининг сабабини босмачиликнинг синфий моҳиятидан излаганда тузиқроқ бўлур эди. Шунинг ҳам айтиб ўтиш керакки, деҳқонларнинг олданган қисмини, яъни босмачилик ҳаракатига кўр-кўрона оралашкан қисмини, советлар томонига ўтишига Туркистон большевикларининг ленинча-сталинча миллий сиёсатни тўғри амалга ошириши сабаб бўлди.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон театрларининг саҳналарида пайдо бўлган кўпгина пьесалар халқ дастонлари сюжети асосида ёзилгандир. Бу хилдаги драматик асарларнинг асосий камчиликлари шундан иборатки, бу пьесаларнинг авторлари феодал ўтмишни идеаллаштириш блан хонлар ва бекларни мақташ ва бундан ташқари хонлар саройининг дабдаба ва жилосини кўрсатишга кўпроқ уринадилар, шу блан бирга бу пьесаларда халқдан чиққан персонажларни содда, калтафаҳм қилиб кўрсатадилар. Мана шундай соддадил, анқов учун Туйғун пьесасининг бош қаҳрамони Баҳодирни мисол қилиб кўрсатса бўлади. Баҳодирни учала хон ҳам алдайди. Охирида Баҳодир, олдиндан таъкидлаб қўйилганига қарамай, Музрабхон саройида заҳар қўшилган вино ичади ва ҳалок бўлади.

Бу хилдаги „халқ қаҳрамони“ни кўрсатиш учун, Хуршид томонидан ёзилган „Фарҳод ва Ширин“ операсидан Фарҳодни мисол қилиб олиш мумкин. Бу асарда Фарҳод образининг талқин қилиниши халқнинг Фарҳод ҳақидаги тушинчасига мутлақо тўғри келмайди. Ўзбек халқи Фарҳодни ўзининг афсонавий қаҳрамони деб ҳисоблайди. Фарҳод халқ учун мардлик, чидам, ватанга муҳаббат ва садоқатнинг чинакам симболи бўлиб қолган. Ўзбек халқининг, Сирдарёдаги зўр гидростанциясини Фарҳод номига

қўйилиши ҳам бечиз эмас. Пьесадаги содда ва гўл Фарҳод — халқнинг афсонавий қаҳрамони бўлган Фарҳодга мутлақо ўхшамайди. Бундан ташқари Хуршид томонидан ёзилган „Фарҳод ва Ширин“ либреттосида қўпол мафкуравий хатолар ҳам бор.

Ҳозирги Ўзбекистонни кўрсатадиган пьесалар ҳали жуда оз. Аммо, бу оз пьесалар ҳам, мисол учун Уйғуннинг „Қалтис ҳазил“и, талайгина жиддий хатолардан ҳоли эмас.

„Қалтис ҳазил“ пьесаси бадий томондан жуда бўш бўлиши билан бирга воқеалик бузиб кўрсатилган, колхозчиларнинг нодон, маданиятсиз кешилар қилиб кўрсатиб колхозчиларимизнинг ҳаётини масхаралаб кулгили қилиб тасвирлайди,

Моҳир Аҳмедовнинг „Асл фарзанд“, Исмоил Акрамнинг „Тақдир“, Шариф Муҳаммедовнинг „Макр ва Вафо“ деган пьесалари тўғрисида гапириб ўтиришнинг ҳам ҳожати йўқ, чунки булар ҳарқандай танқиддан ҳам тубан турадилар.

Болалар театрларининг репертуарлари жуда ҳам қашшоқ. Аҳмедовнинг болалар учун ёзган „Қаҳрамон“, „Садоқат“ ва Жавод Обидов билан бирга ёзган „Сирли кўза“ деган пьесаларини болаларгагина кўрсатиб бўлмайди эмас, умуман совет кишиларига кўрсатиб бўлмайди. Бу пьесаларнинг асосида диний мотивлар кучлироқ. Репертком томонидан тасдиқ этилган „Садоқат“ деган пьесада пионерлар душман устидан ғалаба қозонишимизни худодан ёлбориб сўрайдилар.

Тамкиннинг „Фарҳоднинг ёшлиги“ деган пьесасида биринчидан Фарҳод образи қўпол равишда идеаллаштирилади, иккинчидан бу пьеса диний руҳда ёзилган.

Ўзбекистон ёзувчиларининг ижодиядаги бу жиддий камчиликлар ва сиёсий нуқсонлар биринчи навбатда чуқур, ўртоқлик принциплар танқиднинг йўқлигидан келиб чиққандир. Ижодий муҳокамаларда танқид ўрнига ошна-оғайнигарчилик, юзихотирлик ва бир-бирини мақташ бир қоидага кириб қолган. Кўп вақт ёзувчилар бир-бирини хафа қилиб қўйишдан қўрқадилар ва шунинг учун „мен сенга индамадим, сен ҳам менга тил тегизма“ дегандай қилиб жим қолишни афзал кўрадилар. Газета ва журналларнинг саҳифаларида ҳам, шу жумладан „Шарқ Юлдизи“ ва „Звезда Востока“ журналларида ҳам танқид кўринмайди. Редакциялар Ўзбекистонда чиқадиغان асарларни танқидий муҳокама қилиш учун энг яхши адабиётчиларни шу кунгача тортаолмадилар. Ўз асарларини юқорироқ босқичга кўтариш учун ёзувчиларга ёрдам бермадилар.

„Танқид бўлмаса, — деди ўртоқ Жданов, — ҳарқандай ташкилотнинг, шу жумладан адабий ташкилотнинг ҳам пупанак босиши мумкин... Фақат дадал ва ошқора танқидгина кишиларимизнинг камолга етишига ёрдам беради, уларни олға боришга, ўз ишларидаги камчиликларни енга олишига руҳлантиради“. Ёзувчилар союзининг вазифаси шундан иборатки, кенг ва принципиал танқид асосида ўзбек адабиётини ғоясиз, сиёсий тутуриқсиз, совет вақилигини бузиб кўрсатадиган асарлардан тозалаш ва адабиётдаги ёт та'сирга қарши кураш билан ҳақиқий совет ёзувчиларини тар-

биялаш ва уларга зўр бадий кучга эга бўлган ва совет одамининг қаҳрамонона меҳнатини ҳамда унинг энг яхши фазилат ва хислатларини ҳаққоний равишда тасвирлаб берадиган асарлар яратишга ёрдам бермоғи керак.

Ўзбек халқи ўзининг ёзучиларидан бадий ва ғоявий жиҳатдан чинакам юксак асарлар кутмоқда, бундай ма'навий озиқ Ўзбекистон халқ хўжалигини тиклаш ва ривожлантиришдаги буюк вазифаларни бажаришда халққа ёрдам бериши керак.

АБДУЛЛА ҚАҲҲОР

ҚЎШЧИНОР¹

Роман

Капсанчилар қишлоғи

Сидиқжон эрталаб воништадан кейин жўнамоқчи бўлган эди, Қурбонота:

— Бирпас сабр қилсангиз, машинага тушиб кетасиз, МТСнинг машиналари станцияга қатнаб туради,— деди.

Сидиқжон умрида автомобильга тушмагани, унга тахтиравон, шоферларга эса қариб Афлотун деб қарагани учун,

— Йўғе!... — деб кулди.

— Нега?

— Энди...

— Бемалол! Ўзимизга қарашлик йигитлар, биронтасига айта-миз...

— Одамнинг боши айланмасмикин?

Қурбонота энгашиб самоварнинг остига сим тикаётган эди, қаддини ростлаб, Сидиқжонга қаради.

— Нима?

— Бош айланмасмикин? Умримда тушган эмасман.

— Тушган эмасман? Шу чоққача қайси бурчакда моғор босиб ётган эдингиз?

Сидиқжон чолни ўзи сингари, умрида автомобильга тушмаган, деб ўйлаган ва шунинг учун ундан бундай гап чиқишини кутмаган бўлса керак, қаттиқ изза тортди; нима дейишини билмай, бошидан дўпписини олиб уёқ-буёғига чертди, тиззасига қўйиб жиягини тортди. Бу гапни олтмишга бориб қолган бир чолдан эшитганлиги унга ниҳоятда наша қилди. Шундан кейин автомобильга тушиб кетиш бир ҳавас, Қурбонота кўзгатган хоҳиш эмас, ўз қаддини билган ҳарбир одам боласи кундалик ҳаётдан талаб қиладиган заруратлардан бирига айланди. Шундай зўр заруратга айландики, шу куни станцияга автомобиль чиқмаган эди, пиёда кетмади, кунни Қурбонотага қарашиб ўтказди: кўмир майдалади, хумга сув тўлдирди; ҳатто, бирон тавиш-билиш кўриб қолса, қайноғаси Зуннунхўжага етказида ва Зуннунхўжа албатта „ўла“ дейди деган андешага ҳам бормай, чой ташиди, самоварнинг саҳнини супурди... Қурбонота унинг автомо-

¹ Боши 3, 4-5, ва 6 сонларда.

бияда кетишга жазм қилганини кўриб, кечқурун МТСдан эртага қачан автомобиль бўлишини билиб келди. Шу муносибат билан яна автомобиль тўғрисида гап чиқиб, Сидиқжон „шу чоққача қайси бурчакда моғор босиб ётганлигини“ ва эндиги ниятини батафсил сўзлаб берди. Қурбонота бу гапларни эшитиб, унинг зойе ўтган умрига чин кунгилдан ачинди ва қалбида унга— бошига савдо тушган йигитга нисбатан чолларга хос меҳр, шафқат уйғонди.

— Ундоқ бўлса, уғлим,— деди — шаҳарга борманг. Шаҳарга борганингиз билан то бирон касб-кор топиб, унга кунгил қўйиб, шу касб-кор орқасида бутун нон топадиган бўлгунингизгача, хила гап бор. Деқончиликда қўлингиз қотиб, кўзингиз пишиптими, шундан қолманг!

— Тўғри, ота, деқончиликга ишқим ҳам зўр.

— Ишқингиз зўр бўлса,— деди Қурбонота мийиғида кулиб— бу замонда киши нимага кунгил қўйса, агар сизга ўхшаб ичқуяв бўлмаса, ўшандан топади, ҳеч қачан ноумид бўлмайди. Мен буни кўриб турибман. Менинг ҳам деқончиликга ишқим зўр, лекин қандоқ қилай: қўл ўлгур, мана бу хилда... „Биз хотин олдиғу, сўфи саҳархез бўлди“ дегандек, кетман кишининг иқболли баланд қиладиган замон келганда самоварнинг жўмрагини бураб ўтирибман. Ҳали ўзингиз айтгандай, гап бир бурда нонда эмас. Бир бурда нонимни мен ҳарқачон, ҳар ерда топиб еганман... Шундақ қилинг, уғлим, шаҳарга борманг. Капсанчилар колхозининг раиси Ўрмонжон менинг тутувган уғлим, жуда яхши йигит. Агар хўп десангиз, мен ўшанга айтай, сизни колхозига олсин. Ҳа, айтгандай, колхознинг оти ҳозир „Капсанчилар“ эмас, „Қўш-чинор“. Қўш-Чинор колхоз.

Сидиқжон жуда хурсанд бўлди. Икки кунгача хаёл суруб, ўзини қўйгани жой тополмади: колхозга киради, ҳамма билан иттифоқ бўлиб, каттасини ака, кичигини ука дейди; эринмасдан, вшдан ишни фарқ қилмасдан жон-дили билан меҳнат қилади; бир вақти келиб уй-жой, ундан кейин яхши рўзғор қилади; оппоқ яктагининг этагини пир-пиратиб велосипед миниб юради; онасини етти қабат кўрпага ўтқизиб қўйиб хизматини қиладиган хотин — сочи қопқора, узун ва ўзи оппоқ, сўлқилдоқ ўн орти яшар қиз олади...

Икки кундан кейин „Қўш-чинор“ колхозининг раиси Ўрмонжон келди. Ўрмонжон, Қурбонота айтгандек, йигит эмас, қирқ бешларга бориб қолган ўрта бўйли, қопқора, қотма, кичкина қутичага солинган каттакан қулфга ўхшаган соқол мўйлабига оқ оралаган бир киши эди. Унинг оёғида чориқсумон бризент этик, ёғнида тиззасига ямоқ тушган кулранг галифе шим, жигарранг қисқа кўйлак, белида кашта тикилган сариқ белбоғ. Жияғи ёғ босиб кетган тор чуствусха дўпписи бошининг учида худди амонат тургандай. Гапни, худди ёд олгандай, тез ва бир қиёмда гапирди. Унинг туруш-турмушини кўриб, Сидиқжоннинг бир оз кайфи ўзгарди. Ўрмонжон Қурбонотанинг гапига диққат билан кулоқ солганидан сўнг Сидиқжоннинг афт-бошига зеҳин солиб,

— Шундоқми?— деди, сўнгра унинг яктагини ушлаб этигининг қўнжини гижимлаб кўрди.— Бу яқтак, бу этик эскирса, бошқаси борми? Бизнинг колхозга кирсанг, ҳали-бери янгисини олалмайсан-да, майлими? Бизнинг колхозчилар бунақа этик киядиган бўлгунча, кўп қовун пишиғи ўтади... Бизнинг колхозда иш кўл, ош оз. Сен катта охирдан ем еб ўрганган экансан — чидалмайсан.

Қурбонота Сидиқжонга қараб „ваҳима қилаётибди“ деган мазмунда кўз қисди, бунга ҳам қаноат қилмай.

— Уғлим, Ўрмонжон, бола бечорани чўчитмагин-да!— деди.

— Йўқ, отажон, билгани яхши. Уй оладиган одам уйни минорада туриб кўрмайди. Колхоз илгари бир юз ўн уч хўжалиқдан иборат эди, ҳозир саксон тўрт хўжалиқ қолди. Бошқалари ҳар ёққа кетиб қолди. Ана шу!

— Бу гапинг тўғри-ку, лекин колхознинг, алҳамдулилло, дуруст бўлиб келаётибти: дамба қилиб тошқин балосидан қутулдиларинг, ариқ битай деб қолди. Колхоз яхши бўлиб кетишлиги шундан маълум-да!

— Албатта яхши бўлиб кетади. Бунга ҳамма ишовади. Ҳатто уша қочиб кетганлар ҳам ишонар эди. Улар ишонмаганидан қочиб кетгани йўқ, оғир меҳнатга чидалмади. Одамлар колхоз яхши бўлиб кетишлигига ишонмаса дамба ишида, ариқ ишида шунақа ишлармиди? Айниқса қиш кунлари-я!

Қурбонота ўша қаҳратон қиш кунларини эслади. Қаттиқ совуқ. Дар'ё томондан эсган изғирин буруни учуриб кетай дейди. Уст-боши юпин йигитлар, чоллар қулоқларини рўмол блан боғлаб олиб, кетман урушади, турпоқ кўчиришади; хотинлар замбил кўтаришади, қоп орқалашади. Буларнинг ичиде оёғига увода ўраб, сим блан боғлаб олган кишилар бор эди.

— Рост, ўғлим! Бирнима жонига тегмаган, суяк-суягидан ўтиб кетмаган, жуда катта бир нарсадан умиди бўлмаган одам бу хилда меҳнат қилмайди. Яхши, йиғлаб-йиғлаб марза олсанг, кулиб-кулиб суғарасан.

Ўрмонжон, МТС да иши бор экан, кириб кетди. Қурбонота— Сидиқжонни чучмал бир алфозда кўриб:

— Ҳа, Ўрмонжон чўчитиб қўйдими?— деди.

— Нимадан чўчийман, меҳнатдан чўчидиган йигит эмасман.

— Борасизми?

— Борсак бораверамиз...

— Ё кўнглингиз унча чопмаёттиптими?

— Йўқ...нега...

— Ростини айтинг, ёқмадимми?

Сидиқжонга Ўрмонжон та'риф қилган колхоз эмас, Ўрмонжоннинг ўзи ёқмаган эди. У ўйлар эди: „Мунча тўнғ, мунча ҳам сўхтаси совуқ одам экан! Менинг яктагим, этигим, қанақа охирдан ем еганим блан нима иши бор? Нима учун мени сенсирайди? Ҳозир сенсираса, колхозига олганидан кейин оёғи блан кўрсатар...“

— Ростини айтинг!— деди Қурбонота яна.

Сидиқжон ростини айтгани унғайсизланар эди.

Хила вақтдан кейин Ўрмонжон иккита от етаклаб келди ва худди Сидиқжон у блан кетгани рознилик билдириб, фақат отга маҳтал бўлиб тургандай:

— Қани, қайсини миңасан? — деди.

Сидиқжон ҳанг-манг бўлиб, шошганидан:

— Менга бари бир, — деганини ўзи ҳам билмай қолди.

Ўрмонжон отлардан бирининг жилавини унга тутқизиб иккинчисини ўзи минди. Сидиқжон Қурбонотага қараган эди, Қурбонота кўз қисиб „бунинг гапини иккита қилма!“ деганга ишора қилди.

Қурбонота блан хайр-хуш қилиб жўнашди.

Сидиқжон хила ергача худди тўсатдан уйғаниб ҳали эс-ҳушини ўнглай олмаган кишидек гаранг бир аҳволда борди, кейин ўзига келиб, юраги ғаш бўлди: қаёққа, нима учун, кимнинг кетидан бораётибти? Бунинг оқибати нима бўлади? Болалигида онасининг қаноти остидан биринчи мартаба чиқиб, аравасоз уста кетидан худди мана шундай итоат блан эргашиб кетгани кўз олдига келди. Ўшавда ҳам худди мана шу хилда қаёққа, нима учун ва кимнинг кетидан эргашиб кетаётганлигини, бунинг оқибати нима бўлишини билмаган эди. Лекин ҳарқалай, аравасоз „менга ўғил бўласан“ деб меҳрибончилик кўрсатган, „той олиб бераман, ўзинг боқиб, ўзинг миниб юрасан“ деб кўнглига чироқ ёққан эди. Бу одам-чи?

Сидиқжон „майли энди, бораверай, эртага секин жўнайман-кетаман-да“ деб ўзига тасалли берди.

Ўрмонжон йўл бўйи гапирмади, фақат бир жойга келганда қорақарақ ва шўр босган ердан илон изи бўлиб ўтиб, тўқайга кириб кетган турпоқ тепани қамчининг сопи блан кўрсатиб:

— Ариқ! — деди.

Илгари ариқ тўғрисида гап бўлганда Сидиқжон уни бирон тегирмон сув элтадиган ариқ деб ўйлаган эди, турпоқни кўриб:

— Эҳе, — деди — каттакан анҳор-ку!

Ирғай, туронғу, ёвойи жийда, тол, дўлана сингари бута ва дарахтлардан иборат тўқайни оралаб анча юрилгач, ҳеч кутилмаган ерда Ўрмонжон:

— Келдик, — деб отдан тушди ва, ҳайрон бўлиб турган Сидиқжонга қараб кулимсиради — келдик!

— Қаерга келдик?

— Қишлоққа. Колхозга.

— Қишлоққа? Қишлоққа ўхшамайди-ку?

— Ҳа, ўхшамайди. Ўзимиз ўхшатамиз-да. Ота-бобонг битта кўприк ҳам сололмаган экан, сен бутун бошлиқ бир қишлоқ соласан.

Сидиқжон отдан тушаётиб, мени калака қилаётир деган ўйда, Ўрмонжонга кўз қирини ташлади. Ўрмонжоннинг юзида на калака ифодаси бор эди на ҳазил. Бу нарса Сидиқжонга жуда ёқиб кетди.

Отни боғлаб каттагина бир майдонга чиқишди. Майдоннинг ўртасидан арава йўли ўтган, йўлнинг у юзидаги бир жуфт катта

чинор остида худди ташландиқ темир йўл бекатининг харобасига ўхшаган кичгина гиштин иморат турар эди. Унинг уярилиб тушган жойлари синиқ пишиқ гишт, гувалак блан тикланган; олдинга томон нишаб томига йиртиқ-ямоқ толь парчалари ёпилиб, устига тош, гишт бостирилиб қўйган; одатдагидан хила баланд дерезасининг икки кўзида ойнак бор, қолганларига қоғоз ёпиштирилган, тахта қоқилган. Унинг гараж эшигига ўхшаган каттакан эшиги олдида лой-парсиллоқ уйнаб ўтирган олти-етти ёшлардаги бола югирганича келиб Ўрмонжонга осилди. Ўрмонжон шимининг чўнтагидан тўртта бодиринг чиқариб, болага берди-да:

— Бор, аянгга айт! — деди.

Бола, аясига нима дейишини ўзи билса керак, физиллаганича уйга кириб кетди.

Ўрмонжон Сидикжонни шу уйнинг орқасига бошлаб ўтди. Унинг орқаси ҳам бир замонлар шунинг сингари уй бўлса керак, лекин бузулгандан кейин олди деворини олиб ташлаб, айвон қилинипти. Айвонда бир арқон крават, узун стол, тўртта курси турар, деворларига турли жадваллар, суратлар ёпиштирилган эди. Бу ердан пастдаги қамишзор, унинг кетида боқайбат дар'ё кўриниб турар эди.

— Қани, ўтир, — деди Ўрмонжон, — бу менинг уйим. Колхознинг идораси ҳам шу.

— Бу ер илгари нима бўлган экан?

— Илгари годокачка бўлган экан. Босмачилик даврида бузилиб кетган.

— Ҳа, князьнинг годокачкасими? Қурбонота гапириб берган эдилар. Бечора капсанчилар, дейман, ер ўзларига қарашли бўлганда, шу ариқни ўша вақтда чиқаришса ҳам бўлар экан.

Ўрмонжон жилмайиб қўйди.

— Гап ерда эмас, гап ерда бўлса, ер ислохотидан кейин нега чиқаришмапти? Бунақа катта ишни катта хўжалик қилаолади халос. Колхоз қилади. Бир боқ поя аравага ўқ бўладими? Битта қайрағоч бўлади.

Бир пасдан кейин 25 ёшлардаги, тўладан келган, бақуват хусндоргина бир хотин чиқиб, Сидикжон блан кўришди ю, қайтиб бир лаган тут блан нон олиб чиқди. Ўрмонжон тутни унинг қўлидан олаётиб:

— Қаердан топдинг? — деди.

— Тиллабобо олиб келган эдилар. Соат тўртда келгин деган экансиз, эрталабдан бери, соат тўрт бўлгани йўқми, деб уч мартаба келдилар.

Ўрмонжон кулиб, Сидикжонга изоҳ берди:

— Ўша князьнинг йтбоқари бўлган чол. Князьнинг ўнсаккизта ити бор экан... Чолнинг ҳечкимни йўқ, дар'ё кўпригида ўлтириб, фолбинлик қилар эди. Ўзига ўхшаган ҳечкимни йўқ бир кампирга уйлантириб қўйганмиз. Кампир колхоз яслисида ишлайди. Чолни ем-хашақга қоровул қилиб қўйганмиз. Чол кампир тез-тез уришиб туришади. Уриш бўлди дегунча чол менинг олдимга арзга келади...

Ўрмонжон ҳали сўзини тамом қилмаган эдики, бўсоғада новча, калта пахталик тўн, кир оқ дўппи, жуда сийрак оппоқ соқолли бир чол намоён бўлди.

— Ассалому алайкўм... Ие, миҳмонинг бормиди? Кейинроқ келайми?

Унинг қулоғи оғирроқ бўлса керак, Ўрмонжон имо блан чақириб, жой кўрсатди.

— Йўқ, ўғлим кейинроқ келақолай. Бафуржа гаплашадиган гап.

Ўрмонжон ҳовучини оғзига қўйиб қичқирди:

— Хўп, гапни кейин гаплашамиз, ўтириб чой ичинг!

Чол келиб, эҳтиёт блан курсига ўлтирди.

— Қачан келсам бўлади? Бафуржа гаплашадиган гап.

— Гапираверинг, бу йигит ўзимизники.

— А? Қачан келай? Соат 5— да келайми?

— Ҳозир гапиринг.

Чол чой ичган пияласининг лабини елкасига артиб, негадир Сидиқжонга узатди.

— Бафуржа гаплашадиган гап эди-да. Ё соат олтида келайми? Еттида келсам бўладими?

Сидиқжон кулгисини яшириш учун қошларини силади. Ўрмонжон кулмас, чол қанчалик жон куйдириб гапирса, шунчалик эҳтибор блан қулоқ солар ва бу сохта эмас эди.

— Тагин нима бўлди, отахон?

— Ҳозир айтмайман. Йўқ!... Унни фатир адо қилади, эрни хотин. Кўкрагим зардобга тўлган бўлса керакки, ҳар замон нафасим қисади. Ёмон, ниҳоятда ёмон хотин. Ўзи, сув олиб келинг, деди. Дар'ёдан сув олиб келаётган эдим, йўлда Улуғбуви учраб қолди. „Келинг ота, сувингизни элтиб берай“ деди. Нима дейман, йўлингга кетавер, дасёр керакмас, дейман-ми? Улуғбуви сувни эшиккача олиб келди. Бўлган гап шу. Шунга кўтарди жанжални-кўтарди жанжални! Соқолимни юлди. Мана! Жуда қонга ташна қилиб юборди. Бир кўнглим калласига болта блан тушур, бира-тўла қутилиб қўяқол, дедию, тагин андеша қилдим: колхозга иснод келмасин, Қўшчинорда шундағ иш булипти, дегилик бўлмасин, дедим. Колхозни риоя қилдим.

Ўрмонжон ўйлаб туриб:

— Улуғбувига фол-мол очиб берганингиз йўқми? — деди.

Чол жуда тутақишиб кетди, бирнеча марта ўрнидан туриб ўтирди.

— Ие! Ҳали сендан ҳам шу гап чиқдими?! Сендан ҳам шу гап чиқадиган бўлса, ўзимни дар'ёга ташлаб қўяқолай.

Ўрмонжон бу гапни, кампирнинг гумони шундоқмикин, деган мазмунда айтганини чолга тушунтириб, уни босгунича, она сути оғзига келди. Сидиқжон унинг нақадар жон куйдирганини кўриб, ичиди „мунча ҳам юраги кенг, мунча ҳам кишининг кўнгли учун кўксини ўртайдиган одам экан“ деб қўйди.

Чол бироз босилганидан кейин:

— Энди бўлмайди, ўғлим, — деди, — энди сира ҳам бўлмайди! Бошқа хотин олиб бер. Бу ғар блан мени ораочиқ қилиб қўй.

Ўрмонжон худди унинг оғзидан шу сўз чиқишини кутиб тургандай:

— Ким ғар? — деди.

Чол у гапни қайтиб айталмади. Сидиқжон юзини беркитиб, қотиб-қотиб кулди. Ўрмонжон, сўз ҳақиқатан шундай йўлга кириши мумкин бўлган ёш хотин тўғрисида кетаётгандай, астойдил сўзлар эди.

— Илгарй ғармиди ё сизнинг қўлингизга келгандан кейин ғар бўлдим? Агар илгарй шундай бўлса, нега олдингиз? Қўлингизга келгандан кейин шундай бўлган бўлса, айб ўзингизда: эпалламасиз?

Чол нима дейишини билмай, бироз тараддудланиб қолгач, илжайди. Аранг ўзини тутиб турган Сидиқжон барала кулиб юборди. Ўрмонжон кулмас эди.

— Мен бу гапингизни холамга айтаман... Бўйнига қўйиб берасиз!

Чол, бу гапларига қарамасдан кампиридан хила чўчиса керак, шошиб қолди.

— Оғзимдан чиқиб кетди, ўғлим, оғзимдан чиқиб кетди.

— Йўқ, бари бир айтаман! Бўйнига қўйиб берасиз.

Чол, кўзлари жавдираб, гоҳ Сидиқжонга қарар эди, гоҳ Ўрмонжонга.

— Энди, ўғлим, ўзинг биласан..

— Айтмайми?

— Ўзи жуда ҳалол хотин, лекин ба'зан шунақа ғашлик қилади. Бориб-бориб дурус бўлиб кетади.

— Хўп, бўлмаса ростини айтинг. Нимага уриштиларинг?

— Ўша гап. Ниҳоят Улуғбуви блан икки оғиз гаплашиб қолдим. Улуғбуви шаҳарга неварасининг олдига борган экан. Невараси нўғайдан хотин олган. Улуғбуви шундан гапириб, „келиним бегана йигит блан қорнини қорнига ишқаб ўйин тушади, идиш-товоқни совун блан ювади“ деб хафа бўлди. Мен ниҳоят „бошида тергайдиган эри бор экан, ишинг бўлмасин; иззатинг блан бориб иззатинг блан келавер“ дедим. Шундан бўлак гап гапирган бўлсам... мана, нон турипти! Шунга кампир мени жуда-жуда беҳурмат қилди, фолбин, деди. Ҳамасига ҳам чидадим, ўғлим, шу гапига сира чидалмадим. Мен итбоқарлик ҳам қилган мэн, вақти келганда бировнинг молига ҳам кўз олайтирганман, фолбинлик ҳам қилганман. Қилганим йўқ, демайман. Фолбинлик қилганимни билиб текканми? — билиб теккан! Энди нега та'на қилади?

Чол, кўзига ёш келиб, ерга қаради.

— Қўйинг, хафа бўлманг, ога, — деди Ўрмонжон, — холам сизни билмасдан хафа қилибтилар. У кишининг ҳам оғизларидан чиқиб кетгандир-да, жаҳл устида... Сиз ҳам хотин-холоч блан камроқ гаплашинг. Хотин-холоч атрофингизда кўп айланади. Холам хафа бўлганларича бор... Бир томондан қизгандилар.

Чолга бу гап жуда хуш келди, „қизганса, қизгангудайман“ деган ма'нода қоматини ростлаб, мўйлабини силади ва кетгани кўзғолди. Ўрмонжон уни кўчагача кузатиб келди.

— Энди, Сидиқжон — деди, — сен дам олтин! Мана кроват, чўзил. Менинг қиладиган ишим, борадиган ерим кўп. Сен бугунчалик меҳмон...

Сидиқжон даррав ўрғидан турди.

— Бирга борамиз.

— Қаёққа?

— Айланиб келарман.

— Бизнинг қишлоқда айланадиган, тамоша қиладиган жой йўқ. Чўзил, дам ол. Мен блан юришингдан фойда йўқ. Мени ишдан қўясан.

Ўрмонжон бу гапни астойдил айтар эди. Сидиқжон ҳайрон бўлиб, ўйлаб қолди: „Нега мени ёш, шундай чиroyлик хотинининг олдига ёлғиз тошлаб кетаётинти? Бу — мени ўзига яқин тутганими? Назарига илмаганими?“.

Ўрмонжон шошиб чиқиб кетди.

Сидиқжон нима қилишни билмай, бориб арқон кроватга чўзилди. У ўйлаб-ўйлаб, бу муаммонинг тагига еталмас эди: „Нега бундоқ қилди? Наинки сир курган одамни ўзига шунчалик яқин тутаолса! Ё мени назарига илмаганими? Бир лақма чолни ўзига тенг кўриб, шунча гаплашган, кўнглини овлаган киши-я? Унчалик эмасдир... Ё хотинини бировдан қизганмайдиган пуч эркеклар тоифасиданмикини?“

Сидиқжон не-не хаёлларга бориб, юраги гуп-гуп урди, эти увишиб қўллари музлаб кетди.

Шу чоқ оёқ шарпаси эшитилди. Сидиқжон дарҳол кўзини юмиб, ўзини уйқуга солди. Унинг фикрича, агар шу гумони тўғри бўлса, хотин ҳозир бир баҳона блан кириб, жўрттага бирон нарсани тушириб юбориши ва чўчиб кўзини очган Сидиқжонга қараб жилмайиши керак эди.

Кимдир кирди ва йўрғалаганича стол ёнига борди. Сидиқжон, ҳарбири бир умирдай туюлган бир неча минутдан кейин, секин кўзини очиб қаради. Стол ёнида кичкина бир эчки соқолини силкиллашиб, ниманидир, ковшаб турар эди. Шу он хотин югуриб кирди, унинг шохидан ушлаб етаклади; эчки кўп қайсарлик қила берган эди, бошига бир муштладию, дас кўтарганича, оёгининг учида юриб, чиқиб кетди. Сидиқжон ҳамон умид узмай ўйлар эди: „Мени маст уйқида гумон қилди. Уйғотгани кўнгли бўлмади. Уйгоқ бўлсам, албатта бир нима дер эди. Нима дер эди экан?“

Сидиқжон ташқарига чиқди. Хотин эшикдан йигирма қадамча нарида утин ёрар эди, уни кўриб:

— Ёе, дарров турдангизми? — деди.

— Ўрмонжон акам қачан келадилар?

— Эҳа... У кишини қўяберасиз, ишлари чиқиб қолса, бизга индамай тўгон бошига ҳам кетаберадилар... Зерикиб қолдингизми?

Сидиқжон келиб тешани унинг қўлидан олди. Хотин ўрнидан турди, ечилиб кетган икки ўрим сочинини бошига ўради.

— Бизнинг жойлар шунақа, одам зерикиб қолади. Тўқай, қамниш, дар'ё... Лекин ўтинга серобмиз. Мана шу тўқай ҳаммаси ўтин.

Сидиқжоннинг назарида хотин бу гапни уни ўзига қаратиш учун айтгандай бўлди. Сидиқжон қараганда хотин дарҳақиқат жуда ширин табассум қилиб турар эди.

— Эгаси йўқми, ҳеч ким индамайдими? — деди Сидиқжон, лекин бу соволни жавоб олиш учун эмас, унинг кўзларига тикилгани бир баҳона бўлсин учун берди.

— Бари бир бузилади, ариқ биткандан кейин бу ерлар экинзор бўлади, — деди хотин ва бурилиб уйга кириб кетди.

Сидиқжон унинг кўзларида куткан ифодасини кўрмади, лекин, шундоқ бўлса ҳам, илинжидан яоз кечмас, назари та хотин доғулик қилаётганга ўхшар эди. Ўтинни наридан-бери ёрдию, эшик ёнига борди. Хотин уй сулуурмоқда эди.

— Ўтинни қаерга қўяй? — деди Сидиқжон остонада туриб.

Хотин қадини ростлаб, унга қаради.

— Ҳозир ўзим оламан. Сизни ҳам озора қилдим...

— Шу бўладими, ё бундан майдарақ қилайми? Кўринг...

— Ёрган бўлсангиз бўлипти-да.

— Бир кўринг.

Сидиқжоннинг нияти — бўсоғада туриб, унга дурустроқ йўл бермаслик, агар кулиб, қийшанглаб, қимтиниб ўгадиган бўлса, биқинигами, қуймичигами, чертишлик, ҳозирча фақат чертишлик эди. Броқ хотин шундай оқ кўнгиллик, шундай бемалоллик блан келдики, Сидиқжон беихтиёр қимтиниб унга бироз йўл берди. Хотин бўсоғада келишкан бир бегана йигит эмас, хотин киши тургандай бамайли хотир улди. Шундоқ булса ҳам Сидиқжоннинг боши говлаб, кўзи тиниб кетди. У беихтиёр қўлини хиёл кўтариб, хотиннинг тирсагига астагина чергди, лекин билалмай қолди — черткани енгидан ўтди, йўқми. Хотин ўтинни уч-тўрт қадам беридан кўриб.

— Яхши, оғирроқ ёнади, — деди, қайтиб уйга кирди.

Сидиқжон бу сафар четланиб, унга катта йўл берди. Хотиннинг юзида ҳечқандай ўзгариш йўқ эди. Сидиқжон буни кўриб, ичида „хайрият, пайқамапти“ деди, елкасидан оғир юк тушкандай енгил торгди.

У нима қилишини, хотинга нима дейишини билмас, энди нима деса, ортиқча бўладиган-дай эди. Қайтиб айвонга кирди, кроватга чўзилди. У энди буткул совиган, шундай совиган эдики, хотиннинг тирсагига чергани қандай жур'ат қилганлигига ҳайрон бўлди: „Худоё тавба, бу хом-хаёл менинг бошимга қаёқдан келди? Хотин менга кулиб қарамаган, кўз сузмаган бўлса... Башарти кўз сузганда ҳам наинки мenden шу иш лозим бўлса! Наинки бировнинг ноини еб, дастурхонига оёқ артсам! Бу одам менга нима ёмонлик қилди? Бу кўнглида кири йўқ, ўзини гўрга тиқиб бўлса ҳам ўзгани тўрга чиқаришга тайёр турган бу одам мени наинки шу умидда олиб келган бўлса! Сидиқжон бу тўғрида уйлаган сайин кўнгли ғаш бўлар эди: „Хотин черганимни пайқадимикин, йўқмикин? Қўл текизишимни кутмаган бўлса, пайқамайди. Кутган бўлса-чи? Кутганлиги турган гап, остонада туриб олиб, йўл

бермаганимдан кейин кутмайдими? Кутган, чертганимни пайқаган! Эрига айтса, нима бўлади?».

Сидиқжонни ғам босди. У бу ерга аввало Қурбонотанинг, ундан қолаверса Ўрмонжоннинг сўзини иккита қилмаслик учун ноилож келганини, йулга чиққанида „бораверай, эртага секин жувайман кетаман-да“ деганини негадир мутлақо унутган эди.

Хотин чироғ кўтариб кирди. Сидиқжон қоронғу тушганини энди билди. У ўрнидан туриб, хотиннинг авзоига разм солди; авзодан ҳечнарсани пайқаматанидан сўнг, гапидан пайқаб бўлармикин, деган ўйда:

— Ўрмонжон акам ҳали ҳам келмадиларми? — деди.

Хотин чироғни курсига қўйиб, столга дастирхон солар экан, кулимсираб:

— Сизни хўп қийнадилар-а? У киши шунақа... — деди

Хотиннинг кулимсирашига ва бу гапига хархил ма'но берса бўлар эди, шунинг учун Сидиқжон ҳечнарсга деялмади.

Сидиқжон қўл ювгани ташқарига чиқди; қайтиб келганида стол устида уч коса угра ош турар, бунинг бирини Ўрмонжоннинг ўғли ичмакда эди. Хаял ўтмай хотин ҳам келиб, стол ёнига ўтирди ва Сидиқжонни овқатга таклиф қилди. Сидиқжон буни кўриб, ичидā „ёмон кўз блан қараганимни пайқаган бўлса, олдимга бир коса ошни дўқ этиб қўйиб кетар эди“ деб хурсанд бўлди; лекин иккинчи томондан „ўзини шунчалик яқин олган бир хотинга наинки шу кўз блан қарадим“ деб зил кетди.

Овқатдан кейин хотин дастирхонни йиғиштирар экан, кулиб:

— Энди, иним, — деди — бизни айб қилмайсиз. Менинг ҳам бир жойга бориб келадиган ишим бор. Озгина қурт тутганмиз, шунга ойдинда барг кесадиган эдик. Ой кўтарилиб қолди. Ўрмонжон акангиз келсалар, овқатлари ўчоқ бошида. Бу укангиз ҳозир ухлайди.

— Бемалол, бемалол! — деди Сидиқжон. — Ҳеч ташвиш тортманг. Биз бу киши блан... отинг нима эди ҳали?

— Ҳайитбой, — деди бола.

— Ҳа, Ҳайитбой блан ётамиз.

Хотин боласига ўрин солиб берди ва Сидиқжонга яна бир марта узур айтиб, чиқиб кетди.

Ҳайитбой ўринда бирпас ўйнаб ётдию, кейин уйқига кетди. Сидиқжон, чироғни пастлатиб, ечинмасдан кроватга чўзилди.

(Давоми келаси сонда).

ҲАМИД ОЛИМЖОН

РОССИЯ

Россия, Россия, азамат ўлка!
Эй, осмон сингари бепоён ватан!
Тўлдирган чоғда ҳам жаҳонни нурга
Қуёш қучаолмас сени даф'атан.

Шамолдан тез учган поездлар ҳам то
Шимолга етгунча кетади ҳолдан.
Қишда ҳам жанубга еталмас ҳатто,
Баҳорда йўл олган сайёҳ шимолдан.

Қаноти толиқмас лочинларинг ҳам,
Неча бор қўнарлар сенда учганда;
Гуёки бир ёниб яна ўчган шам
Сени қучолмайди яшин кўчганда.

Узун дар'ёлар ҳам камар бўлолмас,
Қўшилиб чулганса сенинг белиннга.
Дун'ёда ҳечбир халқ тўғри келолмас,
Менинг билишимча, сенинг элиннга.

Бало офатларни енгиб ўрганган
Муҳаббатинг улуғ, юрагинг кенгдир,
Сен қардош элларга энг монанд ватан:
Унда уруғлар ҳам халқларга тенгдир.

Невский ухлаган буюк бешикда
Уйғонмоқ ўзи ҳам олий бир ҳавас.
Пушкин пайло бўлган ҳарбир эшикда,
Навоний шарафи яшар муқаддас.

Кўрганда бўлганман чуқур сукутда
Ленин яшаб турган пичан ўтовни;
Пулат қиличингни кўрганман ўтда,
Сталин Москвадан қувганда ёвни.

Қаҳратон қишингда, баланд осмонда
Учиб бораётган қуш ҳам музлайди;
Жасур ўғилларинг қор ва бўронда
Жаҳон тақдирига нажот излайди.

Сенинг кўз илғамас майдонларингда
Жаҳаннам қўрқажак жанглари кўрдим,
Бир қарра ёв утган ўрмонларингда
Қумирдан ҳам қаро тоғларни кўрдим.

Меҳринг қаршисида муздир офтоб,
Лекин офтобингда қорлар эрийди,
Муқаддас қаҳринга бералмасдан тоб,
Тупроғинг остида немис чирийди.

Оғир қурол блан солган овозинг
Ларзага келтирар арзу-самони,
Сен дар'ё бўйида олиб борган жанг
Тамом ўзгартирар оби-ҳавони.

Йигитлар сен учун жангга кирганда,
Ботирлар осмонда берганида жон,
Қуздан қон оққан ёвни кўрганда,
Сенинг енгилшинга келтирдим имон.

Россия, Россия, менинг ватаним,
Мен сенинг ўғлингман, эмасман меҳмон.
Сенинг тупроғингда улғайди таним,
Ҳозирман сен учун бўлмоққа қурбон.

6. III. 1943 й

ШАЙХЗОДА

ЯНГИ ШЕ'РЛАР

(„Эллар“ ше'рлар сериясидан)

Жамбул

Жамбул бир денгиздир, қучоғи чексиздир,
Жамбулсиз дўмбира, гўёки ўксиздир.
Жамбул бир денгиздир, тўлқунлар—ўландир,
Сувларнинг оҳанги ул оқин бландир.
Жамбул бир денгиздир, инжудир ҳар сўзи,
Унинг қирғоқлари Ватаннинг худ ўзи.
Бу денгиз қўйнида кўрилган ороллар —
Ижоднинг тубидан қўзғалган хаёллар.
Бу сувлар устида сузгучи ҳар қайиқ —
Жирлардан завқ олган миннатдор халойиқ.
Жамбулнинг ма'носи — денгизча кўп чуқур,
Сувида акс этар қуёшдан инган нур.
А, Жамбул шоирлар жиrowsи, оқсоқол,
Тилларга бол бердинг, элларга ҳам мақол.
Букун сағанангга тўпландик ҳаммамиз,
Гўё бир кўрфазда тўхтади кемамиз.
Эллардан китоблар келтирган элчилар,
Гуллардан жавоблар келтирган йўлчилар —
Ёш — ўсмур, оқинлар, ё кекса бахшилар,
Овози яхшилар, ше'рингга соқчилар
Ота деб тиз чўкди қабрингда бош эгиб.
Қабрингда бош эгиб, тошингга гул тикиб.
Эшитдик шу чоқда қабрингдан бир товуш:
„Мен ўлган эмасман, кетганим — қисқа туш,
Тирикмен сиз блан, тирикмен ўғуллар,
Урминнинг муҳлати денгизга баробар!“
Бу товуш рост эди, ўлмайдди Жамбуллар.

Қозоғистон, Жамбул овули;
9/VII—1946 й.

КЕЛГУСИ ҚОРА ҚАЛПОҒИСТОНГА

Сахролар, сахролар... яна сахролар...
Қуршабди бу юртни бамисли чамбар.
Сахролар, сахролар, аммо булар ҳам
Азиздир мисоли саҳарги шабнам.
Бу қумлар ичида ҳар тош, ҳар кесак
Боболар қадридан беради дарак.
Бу қумлар қўйнида гуллайди боғлар,
Аму соҳилида порлар чироқлар,
Чаманга айланур қадим қумлоқлар,
Бўлур шаҳарларга макон ўтлоқлар,
Ариқлар шилдирар кўчаларингда,
Қўшиқлар жаранглар кечаларингда.
У кунга саломлар, у кун тез бўлсин,
Ўлканг не'матларга, нозларга тўлсин!
Ўлканг қўшиқларга, созларга тўлсин,
У кунинг тез бўлсин, муборак бўлсин!

Нукус,
11/ VI — 1946 й.

А. Бобожан

АМУ БЎЙИДА

Чаманзорлар сени саломлар,
Қирлар кутар зар кучоқ очиб,
Пахтазорлар қаҳ қаҳа бошлар
Борганингда тўлғаниб, тошиб.

Булутга тенг Памир қўйнидан.
Зумрад юзли Оролга қадар,
Ер юзини безаган инсон
Сени мақтаб куйлар ҳар қачон.

Мақтовларга лойиқсан, аммо,
Ба'зан ортиқ шошиб кетасан.
Мақтовларга учганингданми,
Ўз ҳаддингдан ошиб кетасан.

Арслон каби қилиб ғалаён,
Парчалайсан баланд қиргоқни.
Аямайсан бермайсан омон,
Тапталайсан боғни, ўтлоқни.

Жондек азиз, латиф гулбоғлар
Тўлқининг остида бўлур хор.
Сени мақтаб куйлаганларга
Билатуриб берасан озор.

Эл кўксига оёқ қўймсқлиқ,
Бунча беадаблик, айт, недан!
Боболардан ўқидим жавоб,
Бу қилмишинг тентаклигингдан,

Гоҳ ўзингни олиб қочасан,
Чуқурларда оқасан бир пас.
Яна ростлаб қаддинг шер каби
Шошқин-шошқин оласан нафас.

Чорласада Садвар¹ қизлари,
Сенсиз еялмасдан ошини.
Доя хотин ялинса ҳамки,
Оёғингдан олмай бошини.

Орол томон шошиб-ошиқиб
Илдам-илдам ташлайсан қадам.
Кенг даланинг тилла қўйнига
Топаолмай боққали бир дам.

Тўхта бир пас, улуғвор дар'ё.
Қулоқ бергин айлай ҳикоя.
Зериктирди тинимсизлигинг,
Бевафолик етар, кифоя!

Ҳар кузнинг ҳам бир баҳори
бор,

Қишнинг ёзи борлиги аниқ.
Севги чаман бўлган ўлкада
Вафосизлик бўлалмас тансиқ.

Кўрмак учун тиниқ қалбингда
Ошиқларнинг ёруғ жамолин.
Сени сеvgи билмас бағрингда
Кўкартгаймиз вафо гулзорин.

Тўлқинингдан чаманзор боғлар
Тезлигингдан яратамиз нур.
Меҳри қониб ичгай Бухоро
Қашқадар'ё қўйни гул бўлур.

Роҳатгоҳинг бўлур шу дамда,
Қизил қумнинг иссиқ қучоғи
Иўлларингга тўшар. атир гул
Улуғ элнинг долазор боғи.

¹ Сувсиз қолган қишлоқлар.

ЖАМБУЛ ЎЛАНЛАРИ

СТАЛИН, КУЙИМ СЕН УЧУН!

Сталин, туғишганим, севаклитим,
Меҳрингдан шу'ла сочди менинг куйим.
Яшартди юзга кирган юрагимни,
Дўмбирам, олтин куйим, билагимни.
Сен блан дастурхонда бир чой ичиб,
Кўқдаги отган тонгни бирга кўрдим.
Сен блан бирга ўйлаб, бирга куйлаб,
Илҳоминг, зовқинг блан созим чертдим.
Сен блан бирга севиб қучоқлайман,
Ватаним йигитларин-ўғилларин.
Куйимнинг жаранглаган уни бўлдинг,
Шу блан тўлқинлатдим ўлан куйин
Кўнглимининг қувончисан, тонг шафағи,
Куч-қувватим ҳам, обрийим, куйим донғи.

* * *

Қимматли олтин юлдуз сенсан ерга,
Номингга аталган шу куйим тингла.
Халқим блан бир тан, бир жон бўлиб, куйлаб —
Йўлни олдим мен югурик бирга-бирга.
Кеккайган бойларни сўз блан урдим,
Ўчмас бўлиб қўнган сўнг ўлан қўлга.
Зорландим бурин мен ҳам Қўрқитдайин,
Ҳасан қайқи шекилли тушиб зорга.
У кезде умр, худди кўчган карвон,
Етаолмасди кутган умид олтин тонгга.
Меҳр қўйган ёш бўтадай ёшлик чоғим,
Эмаолмай она сутин ботдим қонга.

* * *

Келди дўст-қариндошлар бу кун элга,
Жамбулнинг ўлан тўла овулига.
Йиғналиб ўзбек, бошқирд, украинлар,
Грузин, қорақалпоқ ва рус-ҳамма.
Ўз элим ўзбек, бари-туғишганим,
Сиз учун янграп тун, кун куй-ўланним.

Мангиликдир, Сталин, юлдузлигинг,
Умрни кўрдинг аниқ юз йил олдин.
Денгиздай фикринг теран, ўткир кўзинг,
Яшнатди сенинг шу'ланг ернинг юзин.
Юксалди меҳринг блан менинг халқим,
Мақсад туғи юлдузи-коммунизм.
Яйратган юрагимни Ленин менинг,
Халқим блан севаман мен Ленинни,
Мана бугун юрагимнинг қоқ устига
Сталин ўз қўлила тақди уни¹.
Орденни таққан менга халқнинг тўйи,
Мен эмас олган буни халқнинг куйи.
Мен блан, халқим блан қанотланиб,
Шодланиб чечак очди дала гули.
Ўрмалаб қора қуртдай заҳар сочиб,
Теграмиз қуршаб турар ҳали душман.
Улуғ майдон кураши олдиндадир,
Қирамиз ёвни бўлса ичдан, тишдан.
Куй учун, олдиндаги умр учун,
Илҳом бердинг юрагимга, улуғ йўлдош,
Муқаддас ватан учун-шу ер учун,
Бахтимиз осмонида сенсан қуёш.

1938 й.

¹ Ленин орденли.

ЧИН ЮРАКДАН

Даламга сол бир назар,
Қалин гилам, тукидай.
Тоғларим гўзал, яшнар
Келинларнинг сепидай.
Анҳоримга кўзинг сол,
Уйнар оқиб шалола.
Боқ, қишлоғим бамисол
Қирда очилган лола
Тингла қўшиқ, куйларим,
Қаҳрамонлик дангғидай.
Тепаликда ўтирибман, —
Чиқдим кўришга атай,
Колхозимнинг молини,
Чертиб дўмирам торини:
Туяларим ўнгимда
Ўйилиб, ўтлаб кишнайти.
Ўйилқиларим сўлимда
Ўйраб-ўйнаб кишнайти.
Қўй-қўзилар саноқсиз,
Ўтлаб ўйилган ҳарёққа.
Сигирларим изма-из,
Саланглайти йўл олиб,
Елинидан сут томиб,
Соғдиришга қишлоққа.

* * *

Шунча довлатни берган,
Ҳисобсиз мол ўйдирган,

Каналдан сув ичдириб,
Далаларни қондирган;
Шопириб сут соғдириб,
Қўл тўлиб мой едирган;
Бўтаси бўзлаб эгиздан,
Қўйи қўзилаб саккиздан,
Ернинг эгаси сен! — деб,
Халқимга даврон сурдирган,
Бу Сталин доҳимиз,
Қуёшимиз, ойимиз,
Авжга чиқиб ўланам,
Дўмбирамни бурадим.
Колхозчиларни йиғнаб,
Чин юракдан куйладим,
Бир завқ блан, эринмай,
Оқининг сўзни уладим,
Халқ тинглади зерикмай,
Кучимни шунда синадим.
Сталинни сўзласам,
Минг бир кеча куйласам,
Қизиқиб тинглар, бўшашмас,
Яна, яна, яна — деб,
Сўровини тўхтатмас.

1936 йил.

Қозоқчадан М. БОБОЕВ
таржимаси.

ЯНА ҚҰНДИ БАХТ ҚУШИ

Жамбул дўмбирангни ол,
Майтепа сен қулоқ сол!
Тўқсон учга кирдинг сен,
Кўп сирларни билдинг сен,
Розингни сўйлаб бергил,
Ўтмишни куйлаб бергил.

* * *

Майли ўланни бошлай,
Кўнглимни очиб ташлай,
Чингизхондан айтийми,
Ё орқага қайтайми?
Уни қилсам ҳикоя,
Зулми кўп бениҳоя.
Найза эди таёғи,
Қутсиз эди оёғи,
Одамдан ясаб кабоб —
Юртларни этди хароб.

* * *

Эй Майтепа, Майтепа,
Аламларга бой тепа,
Эй Майтепа, хон тепа,
Юрак бағри қон тепа.
Нега тилсиз турасан,
Балки хаёл сурасан.
Кўнгил бериб кулдирган,
Ҳам кўксини тилдирган,
Сен эмасми айта қол,
Ё мен айтий, қулоқ сол!
Сўйласам ўтмишингни,
Эсласам ёз-қишингни,
Севингидек ниманг бор,
Ўзинг каби ётар зор.
Нарёғингда алам кўп,
Берёғингда мунг, ғам кўп,
Бой сафосин ўзинг айт,
Қул жафосин ўзинг айт!
Халқинг аталганди қул

Хонга қарамди буткул,
Император беомон
Эзарди ноҳақ, ёмон!
Бадбахт эди қозилар
Шоҳ малаги — тозилар.
Кулфатларни сўйлаб бер
Тортинмасдан куйлаб бер.

* * *

Кўкка етсин деб бошинг,
Қайғиручи йўлдошинг
Бормиди эткин баён?
Сенга эдимиз аён?
Мени ботир оқин деб,
Эл кўнглига яқин деб,
Билучилар борми, айт?
Ўланимга зорми, айт?
Ўтар экан мунгли кун,
Тонг отаркан битиб тун,
Елдек ўтиб кетди ғам,
Шодликка бўлдиқ ҳамдам;
Сталиннинг замони
Ғариблар меҳрибони,
Кулиб боқди, эл хурсанд,
Толи'и бўлди баланд.
Бахт гули очилганда,
Олтин нур сочилганда,
Кекса Жамбул ёш бўлди,
Ёшларга у бош бўлди.
Ер тагидан чиқди у,
Кўзига тўлди ёғду.
Кумушдан нақш байланган
Гуллар блан айланган
Зинатланган уйи бор,
Куйлай деса куйи бор.
Умрига қўшди умр,
Қалбига тўлди ғурур,
Хира бўлмас кун берди,
Созига тўлқин берди.

Йўрға отга мингизган,
Устимга тўн кийгизган,
Ғаним бўйнин эгдирган,
Бошим кўкка теғдирган,
Етказиб тилагимга,
Куч бериб билагимга,
Мени қилган ҳур инсон,
Мана шу улуғ замон.

* * *

Майтепанинг фақир
Бахтин топди охири.
Дилда қолмади армон,
Саҳро бўлди гулистон.
Гуёки шунда булбул
Бўлиб сайради Жамбул.
Нақадар мен бахтиёр,
Сталиндек доҳим бор,
Элга меҳр қўйдирган,
Иззат қилиб сўйдирган,
Ботир халқим онам бор,
Меҳрибон кошонам бор.
Мен севикли ўғлони,
Қайта туғалган жони.

* * *

Бу элда меҳнат ҳалол,
Қуми олтин, суви бол.
Колхозда ҳосили мўл,
Гул бўлди кечаги чўл,
Большевиклар устози,

Тянч ўтар қишу-ёзи,
Жамбул юзга тўлганда,
Орзуси бут бўлганда,
Олий Советга уни
Сайлашди ўша куни.
Фаровондир турмуши,
Яна қўнди бахт қуши —
Кекса Жамбул бошига,
Ёш қўшилди ёшига.

* * *

Сталинни куйлайман,
Эл бахтини ўйлайман,
Онам учун, юрт учун,
Жамбул бағишлар кучин
Колхоз, совхоз қурган эл,
Ўз ахтида турган эл,
Менга илҳом бахш этар,
Ўлан кўп йилга ўтар.
Тўқсон уч йил шу тупроқ,
Шу дала — қир, шу ўтлоқ,
Менга бўлди кенг маскан,
Фидо унга жону-тан!
Унга бўлсин ўланам,
Бахтга тўлсин уланим,
Денгиз бўлиб тошайин,
Яна кўп йил яшайин,
Сталин замонида,
Саодат маконида,
Улгунимча куйлайман,
Эл бахтини ўйлайман.

1944 йил.

РАМЗ, ЁНҒИН таржимаси.

МА'РУФ ҲАКИМ

О Т А

(Хикоя)

У, қандайдир бир идорада ишлар, ҳар кун эрталаб соат саккизда уйдан чиқар ва трамвайга тушиб идорасига келар эди. Унинг ҳаёти сўнгги кунларда неча йиллардан буён шу кепатада ўтаётгани менга номалум. Лекин унинг ким эканини ва, бир вақтлар, нима учун шаҳардан шаҳарга қочиб юрганини билар эдим. Унинг неча бор уйланганини ҳам биламан; броқ ҳозирги пайтда хотини борми, йўқми, бу менга қоронғу. Мен аниқ биламанки: у, илгариги хотинларининг ҳаммаси блан ҳисоб-китобини тугатган.

Сўнгги икки ойдан бери, у трамвайга чиқаркан, унинг кўзлари ёшгина бир қизга тушар ва шаҳарнинг ўртасига келгунча, то қиз трамвайдан тушиб кетгунча ундан кўзини узмас эди. Бу кундалик табиий учрашув бора-бора унинг кўнглида оташин бир ҳирсни уйғотди ва у, қизни ҳали кимлигини билмай туриб, севиб қолди. Мана шундан кейин, қиз ҳақида анча малумот йиғди: қизни шаҳарнинг катта магазинларидан бирида ишлашини ва ҳали турмуш қилмаганини ҳам аниқлади. Қиз ҳам ҳар кун эрталаб трамвайга чиқаркан: трамвайда учраган таниш-билишлари блан ниҳоятда уялинқираб салом-алик қилгач то трамвайдан тушиб кетгунча „чурқ“ этмас эди. Бу ўртабўйли, қорачадан келган, юзлари ширмон кулчадай кулиб турган қиз ўйчан кўзларини бир нуқтага тикиб, алла нарсаларни хаёл қилиб борар эди. Қизнинг мана шу ўйчан ҳолати Гаффорнинг юрагини чимчилар ва унинг ҳавасига ўт қўяр эди. Гаффор ўзича турли-туман планлар тузар ва ҳар кун қиз блан танишмоқни ўзига жазм қилар, броқ унинг барча ҳаракатлари қизнинг юзида барқ уриб турган беларволик тошига урилиб парчаланиб кетар эди.

Бир кун шундай бўлди: Гаффор трамвай деразасидан бошини чиқариб қараб келар эди, шу вақт унинг кўзи трамвай тўхтайдиган жойнинг рўпарасидаги тор кўчадан чопиб чиқиб келаётган қизга тушди. Қиз трамвайдан кеч қолмаслик учун тез-тез чопиб келар эди. Кейин қиз хонсираб вагонга кирди, кондуктордан билет олгач, вагондагиларни бир қур кўздан кечирди-да, Гаффорнинг рўпарасидаги бўш жойга ниҳоят назокат блан борди ва кўйлагини оҳистагина кўтариб қўйиб ўтирди.

Гаффор шу он қизни ўзига жуда-жуда ёққанлигини сездди.

Бутун йўл бўйи Гаффор қиздан кўз узмади. Броқ унинг бу қарабини сезган қиз лоладек қизарар ва ўз нигоҳини бошқа томонларга чалғитар, ёт кўзларга кўзи тўқнашиб қолишидан қўрқар эди. Гаффор эса буни фаҳмлар ва атайлаб, ундан кўзини узмай, зўр бериб тикилар эди. Лекин бу кураш узоқ давом этмади.

Бир кун, трамвайда одам кўп, тикин эди, ҳар кунги одат бўйича, худди ўша соатнинг ўзида қиз вагонга кирди. Қиз тикинда анча безовта бўлиб гоҳ уёққа, гоҳ буёққа ташланди. Қандай бўлдию, сурила-сурила, Гаффорнинг олдига бориб қолди. Шу он Гаффор ўрнидан сапчиб турди ва:

— Ўтиринг! — деб қизга жойини таклиф қилди.

Қиз қизариб кетди:

— Раҳмат, ҳозир тўшаман.

Гаффор қизнинг юзига тикилар-кан ниҳоятда мулоғим ва ниҳоятда ширин бир овоз блан деди:

— Ҳали анча борку. Мен сизни қаерга тушишингизни билман.

Қиз бешбаттар қизарди.

Гаффор қизнинг ҳоли-жонига қўймай ўз ўрнига ўтқизди.

Шу-шу бўлдию булар бора-бора қалинлашиб кетишди. Булар энди ҳар кун бир вақтда учрашар, Гаффор ҳар кун қизга бир илож қилиб пассажирлардан жой ўғирлаб келар, броқ буни эплалмаган кезларида ўз ўрнини бўшатиб берар эди. Булар ҳар кун камида ярим соат жуда қуюқ ва ширин суҳбат қилишиб келишар, мана шу ярим соатлик вақт Гаффор кўнглида не-не умидларни туғдирар ва унинг учун битмас-туганмас бахтлар ҳади қилар эди. Қиз — Санобар хайрлашиб тушиб кетгач Гаффор бутун қолган кунини Санобарнинг хаёли блан ўтказар, уни соғинар, куннинг тезроқ туғашини ва эртанинг эса эртароқ келишини тоқатсизлик блан кутар эди.

Бир кун Гаффор қизни театрга таклиф қилди. Санобар, бир лаҳзага ниманидир хаёлидан кечирган бўлди-да, кейин нафис лабларини билинар билинмас тўлқинлатиб:

— Кайси театрга? — деб сўради.

— Истасангиз „Муқимиға“.

— Букуи нима қўйилар экан?

— „Тоҳир ва Зухра“.

— Бизга олислик қилармикин?

— Қўрқманг трамвай бўлади.

Шундан кейин улар трамвай тўхтайдиган жойда учрашишга вада қилишиб ажралишди: Санобар магазинга, Гаффор идора-сига кетди.

Кечкириб, ботаётган қуёшнинг қизғич нури дарахтларнинг қил учларида ҳорғин-ҳорғин йилтиллаётган бир пайтда Гаффор трамвайдан тушди. Гаффор шу он трамвай тўхтайдиган жойнинг нариги четида турган Санобарни кўрди ва унга қараб борди.

Санобар деди:

— Мени соатим алдади, илгари экан. Кеч қолдим, кутиб қолдингиз деб, нақ бир бўлдим...

— Қани бўлинг, трамвай кетиб қолмасин,— деди, шошиб Фаффор Санобарнинг қўлидан ушлади.

Сўзи кесилиб бирдан жим бўлиб қолган Санобар ерга тикланича америка туфлиснинг учи блан оппоқ бир тошни ўйнардан:

— Кечирасиз мени, Фаффор ака, мен боралмайман,— деди.

— Нега? — деди Фаффор шошиб.

— Уйга холамлар келиб қолишди, уларни ташлаб кетиб бўлмайди...

Фаффор мийғида кулди ва Санобарнинг жаланглаб турган кўзларини ўз кўзлари блан бир лаҳзага тутаркан:

— Холангиз келган бўлса ойингизчи? — деди.

Санобар кўнглида пайдо бўлган шубҳа ва гумонларини очиқ гапиролмай ёлғон холасини пеш қилгани учун ўз виждони олдада ўзи уялди ва ниҳоят уялинқираган товуш блан кўнглидаги бўшроқ тугилган чигални ечишга уринди:

— Ойим бор, лекин холамлар блан кўпдан бери кўришмаган эдик... Қандай бўларкин,— яна ўзининг ёлғон сўзидан бўзарди ва лекин дадил қўшимча қилди,— билмасам, ўзимнинг ҳам оёғим тортмай турибти.

Фаффор Санобарни кўндириш учун ўлиб-тирилиб ёлғон-яшиқ гапларини ўртага ташлади:

— Ҳечқиси йўқ, кампирлар ўзлари холироқ отамлашади. Уларнинг ўзаро яширин сирлари йўқ дейсизми, масалан бизга ўхшаб...

Санобарнинг қорача, лўппи юзига илгаригидан ҳам қуюқроқ қон югурди ва ҳатто қулоқларигача қизариб кетди. Санобар Фаффорнинг зўр бериб қилган қистави остида беихтиёр битта-битта қадам босиб йўлга тушди. Улар трамвай тўхтайдиган жойдан бир неча ўн қадам йироқлашгач, Санобар зўр исто'ла блан деди:

— Кечирасиз, қандай бўлар экан-а? Яна бирарта таниш-билиш, магазиндаги қизлар кўриб қолса...

Фаффор бу тўмтоқ, лекин чуқур ма'ноли сўзлар қаршиясида нима дейишини ҳам билмай қолди, унинг бу учрашувдан олдин кўнглига келган умид-орзусининг юзини кул босди. Фаффор ўзини бу ҳолдан ниҳоят ранжиган ва дили озор еган қилиб кўрсатишга уринди. Шунинг учун ҳам у, қовоқларини осилтириб тумтайти ва анчагача оғиз очмади. Кейин Санобарнинг ўзи сўзлади. Унинг товушида майин титроқ, юзида эса чучмал ҳаяжон ва саросима акс этиб турар эди.

— Лекин бир шартим бор бўлмаса,— деди ювошгина.

— Хуш?

— Соат ўнбирдан кечикмай қайтамиз.

— Ихтиёр сизда, қачон қайтамиз десангиз ўзингиз биласиз.

Мана шу кундан тахминан уч ойлардан кейин Фаффор Санобарга уйланди. У Санобарларникига ичкуёв бўлиб кирди. Бир-

галик турмушнинг дастлабки кунлари қиз ҳам, йигит ҳам ўзини бениҳоя бахтли ҳис қилди, аммо бу „бахтли“ турмуш узоққа чўзилмади. Аста-секин Ғаффорнинг миси чиқди, у ўзини ким эканини кўрсатди. У, эрталаб ишга чиқиб кетганича ярим кечада келар, Санобарнинг сўзларига дағал жавоб қилар ва одам ўрнида кўрмас эди, ҳатто минг уруш-жанжал блан уни ишдан ҳам бўшатиб олди. Шундан сўнг Санобар тез кунда ўзини олдириди, унинг ранги сарғайди, сўлди ва чўкиб қолди.

Бу орада, кунлардан бир кун, Санобар ўзини уч ойлик ҳомиладор эканини айтди. Ғаффорнинг ранги-қути ўчди, лаблари титради. У Санобарга болани олдириб ташлашни маслаҳат берди. Санобар кўрқди, кўнмади. Шу-шу бўлдию Ғаффор зим-зиё бўлиб кетди. Орадан икки ойлар ўтгач Санобар бир конвертда Ғаффордан хат олди. Санобар очиб қараса конверт ичидан икки эллик хат блан талоқ қоғози чиқди.

Бирнеча ойлардан кейин Санобарнинг ой-куни етиб паҳлондай ўғил туғиб олди.

* * *

Йиллар ўтди... Ғаффор яна шаҳарда пайдо бўлиб қолди. Лекин энди у, урушдан илгариги Ғаффор эмас эди. У энди қариган, сочларига оқ тушган, ранги заҳил, озгин, дардчил бўлиб қолган ва тез-тез, қисқа-қисқа йўталиб ҳам кўяр эди. Ғаффор қайтиб келгач уни ҳечким танимади, у ҳам ўзини таниш-билишларидан олиб қочди... Мумкин қадар ўзига холироқ жойни қидирар ва у, ҳар кун скверга келиб панароқ ерга қўйилган скамейкалардан бирида кечкача хаёл суриб ўтирар эди.

Кунлардан бир кун, кеч пайт, қуёш ботаётганда, у ўйчан ерга қараб скверда ўтирар эди. У, қўққис, ўз иродасидан бениҳтиёр, бошини кўтарди. У бошини кўтардию, ранги-қути ўчди. Қақраб қолган кўзлари симобдай йилтиради, бирдан а'зойи-бадани титраб-қақшаб кетди. Унинг рўпарасидан икки болани—бир қиз, бир ўғил болани етаклаб бир аёл келар эди. Бола эса онасига алланималарни уқтирар, қизча бўлса йўлканинг чеккасига экилган гуллар устида липиллаб турган капалакдан кўз узмай келар эди. Ғаффор қақраб қолган кўзларини липиллатаркан, шу оннинг ўзидаёқ, яна ерга тикилди. У, ёнидан гурсиллаб баланд пошнали туфли ҳамда шиппиллаб иккита чувакчани ўтиб кетганини сизди. Аёл унинг ёнидан ўтиб кетаётганда ниҳоят хушбўй атир ҳиди унинг димоғига келиб урди. Буни Ғаффор сизди. Бу „Қизил Москва“ деган атирнинг ҳиди эди. Шубҳасиз бу ўша эди. Санобар „Қизил Москва“ни жон-дили блан севар эди. Ғаффор оҳиста, ниҳоятда эҳтиёткорлик блан бошини кўтарди ва қўрқа-пуса аёл кетган томонга назар ташлади. Аёл ўзига ишонч блан кетаркан билакдек қилиб ўрилган икки ўрим сочи қадам ташлашига ҳамоҳанг силканар эди. Унинг туфлиснинг гурсиллаши, болалар чувагининг шиппиллаши Ғаффор қулоғига келиб чалинди, шу он унинг юрага бениҳоя орзиқиб кетди.

Ғаффорнинг ўтирган еридан сапчиб тургуси, чопиб бориб ўзини танитгуси келди. Наҳотки уни — Ғаффорни танимай ўтиб кетди. Бола ким бўлди, наҳотки Ғаффорнинг ўғли. У, чиндан ҳам ўрнидан турди ва Санобар томонига бир-икки қадам босди, лекин шу оннинг ўзидаёқ негадир унинг умид риштаси ўзилди ва яна скамейкага бўшашиб ўтирди. Ғаффор ҳамон ер остидан ўша томонга тикилиб турар эди. Шу лаҳза Санобар дам олиш учун ундан ўттиз метрлар чамаси нарироқдаги скамейкага ўтирди. Бунинг кўрган Ғаффор дарҳол ўрнидан турди-да бошқа йўлкага, катта кўчанинг ул юзидаги йўлкага ўтди ва яқинроқ ердан кўриш ва Санобар эканини аниқ билиш ниятида катта қайроғочнинг панаси блан Санобар ўтирган скамейка рўпарасига бориб тўхтади. У тез-тез нафас олар, ўзини сездириб қўйишдан қўрқиб ҳарбир ўткинчидан ҳадиксирар эди. Бола эса онасининг чап ёнида ўтирар, онасининг бўйнига осилиб нимагадир инжиқлиқ қилаётган сингласига қўл яниб нималарнидир гапирар эди. Санобар қизни бир ёнига ўтқизгач қўлидаги рўмолчаси блан ўзини елпиди. Бунинг ҳаммасини Ғаффор дарахт орқасидан, ўғри мушукдек пойлаб, кўриб турди. Санобар илгаригидан анча етилган, унга салобатли аёллар туси кириб қолган бўлса ҳам ўша кўз ҳамон бир ерда тек турмай ўйноқлар, ўша лўппи, қипқизил юз илгаригидан ҳам яшарган, ўша тим қора сочлар энди иккита қилиб ўрилган. Ўша илгариги қадди-баст, ўша илгариги назокат, ҳаммаси, ҳаммаси такомиллашган эди.

Ғаффор, олисдан бўлса ҳам анчагача тикилиб турди, бирдан Ғаффор сесканди... Унинг кўзи болага тушди. Шу он Ғаффор ўз ёшлигини кўргандай бўлди. У титраб, қалтираб кетди. Унинг томоғига алда нарса юмалаб келиб тикилди. Юраги увишди, у дарахт панасидан то улар туриб кетгунча пойлаб турди. Кейин Ғаффор, беихтиёр Санобарлар орқасидан, қаерда туришини билмоқ учун пойлаб борди.

Ўша куни Ғаффор туни бўйи кўз юмади. Айниқса унинг хаёлини бола олиб қочар, ниманидир соғинар, юраги орзиқар, ўзидан-ўзи азобланар эди.

Эртаси куни Ғаффор ҳамма нарсани билди. У, Санобар турадиган жойга келди ва, ўзининг кимлигини айтмай, қўшнилари-дан бўтун вақини сўради. Шунда ўша ердаги кампирлардан бири шундай деди:

— Болам, бечорани бир юзсиз алдаб олган экан, кейин, бола бўлгач, ташлаб зим-зиё бўлиб кеткан. Кейин Санобархон паҳлондай бир ўғил туғди, бола бир ёшдан ошгач, уни Маҳмудов, мана шу умрингдан барака топкур, Санобархонга уйланди. Ўзимиз ўртада турдик, Маҳмудов ҳам илгари бир уйланган эди, фарзанд кўрмагач ажралиб кетган эди. Маҳмудов фронтга кетганда, Санобархон иккиқат эди, у келгунча нозандай қиз туғиб олди. Маҳмудов, ўзингдан кўпайгур, бир болажонли, ўглининг ўғайлигини ҳам сра билдирмайди... Ҳали ҳеч ким болага бу сенинг ўғай отанг деб айтган эмас. Фронтдан қўш-қўш орденлар ва совға-саломлар блан қайтди. Ўзи ҳам аскарликдан яқинда

бўшади. Ҳозир яна ўша илгариги ишида, Маҳмудовга тегиб Санобарнинг ҳам бахти очилди, иккаласи бир-бирига бир меҳрибон, бир миҳрибон, кири эр бўлса шунақа бўлса...

Ғаффор Маҳмудовнинг қаерда ишлашини аниқлаб ўтирмади, лекин кампирнинг сўзидан жуда хомушланди, тер босди. У Маҳмудовни каттароқ амалда бўлса керак деб хаёл қилди ва кампир блан апил-тапил хайрлашиб чиқиб кетди.

Бу орада икки ҳафта ўтди. Бир кун Ғаффор атайлаб Санобарнинг боқчадан болаларни олиб қайтадиган вақтини пойлаб-скверда кутиб ўтирди. У, Санобар блан учрашишга қасд қилди. У, ўз боласини ўғай отадан қизғанар, унинг юрагини олмага тўшган қурчдай рашк ўймалар эди. Ўша куни кеч пайт Санобар, кундалик одати бўйича болаларни боқчадан олиб ўтиб қолди. Буни кўрган Ғаффор ўрнидан даст турди-да, дадил қадам ташлаб унинг йўлини тусди. Рўпарасида ранги-қути ўчиб, қалтираб турган Ғаффорни кўрган Санобар жуда қўрқиб кетди. Ғаффор шошиб-пишиб:

— Санобархон? — деди.

Санобар бир лаҳзагина, нима дейишини ва нима қилишини билмай, қўрқув-вахима блан қотиб қолди. Рўпарасида гўлайиб турган Ғаффорга тикилиб қараркан, унинг кўзлари алла қандай даҳшат блан жалаңлар эди. Унинг юзида қатра қон қолмади, хаёлида эса Ғаффордан ҳам даҳшатлироқ ўйлар чарх урди. „Ҳозир болани тортиб олади, шарманда қилади“ деб ўйлади бир зумгина Санобар. Мана шу хаёл, мана шу даҳшатли ўй унинг а'зойи-баданига санчиқ ва муздек титроқ бўлиб кирди. Бу Санобарнинг иликларини қуритди, томоғини бўғди, тили қотиб, қақраб турган танглайига ёпишди. Кейин у қовжираб қолган тилини гўлдирадиб:

— Хўш, нима дейсиз? — деди зўрға.

— Мен сиз блан бир оғиз...

Бу сўз блан Ғаффор болани да'во қилаётгандай туйилди Санобарга. Шу он унинг ранги-қути аввалгидан ҳам бешбаттар оқарди, лаблари титраб, кўнгли беҳузур бўлди. Гўё унинг юрагини қандайдир азамат кўл анорни эзгандай эзиб ташлади. Санобар ниҳоятда шошиб қолди, у Ғаффорнинг сўзини бўлди:

— Кейин, кейин гаплашамиз, уйга келинг, бизникига, кейин... деди.

Кўзлари мўлтираб, мўғайиб турган Ғаффор, мунгли ва ийғамсираган авоз блан:

— Эрингиз, эрингизчи... — деди.

Бу тасодифий учрашувдан ўзини йўқотган Санобар бундан тезроқ ажралишнинг пайига тушди-да гапини қисқа қилди.

— Қўрқманг, бемалол — деди ва шошиб адресини айтди. Шундан сўнг болаларнинг қўлидан маҳкам ушлаганича тез-тез юриб кетди.

Тарвузи қўлтуғидан тушган Ғаффор унинг орқасидан анчагина серрайиб қараб турди. Шу он, Санобар ундан ўн қадамлар чамаси узоқлашганда, унинг қулоғига гўё боланинг „Бу киши

ким?" деб сўраган товуши эшитилгандай бўлди. Бунга онаси жавоб бердимиз, йўқми, буни Гаффор эшитмади. Унинг боши айланди, кўзи тинди, ҳатто қулоғи ҳам чинқираб кетди. Шу он унинг кўкрагида пайдо бўлган тухумдай юмалоқ бир нарса юмалаб келиб унинг бўғзига тиқилди. У, қайғу-аламга тўлган кўзларини катта очиб, сўнгги марта Санобар кетаётган томонга қаради. Санобар эса худди жиннидан қочган одамдай ҳамон шошиб-пишиб борар эди.

Бу вақидан, я'ни Санобар адрес берган кундан, икки кун ўтгач Гаффор зўр қийинчилик ва оғир ички курашлардан сўнг боришга қарор қилди. У уйдан эрталаб чиққан бўлса ҳам йўлда боришдан бир неча бор айниди. Унинг хаёлини ҳархил ўйлар тумани қоплади: боришига қарши бўлган далиллар эса унинг идрокини хиралаштирар, уни бу ишдан қайтишга ундар эди. У Санобарнинг эридан ҳайиқар, ундан уялар, тўғриси ниҳоятда қўрқар эди. Броқ юрагини жизиллатиб турган бола муҳаббати эса: „Нима бўлса бўлсин, таваккал. Сени еб қўярмиди“ деб уни боришга чорлар, мана шучоқ у, ўзини бир зумгина дадил ҳис қилиб, йўлга тушар эди, аммо унинг бу ботирлиги шу оннинг ўзидаёқ саратондаги тумандек тарқаб кетар ва у, яна ўйлар эди: „Маҳмудов ким, қанақа одам... бордию Санобар ўч олиш ниятида чақирган бўлса... борсам, эри чиқса: — Хуш, кимсиз, — деса. Айтсам: мин Санобархоннинг собиқ эриман, — десам. У, юзимга эшикни „тақ“ этиб ёпса... Яхшиси бормай“.

Броқ у шу ўйлар блан қандай қилиб Санобар турадиган қўра олдига келиб қолганини ҳам пайқамади.

У, ним қоронғу йўлакка кирганда унинг юраги ҳовлиқиб томоғига тиқилди, нафас олиши қийинлашди. Ниҳоят, қўрқа-қўрқа зўрға эшик қоқди. Эшикни қоқди-ю, миллион-миллион пушаймон еди. Ҳали эшик очилмай туриб орқасига қочмоқчи эди, шу он эшик очилиб бўсагага ўрта яшар бир аёл пайдо бўлди. Гаффор аёлни кўриб енгил тортди. У, „хайрият адашибман“ деб ўйлади, аммо унинг бу хаёли шу ондаёқ пучга чиқди. Чунки Гаффорнинг: Санобархон шу ерда турадимиз, — деб сўраган саволига:

— Ҳа, шу ерда, — жавобини олди. Ҳали бу жавобдан ўзини ўнглаб олганича ҳам йўқ эди, ичкаридан „ким, опа“ деб Маҳмудовнинг чиқиб келиши ўлганининг устига чиқиб тепган бўлди. Гаффор бу Маҳмудов эканини дарҳол билди. Лекин Маҳмудов Гаффорни танимади.

— Келинг, хизмат? — деди Маҳмудов.

— Мен, мен Санобар... шу ерда... — деди Гаффор тутилиб.

Маҳмудов энди Гаффорнинг кимлигини тушинди.

— А, сизми? — деди ва қўл бериб сўрашгач, — қани буёққа, марҳамат, Санобар болаларга кетган эди.

— Йўғей, ундай бўлса... шу ерданоқ... — деди Гаффор пой-ма-пой, илгаридан ҳам баттарроқ тутилиб.

— Қани, ичкарига, ҳозир келишиб қолади, — деди Маҳмудов. Гаффор кирмасликка уринди.

— Кечирасиз, мен шу ерданоқ — деб яна тўмтоқ сўзини так-
орлади.

Маҳмудов уни, ҳол-жонига қўймай, зўрлаб ичкарига олиб
кирди.

Ғаффор ниҳоятда ясадоқ, шинамгина бир ўйга кирди. Уйга
кириши бланоқ унинг кўзи рўпарадаги ойналик шкафга тушди
ва у, ойнада ўзининг рангу-қути ўчган, кўзлари киртайган, ияги
ингичкаланиб кетган аксини кўриб ўзини танимади ва дарҳол
кўзини бошқа томонларга чалғитди. Маҳмудов уни столнинг
тўрисига ўтқизди, рўпарасида ўлтирган Маҳмудовнинг басавалят
гавдасини зимдан Ғаффор кўзидан кечираркан жимгина ерга
қараб ўлтирар эди. Охир Маҳмудовнинг ўзи сўз очди.

— Биз сизни кеча кутган эдик, келмадингиз... — деди.

Ғаффор қўйи солинган бошини кўтармасданоқ жавоб қилди:

— Ҳа, — деди заиф бир товуш блан, — кеча бироз тобим
қочди, келолмадим...

Шу он Маҳмудов ошхонада, уни-буни тарақлатиб, ивирсиб
юрган опасини чақириб дастурхон олиб келишини буюрди. Буни
эшитган Ғаффор Маҳмудовга ялт этиб бир қаради-ю, яна бо-
шини қўйи солиб деди:

— Безовта бўлмасинлар, мен ҳозир...

— Қаёққа борасиз, болалар келсин, — деди Маҳмудов ва ўр-
нидан туриб иккинчи уйга кириб кетди.

Маҳмудов нариги уйга кириб кетгач, бу ерга ўзини қандай
қилиб кириб қолганини ва бу ердан қандай қилиб тезроқ қочиб
чиқиб кетишни ўйлаб ўлтирган Ғаффор бироз енгил тортиб, чу-
қур нафас олгач, ўғри мушукдек, қўрқа-қўрқа атрофга кўз
югуртди. Унинг кўзи, деволга қоқилган, ўтдай ловуллаб турган
сўзананинг ўртасига осиб қўйилган суратга тушди. Бу боланинг
сурати эди. Шу он у, Маҳмудов кириб кетган уйга қаради.
Унинг кўнглидан „мени пойлаб турган бўлмасин“ деган ўй ўтди.
Бир лаҳзадан кейин маҳмудов қўлида кумуш портсигар блан
чиқди ва ҳали стулга ўлтирмасданоқ Ғаффорга папирос таклиф
қилди. Улар жимгина чекишди. Ғаффор бир-икки тортгач оғзи-
ни рўмолчаси блан тўсиб йўталди ва қулоқларигача қизариб
кетди.

Шу чоқ кампир дастурхон солди, чой келтирди. Бир пиёла-
дан чой ичилгач, Ғаффор деди:

— Кечирасиз, безовта қилдим. Менинг бу адабсизлигимни
кечиришигизни сўрай... — сўзининг охирини ютди.

Маҳмудов унга:

— Нега адабсизлик бўларкан, буни ҳеч хаёлингизга келтир-
манг... Менга ҳамма нарсани Санобар айтиб берган.

Шу он Ғаффор бир сесканиб тушди, Маҳмудовнинг „менга
Санобар ҳаммасини айтиб берган“ деган сўзи унга нина бўлиб
санчилди. Ғаффорнинг ўнғайсиз вазиятга солиб қўйганини фаҳм-
лаган Маҳмудов сўзини очиқроқ йўлга бурди. — Бола ҳақида
гап шу: шубҳасиз бола сизники, броқ шуни айтиш керакки,
бола мени ота деб билади. Агар биз ҳозир сизни унга „отанг

шу" деб. танитсак, бу унинг ёш руҳига қаттиқ та'сир қилмасдан қолмайди. Бунинг оқибати яхши бўлмайди, мана шунинг учун сиздан илтимосимиз шу, ҳали у боқчадан келгач бир тоға ёки амаки сифатида танишсангиз...

Ғаффор „чурқ“ этмай ўлтираркан томоғини бўғиб келаётган юмалоқ бир нарсани „қулт“ эткизиб ютиб юборэди. У Маҳмудовнинг сўзларига на хўп, — деди ва на э'тироз билдирди.

Шу вақт йўлакдан „қий-чув“ овози келди, кимдир уларни жимитаркан: „қўлларингизни ювинг“ деди. Бу Санобарнинг товуши эди. Санобар ичкарига кириб „келинг“ деярган, унга қўл чўзди. Улар кўришдилар.

Шу он уйга аввало бола, унинг орқасидан қиз, ўқдай отилиб киришди-да, Маҳмудовнинг бўйнига осилишди. Бирини ўнг ва бирини чап юзидан чўпиллатиб ўпишди ва шу ерда ўлтирган ёт кишига кўзлари тушгач, бирдан жим бўлиб қолишди. Маҳмудов болага:

— Қани, Ёдгор, амакинг блан кўриш, — деди.

Боядан бери эс-ҳушини йўқотиб ўлтирган Ғаффор унга қўл чўзиб турган Ёдгорни аввал пешонасидан ўпди, кейин титраб-қақшаб туриб уни даст кўтарди-да, бағрига босган ҳолда хўнграб юборди. Бу аҳволдан қўрқиб кетган Ёдгор ҳам йиглаб юборди. Шу он Ғаффор болани ерга қўйди ва йўлида учрган стулларни ағдариб, гўё жинни одамдай, ўзини эшик томон урди. Ғаффор, уйдан чиқиб кетар экан, орқасига қарамасданоқ:

— Кечирасиз, кечирасиз... — деди ва шошганича чиқиб кетди.

МИРМУҲСИН

У Ч Ш Е ' Р

КОЛХОЗ МАЖЛИСИДА...

Президиумга сайлаш чоғида,
— Раис бўлсин! Деди бир йигит.
— Ҳосилот ҳам, деди Мирҳамдам.
Орқароқдан яна аллаким,
Овоз берди:
— Уста Ғиёс ҳам!..

Пайдо бўлди залда жонланиш,
Гуруллади қарсақлар бирдан.
Колхоз темирчиси уста Ғиёс ҳеч,
Олмас эди кўзини ердан.
Юриб борди саҳнага. Гўё —
Чиқиб борди нақ осмонга чол.
Залга қараб кўзи қамашар,
Олиб қочар фикрини хаёл;

Ота қадим, тоблаб пўлатни —
Заб ясарди кетмону, ўроқ.
Ишлар эди терлаб, халлослаб,
Жўжалари тўймасди броқ...

Келмаган-ди унинг омади,
Доим бўлган у бахтга гадо.
Ма'ракада кийган жомакор,
Дув тўкилган бор-йўғи, адоғ...

Бўғар эди у жирканч замон,
Оқормади косаси зинҳор.
„Яллиош“ни ерди пойгакда,
Йигитлиги ўтган шундай хор.

Етиб келди бахт замонига,
Сийнасяга тегди эрк ели.
Одам бўлиб қад кўтарди у,
Камситмади Ватани, эли...

Қариса ҳам бир йигитча бор,
Болға урар, гурсиллар сандон.
Ўт дамида чўғдек қизариб,
Пўлатларни тоблайди урдан.

Залга қараб кўзи қамашар,
Олиб қочар ўйлар ҳаёлин.
Ким ҳурматлар шунча?
Чол ўйлар...
Ўйлаб топар;
— Ўртоқ Сталин!

1946-йил.

ПИЛЛАЧИ БИБИ

Кулешевга иқтибос

Колхоз кўчасидан
Станция томон —
Пиллачилар келмоқда бир тўп,
Қўлларида тугун ва сават.
Саватларда мевалар кўп-кўп...

Орқароқда келар арава,
Аравада икки чамадон.
Қум қишлоқли пиллачи биби,
Ясанганди ортиқ ҳаммадан...

Йўл-йўлакай қизиди суҳбат,
Кекса биби чекади носдан.
Оёғида ғарч ковуш — маҳси,
Мурсак кийган у „қоралас“дан.

Орқасида бухори чўлпи,
Бошга солмиш оқ дока рўмол...
Далаларда оқшом салқини.
Ғўзаларла ўйнашар шомол.

Йўл четида, ғўза ичидан,
Чол сўради:
— Йўл бўлсин янга?
Носни ташлаб чолга қаради,
Жавоб берди биби:
— Масковга.

1946-йил.

ПОДА ЎТЛАР ТОҒ ЭТАГИДА

Пода ўтлар тоғ этагида,
 Ма'рашади қўйлар, қўзилар...
 Найин чалар чўпон янгротиб,
 Қўзиларнинг кўзи сузилар.
 Яша, ўтлоқларда най чалиб,
 Қўзиларни ухлатган чўпон.
 Фазилатли олтин даламнинг,
 Шукуҳларин кўп тотган чўпон.
 Мен эшитдим ўнбир хил созни,
 Найга асло қилалмайман тенг.
 Содда найнинг мақом, оҳанги —
 • Элимиздек бепоён ва кенг.

1946-йил.

ШУКРУЛЛА

ТЕРИМЧИ ЁШЛАР ҚЎШИҒИ

Пахта кийғос очилди,
 Терим вақти ўтмасин,
 Планни тўлдирайлик,
 Фурдат қўлдан кетмасин.

Отам колхоз олдида,
 Ва'дани қилган катта,
 Мен унга ёрдам берсам,
 Хар куни тегиб пахта,
 Бир кўсак ҳам қолмайди,
 Қор естида албатта.

Пахта очилди кийғос,
 Терим вақти ўтмасин.
 Планни тўлдирайлик,
 Фурдат қўлдан кетмасин.

Пахта обрўйимиздир,
 Пахта бизнинг бахтимиз,
 Ватанга ёрдам қилиш,
 Биз ёшларнинг аҳдимиз.

Унинг ҳарбир кўсаги,
 Олтин блан баробар.
 Биз ўқиган китоблар,
 Қўлдаги шу оқ дафтар,
 Бари нимадан бўлган?
 Пахтадандир муқаррар.

Пахта обрўйимиздир,
 Пахта бизнинг бахтимиз.
 Ватанга ёрдам қилиш,
 Биз ёшларнинг аҳдимиз.

8.10.1946 йил.

М. БОБОЕВ

КЕТМАНЧИ ҚУМРИХОН ҲАҚИДА ҚЎШИҚЛАР

(*„Ашула ва қўшиқлар цикли“дан*)

Колхоз даласида
Созим қувнаб сайрайди.
Қумрихон қўшиғини
Айтсам кўнглим яйрайди.

Қумрихон кетманини
Оларкан қўлларига,
Тонг юлдузи нур сочар
Қумрихон йўлларига.

Субҳи дамнинг шамоли
Ипак пардалик сози,
Кенг далани уйғотар
Қумрихоннинг овози.

Терлар тўкиб сурармиш
Ишнинг завқи-тотини.
Қушлар қўшиб сайрармиш
Қумрихоннинг отини.

Қаранг, қандай чиройли
Қумрихон тортган марза.
Чаман бўлиб яшнабти
Бўлиқ; гуллаган ғўза.

Ҳалол ишлар колхозда
Мақтаганга тошмайди,
Кетман урса Қумрихон
Йигитдан қолишмайди.

Ҳар оғизда бир дoston,
Қумрихон шухратидан.
Чаман бўлган пахтаси
Унинг зўр меҳнатидан.

Қумрихон звеноси,
Қанорлаб олди пилла.
Ватаним бой бўлсин деб
Топширди кумуш, тилла.

Узумзору олмазор
Қумрихонларнинг боғи.
Кечани кундуз қилган
Қумрихонлар чароғи.

Осмондаги тўлин ой
Юзларин кўрсам дейди.
Колхознинг ҳарбир қизи
Қумрихон бўлсам дейди.

Қумрихоннинг сурати
Газетга олинпти.
Колхозчи қизнинг донғи
Оламга ёйилипти.

Август, 1946 йил.

Сабр қилгин, сен бу ишни юракка олма;
Хоҳишим шу. Буйруғимга ихлосманд бўлгин.
Меҳрибон бўл. илтифот қил, қовоғинг солма.
Эб эмаски базм аро бадқовоқ юрсанг.

Тибалт — Жуда эбдир, уйга кирса бирон муттаҳам,
Йўқ, мен сра чидалмайман.

Капулетти — Мажбур этаман!

Жим, беадаб, жинни бола Айтдим, қиламан!
Хужайин ким? Сизми, менми? Йўқолинг, кетинг!
Гапни қаранг, „чидалмайман!“ эмиш, ё оллоҳ!
Меҳмонларим ўртасида жанжал қилмоқчи!
Хўрозланиб, кишиланиб бир кўрсангчи! Хўш!

Тибалт — Бу биз учун шармандалик, амаки!

Капулетти — Йўқол!

Сиз уятсиз бир безори ҳаммага малум.

Бу ҳазиллар бошингизни егуси охир.

Сиз жиғимга тегаяпсиз! Бас энди, бўлди!

Шу сўзим хўб беш кетди-я; безори йўқол!¹

Жим ўтиринг! Ҳа айтгандай... Чароғ бер! Уят!

Адабингни хўб берурман—шод бўлинг дўстлар!

Тибалт — Туйгуларнинг учрашуви титратар мени,
Босилсам ҳам ғазабимни сўндиролмайман,
Мен кетаман. Киришларинг ҳозир шириндир,
Аммо какра ва заҳардай аччиғдир кети. (*Кетади*)

Ромео — (*Жульеттага*)

Шу гуноҳкор қўлим блан тегдим қўлингга,
Гуноҳимдан тавба учун менга ҳақ бергин.

Шу лабларим зиёратчи: ўз гуноҳин—

Ювмоқ учун бирон нозик бўса кифоя.

Жульетта — Зиёратгоҳ бўлса лаблар, демак сиз ҳожи,
Лекин нега қўлингизга шунча бешафқат;
Фикримизча қилган иши гуноҳ эмасудур,
Қўлларнинг шу тегишуви бизча табаррук,
Бу ҳожининг кўп ихлосманд ўпишидай соф.

Ромео — Ҳожиларнинг, эзгуларнинг лаблари йўқми?

Жульетта — Бордир ҳожим, лекин фақат суралар учун.

Ромео — Эғи хоним, қўлларимга берилган бахтни,
Лабларимга ҳам очсангиз. Йўқса шаккокман.

Жульетта — Розиликни билдирмакка қимирлаш шартми?

Ромео — Қимирламой турмок ма'қул, мен бахтни топдим.
(*Упади*)

Лабларингиз ўчирдилар лабим гуноҳин.

Жульетта — Демак юқди лабларингиз гуноҳи менга?

Ромео — Лабларимнинг гуноҳими? Бу сўз жафодир,
Аммо ширин бир жафодир. Қайтар бўлмаса—
Мендан сенга юққан ўша гуноҳларимни!

¹ Бу ерда ва бундан кейинги мисра'ларда Капулеттининг гаплари гоҳо жия-
нига ва гоҳо меҳмонларга қаратилган.

- Жульетта— Ҳисоботнинг тўғрилигин ёқтираман мен.
(*Узи уни упади*).
- Доя — (*Жульеттага*)
Онангизнинг икки оғиз гапи бор экан.
- Ромео — Онаси ким?
- Доя — Овт ичаман, сизга эй йигит,
Оналари бека бўлур бу хонадонга,
Илтифоткор, кўп оқила бир бонудир у,
Мен уларнинг қизларига доя бўларман.
Қизлари-чи, сиз гаплашган дўндиқнинг ўзи.
Айтиб қўяй: уни олган ҳазина топар.
- Ромео — Капулетти қизими шу? Ажойиб ҳисоб!
Шу ҳисобда умрим кетди душманларга қарз.
- Бенволио — Қани кетдик; ҳазилимиз ҳам жуда боб тушди.
- Ромео — Кўрқаманки шу соатда ҳазил адо булур,
Капулетти— Афандилар, сиз шошманглар, кетманглар ҳали,
Ҳозир сизга озгина бир егулик¹ бўлур,
Вақт бўлдими? Қолмайсизлар? Кетмоқчиларми?
Хўп бўлмаса, раҳмат сизга! Хайрли кеча!
Маш'аллар тутинглар ҳой! Биз-чи ётоққа.
Дарҳақиқат, вақт ҳам етиб борди анчага.
Келиб қолди дам олишнинг айна фурсати!
(*Жульетта ва доядан бошқа ҳамма чиқиб кетади*).
- Жульетта— (*Дояга*)
Бу ёққа кел. Қани айт-чи, ким у афанди?
- Доя — Тиберιο чолнинг ўғли ҳам ворисидир.
- Жульетта— Эшиклардан чиқаётган анав йигит-чи?
- Доя — Янглишмасам, уйлашимча ёш Петручио.
- Жульетта— Уйнамасадан, тургани-чи? Ана униси?
- Доя — Қайдам.
- Жульетта— Мутлоқ билиб олган унинг исмини.
У уйланган бўлса, демак ортиқ мен учун:
Никоҳ тўйи, ётоқ жойим—совуқ гўр бўлур.
- Доя — Унинг исми Ромеодир, Монтекилардан,
Сизнинг улуг ғанимингиз унинг отаси.
- Жульетта— Севги куртак очар, ҳайҳот, ёвуз нафратдан!
Ҳеч билмасдан кўрмак! Сўнгра кечикиб билмак!
Бу бир бахтсиз иштиёқнинг бошланғичидир:
Юрагимни ўғирлабди ашадди душман!
- Доя — Бу нимаси? Бу нима гап?
- Жульетта— Базм палласи—
Бир йигитдан эшитгандим шу байтларни.
- Доя — Сиз ашитиб бўпсиз! Бўлди. Меҳмонлар кетди—
Ухлашнинг ҳам пайти келди. Қани ётоққа. (*Кетадилар*).

¹ Кечки овқатдан сал кейин мевалар, ширинликлар ва шароблар берилар эди.

(1 парданинг 5-нчи саҳнасидаги базм кўринишида Капулеттининг жияви Ромеоларни таниб жанжал чиққандан кейин Ромео ва шериклари Капулетти уйдан чиқиб кетадилар. Лекин Ромео ўз оиласининг душмани бўлмиш Капулеттиларнинг қизи Жульеттага қаттиқ мафтун бўлган. У кечаси блан шерикларини кўчада ташлаб Жульеттани яна бир бор узоқдан кўргали Капулеттиларнинг боқчасига кириб кетади (II парда 1 саҳна).

2-нчи саҳна

Капулетти боғи.

(Ромео кириб келади).

- Ромео — Ҳеч ярадор бўлмаганлар ярадан кулар.
(*Юқорида, деразада Жульетта кўринади*).
Деразада липиллаган ўша нур нима?
У ердадир олтинранг шарқ, Жульетта—қуёш!
Эй офтоб, рашк қилучи ойни ўлдиргин,
Ой, рашкидан сўлиб қолган, ўзи хастаҳол,
Чунки унинг канизаги, ундан ҳам гўзал.
Сенинг беканг кундош экан бўйсинма унга:
Ташлаб қўйгил бокира қиз яшил либосин:
Қизиқчилар фақат кияр яшил кийимни.
Оҳ маликам, оҳ соҳибам, ишқу-савдом сен!
Билсам эди ким экан у деразадаги!
Гапирди-я. Йўқ жим экан. Майли бўлмаса!
Кўзлари-ку гапирмакда—жавоб берайин!
Мен густохман. Гапирмайди ҳеч ким мен билан.
Осмондан икки нафис юлдуз иш блан
Кета туриб у кўзлардан сўрадиларки—
Қайтгунича порласинлар, улар ўрнига.
Ёки шундай: юлдузларга олмашса кўзлар—
Қандай бўлур? Юзи хира қилур юлдузни,
Кундуз нури чароғларни ўчирганидай.
Қушлар бўлса тунни кун деб сайрар эдилар
Шундай ёрқин бўлар эди кўзлардан кўклар.
У қўлига чеккасини қўйиб турипти.
Кошки бўлсам шу маҳалда, қўлқоп ўрнида,
Чеккасига тегар эдим.
- Жульетта—Вой, ўла қолай...
- Ромео — Гапга кирди. Гапиравер нуроний малак!
Бошим ўзра гўё тиниқ, ялтироқ фалак—
Сен фалакда учар меҳмон сингари гўзал,
У шунақа, ялқов булут ичра кезади,
Ёки ҳаво тўлқунларин ёриб юзади,
Бошни чайқаб, одамизод кўзини тикиб
Мафтун бўлиб ҳайрон-ҳайрон унга боқади.
- Жульетта—Оҳ Ромео, нега ахир сен Ромеосан?
Ўз исмингдан, хонадондан воз кеч, эй йигит!
Агар буни хоҳламасанг ишқимиз учун—
Қасамёд қил. Капулетти бўлмайман мен ҳам.

- Ромео — (Ўзича)
Яна сўзи бормикан, ёберайин жавоб?
- Жульетта— Ўзинг эмас, сенинг исминг ғанимдир менга.
Сен бошқасан. Сен Монтекки эмассан асло.
Одамзоднинг қўли, юзи, оёғи ёки —
Бўлак қисми Монтеккидан бўлишлик шартми?
Сен ўзингга бошқа ном топ. Ном деган нима?
Гулнинг номи ўзга бўлса нима бўларди:
Ўзга номда хушбўйлиги ўзгарармиди?
Ромеонинг номи агар ўзгача бўлса—
Ҳеч нарса кам бўлмас эди камолотидан.
Ташла номинг, номку сенинг бир ҳиссанг эмас,
Тану жоним сенинг бўлур бутун, Ромео.
- Ромео — Сўзларингни унутмагин, эй қиз!
Мени ёр де, мен қайтадан чўқиниб қўяй,
Ва бундан сўнг ҳеч қачон ҳам бўлмай Ромео.
- Жульетта— Кимсан ўзинг? Тун пардаси остида, бутун—
Сирларимга ошна бўлдинг?
- Ромео — Қайси ном блан—
Мен ўзимни сенга айтай—билолмай қолдим.
Менинг исмим ҳозир бўлди менга кўп жирканч:
Чунки сенга у ёқмайди азизим, жоним.
Номим бўлган васиқани йиртсам розиман.
- Жульетта— Мен оғзингдан юзта сўз ҳам эшитганим йўқ—
Товушингдан таниб олдим, лекин, ўзингни.
Сен Ромео? Сен Монтекки? Шундайми, ахир?
- Ромео — Йўқ, э, йўқ, йўқ; икала ном сенга ёқимсиз!
- Жульетта— Бу ерга сен қандай кирдинг? Нимага кирдинг?
Бу ҳовлида девор баланд, ошмоқ ўнгғайсиз;
Сен учун бу хатарликдир: биров қариндош—
Кўриб қолса бошгинангга тушади ўлим!
- Ромео — Мени севги қанотида келтириб қўйди:
Севги учун ҳаттоки тош бўлолмайди ғов,
Ҳар нарсага севги даҳл қилаолади,
Менга тўсуқ бўлолмайди қариндошларинг!
- Жульетта— Кўзга тушсанг, бўлди, дарҳол қилурлар ҳалок.
- Ромео — Эвоҳ, эвоҳ, йигирмата қиличбозингдан—
Менга кўпроқ у кўзларинг хатарлироқдир.
Сен меҳр ила бир қарасанг, мен учун шу бас,
Бу блан мен сақланаман ёвлар қаҳридан.
- Жульетта— Кошки сени кўрмасалар!
- Ромео — Шу тун бошпанам.
Аммо мени ёмон кўрса—кўрсинлар улар;
Сенинг ишқинг даргоҳидан бенасиб ҳаёт—
Ёв қаҳридан, ўлмакдан ҳам бешбаттар ёмон!
- Жульетта— Ахир айт-чи, сени бунга ким олиб келди?
- Ромео — Севгим мени бошлаб келди ёр эшигига,
Севги менга кенгаш берди, мен унга—кўзлар.
Мен денгизчи сайёҳ эмас, аммоки билсам,

- Агар олис денгизлардан нари бўлсанг ҳам—
Шундай қиймат мато' учун юзиб борардим.
- Жульетта— Тун ниқоби ёпиб олган менинг бетимни,
Бўлмаса сен пайқар эдинг қизарганимни,
Чунки менинг сўзларимни пусиб тинглабсан.
Сўзларимдан ҳижолатман, кўп уятдаман,
Ҳозир жон деб кечар эдим айтқанларимдан.
Энди ортиқ видо' дейман ясама гапга!
Қани мени севасанми? Даррав „ҳа“ дейсан;
Бу сўзингга ишонаман, онт ичсанг,
Ёлғонсираб кетмаклигинг кўпроқ аҳтимол.
Ишқий қасам тепасидан тангрилар кулар,¹
Тўғриси айт, севасанми азиз Ромео?
Менга бу қиз унай қолди деб ўйламагин,
Бўлмаса мен, қовоқ солиб „йўқ!“ дейман, ҳозир.
Мен сени кўп яхши кўрдим, азиз Монтекки,
Мени балки енгилтак деб ўйлаб қоларсан?
Лекин, ишон, пинагини гўё бузмасдан—
Бепарводай юрганлардан мен вафодорман.
Мен ҳам балки бепарводай кўринар эдим—
Башарти сен менинг ишқу ҳавасларимни
Эшитмаган бўлсанг эди букун ногоҳон.
Қоронғу тун сирларимни очган бўлса ҳам.
Мени дарҳол тан берар деб ўйлама, кечир.
- Ромео — Дарахтларни кумушларга белаб туручи—
У муборак ойга қасам ичаманки мен...
- Жульетта— Йўқ, бевафо ойга нечун қасам ичасан,
У-ку ҳар ой ўзгартмоқда ўз рухсорини,
Бизнинг севги ҳеч бўлмасин ундай бевафо.
- Ромео — Оҳ, нимага қасам ичай?
- Жульетта— Кераги ҳам йўқ,
Жуда керак бўлиб қолса ўз жамолингга,
Ўзлигингга, я'ни менинг худом ҳурмати
Қасам ичгин, ишонаман.
- Ромео — Агар қалб, ҳавас ..
- Жульетта— Йўқ онт ичма. Келишингга хурсанд бўлсам ҳам,
Тун маҳали шартномага рози эмасман:
Бу жуда тез, ногоҳон, ноҳосдан бўлғай,
Бизлар ҳали „ана яшин“ деб улгирмасдан
Сўниб кетган яшинларга ўхшайди бу шарт!
Хайрли кеч! Майли ёзнинг майин нафаси—
Ишқ куртагин эртага гул қилиб гуллатсин.
Хайрли кеч! Юрагимда бўлган ҳаловат
Тидайманки юрагингга тўлсин шу соат!
- Ромео — Ҳечбир нима бағишламай, ҳайдаёпсан-да?
- Жульетта— Қанақа ҳам совға керак тун маҳалида?

¹ Тўғриси— „Юпитер кулар“—чунки у ўз ма'шуқаларини тез-тез олмошти-
риб турар эмиш.

Ромео — Мен онтимнинг баробари онт ич, сўрайман!

Жульетта— Сўранувдан илгариеъ онт ичган эдим,
Яна қайта такрор қилай севги онтимни.

Ромео — У қасамни нимага сен қайтармоқчисан?

Жульетта— Сахий бўлиб, янги совға бермоқчиман-да,
Аммо ҳамма хоҳлаганим ихтиёримда!
Денгизлардай бепоёндин менда саҳоват.
Денгизлардай менда чуқур севги-муҳаббат,
Қанча сахий қўяр бўлсам муҳаббатимни
Шунча чексиз бепоён бил саҳоватимни.
(*Эшик орқасидан доя чақиради*).
Уйдан товуш келаяпти. Хайр севганим!
Ҳозир! Менга вафодор бўл азиз Монтекки.
Жиндак тўхта, ҳозир тагин қайтиб чиқаман.
(*Кетади*).

Ромео — Оҳ муборак, шафқатли тун! Кўп қўрқаманки—
Кўрганларим ўнг эмасу бошдан оёқ туш,
Чунки шунча ширин нарса ўнгда бўлмайди.
(*Яна юқорида Жульетта кўринади*).

Жульетта— Икки оғиз гап: ундан сўнг, хайр Ромео
Ҳалол бўлса сенинг ишқинг, ҳамда хоҳласанг—
Менга бир кун уйланмакни—эртага саҳар
Мен томондан келадиган элчига айтгин:
Қачон, қайда сен никоҳни ўқитмоқчисан,
Ундан сўнгра, оёғингга поёндоз бўлай—
Эгамсан, деб борай сен-ла дун'ё чекига.

Доя — (*Эшик орқасидан*)
Хоням!

Жульетта— Ҳозир!—Аммо ишқинг ҳалол бўлмаса—
Ялинаман...

Доя — (*Эшик орқасидан*)
Хоним! Хоним!

Жульетта— Ҳозир, ҳозир кирай деяпман!
Ялинаман, мени қўйгин ўз ғамим блан.
Эрта блан юбораман!

Ромео — Саодатимга...

Жульетта— Сенга юз юз саломларим! (*Кетади*).

Ромео — Тонгни кутиш интизори юз марта мушқил!
Кўп шод бўлур китобидан шогирд ажралса,
Аммо ёрдан ажралмоқлик дўзахдир расо,
(*Секингина дарвозага боради*).

Жульетта— (*Яна юқорида пайдо бўлиб қолади*)
Оҳ Ромео, лочинларни ундаб олгали—
Лочинбозлар менга нега овоз бермади!
Канизакнинг бўғуқ товуши шунча ожиздир,
Бўлмаса мен горлардаги Эхо санамни—
Акси-садо санамини титратар эдим,
Хирилларди ҳаволарнинг янграши ҳам,
Шу исмни такрорласам: Ромео!, Ромео!

- Ромео — Менинг жоним чақирмоқда. Ошиқлар товуши—
Тун қўйнида кумуш каби ширин жаранглар,
Еки нозик музиканинг унлари янглиғ!
- Жульетта— Ромео!
- Ромео — Севгилим!
- Жульетта— Эрта киши юборайин, соат нечада?
- Ромео — Тўққизларда.
- Жульетта— Эрта—узун йигирма йилча!
Сени нега чақирувдим эсимдан чиқди.
- Ромео — Кутиб турай, балки тагин эслаб қоларсан!
- Жульетта— Бунда туриб қоларсан, деб эсламасман ҳам.
Фақат бирга бўлсак яхши—эсимдаги шу!
- Ромео — Кутиб турай токи сен ҳам худди мен каби—
Унутгайсан бору-йўқни, хонумонларни.
- Жульетта— Ана саҳар. Истайманки ортиқ жўнасанг—
Оёғига ип илинган бир қуш сингарин;
Шўх қизчалар шундай қушни гоҳо учирай—
Лекин худди занжирланган банди сингарин—
Сўнгра, дарҳол яна ипни тортиб оларлар,
Гўё ғўзал қуш эркига қиз рашк қилгудай.
- Ромео — Истар эдим сенинг қушинг бўлмоқни мен ҳам!
- Жульетта— Ҳа азизим. Силаб-силаб бўғардим сени.
Биласанми хайрлашув кўп ширин ўйин!
Эртагача хайрлашиб турсам хурсандман.
Хайр энди.
- Ромео — Мен бу кеча уйқу, ором тилайман сенга!
Истар эдим тушинг бўлай, ороминг бўлай!
Менга мадад керак бўлса, халоват учун—
Шу дам сўфи кулбасига тўғри бораман.
(Кетадилар)

3-нчи Саҳна

Сўфи Лаврентийнинг кулбаси.

(Сўфи Лаврентий сават кўтариб келади).

- Лаврентий— Кўп хўмрайган шу кечага кундуз қарайди,
Нур-шу'лалар товланишар, ҳайдар сояни,
Кир зулматлар худди бир маст сингари ҳозир
Четлаб қочар офтобнинг ўтли йулидан.
(Ромео кириб келади)
- Ромео — Салом сенга, э отахон!
- Лаврентий— Ҳақ мададкоринг!
Эрта чоғи шу меҳрибон салом кимники?
Ётоғингдан шундай барвақт тургансан ўғлим,
Бирон нарса авзойингни бузган шекилли,
Ухламоққа сра қўймас чолларни қайғу,
Кексаликнинг ғуссасини алдамас уйқу;
Аммо қайда ёнбошласа беғам новжувон,

Олтин тушлар ҳоқим бўлар у ерда шу он,
Сенинг бевақт келишингнинг ма'носи шуким,
Юрагингга оғир ташвиш бўлмишдир ҳоқим.
Ё бўлмаса, мен фолимда қилдимми хато,
Демак бу тун сен мижжа ҳам қоқмабсан ҳатто.

Ромео — Йўқ, шу тунда роҳатлавиб яхши дам олдим.

Лаврентий — Тавба қилдим. Розалина бланми бирга?

Ромео — Розалина блан, мен-ми? Йўқ, менинг пирим,
Ўзини ҳам, исмини ҳам буткул унутдим.

Лаврентий — Хўш, бўлмаса қайда эдинг? Ухламай, бедор?

Ромео — Сен сўрама; ўзим ҳозир бўлайин иқроор.
Ёвлар блан ҳамбазм эдим кеча баробар,
Ёв ногаҳон юрагимга ўхталди ханжар.

Аммо мenden олган эди ўзи ҳам яра,
Икки душман фарзандига, ота, бир чора!
Ота, нафрат қилмоқликқа йўқ менда мажол,
Мадад, ото, ёвимга ҳам, менга ҳам дарҳол.

Лаврентий — Ўғлим менга очиқ айтгин, қанақа гуноҳ:

Сирли гуноҳ кечирмаклик мушқилдир, эвоҳ!

Ромео — Очиқ айтай: билиб қўйки; мана севгим шу
Капулетти қони оқар ёрим томрида.

У ҳам мени яхши кўрар, масаламиз ҳал:
Бирлаштирар никоҳ бизни албат беҳаял.
Қачон, қайда, қандай бўлиб унга танишдим,
Қандай қасам ичиб қўйдим, қандай унашдим,
Айтиб берай, аммо фақат сендан илтимос,
Ва'да қилгин, бугун никоҳ ўқишга, халос.

Лаврентий — Ё, пирим-э! Бу қанақа ўзгариш бирдан?

Розалина унутилди, шунчалик тез-а?
Рост дептилар: йигитларнинг дилида эмас,
Кўзларида ёнар экан севги ҳар нафас.
Шу йигитнинг чеккасидан сўлғун, асабий
Қанча аччиқ ёшлар оқди, ё ҳақ, ё рабби!
У ишқ учун сен шунчалик шўроб тўкканда,
Ҳаммаси ҳам вақтинча гап! Бекор экан-да?
Ҳали офтоб қуритмапти войдодларингни,
Эшитгулик ҳозирда ҳам фар'ёдларингни.
Мана бордир ҳозирда ҳам чеккангда бир доғ.
Илгариги кўз ёшларнинг излари шу чоғ.

Ўзганики эмас эди ўша кўз ёшлар,
Розалина учун эди тилак — хоҳлашлар.
Ўзгардингми? Иқроор бўлгин. Қани ўғлим? Хўш!..
Хотинларда гуноҳ борми, эрлар бўлса бўш?

Ромео — Мени-ку сен койишдасан севганим учун.

Лаврентий — Севги учун эмас, ўғлим, жиннилик учун.

Ромео — Деган эдинг: „ишқингни кўм!“

Лаврентий — Аммо азизим —

Янгисини гўрдан кавла демавдим, сенга.

Ромео — Сен койима! Менинг ҳозир севганим жонон,

Севгим учун севги тўлар сен шунга инон.

Бу олдинги муҳаббатга сра ўхшамас.

Лаврентий — Чунки жуда аён эди, илк дилбаринга—

Ўқямасдан ёдлаганинг ишқ китобини,

Шунинг учун ишонмас-ди севинг гапингга,

Ўтган ишга салавот-де. Юргин қаландар,

Сенга ёрдам бермоқ керак имкон бор қадар.

Ойларал ўртасида ғазаб— хусумат

Шу никоҳнинг туфайлидан битгай ниҳоят.

Ромео — Тез юрайлик! Куталмайман, етар интизор!

Лаврентий — Секин: кимки кўп шошилса оёғи тояр (*Кетадилар*).

(Ромео ва унинг дўстлари. Меркуцио ва Бенволио кучада ўзаро гаплашиб, ҳазиллашиб турганларида (II парда 4-нчи саҳна) Жульеттанинг дояси Ромеонинг никоҳ ҳақидаги планини билмоқ учун келиб уни топади.

Ромео, махфий равишда унга, Жульеттанинг буюк кечкурун; никоҳ ўқитгани сўфи Лаврентий хонақасига боришини тайинлайди. Доя бу хушхабарни,

вабрисизлик билан уни кутаётган Жульеттага етказди (II парда, 5-нчи саҳна)

ва Жульетта ибодат баҳонаси билан хонақога боради).

6-нчи саҳна

Сўфи Лаврентийнинг кулбаси:

Лаврентий ва Ромео кириб келадилар.

Лаврентий — Иншооллоҳ, ушбу никоҳ худога ма'қул,

Иншооллоҳ, дарду алам бўлмагай кети!

Ромео — Омин, ёраб! Аммо ҳозир алам ҳам келса,

Бизни асло ажратолмас хурсандчиликдан;

Ёрим билан бир нафас ҳам улуғ қувончдир.

Дуо ўқиб бирлашдиргин қўлларимизни,

Ишқ жаллоди, ўлим келса, майли ундан сўнг!

Жульеттани меники деб отасам, бўлди!

Лаврентий — Тўлқинланган шодлик кети тўлқинли бўлур,

Шодликларнинг ғалабаси ўзига ўлим,

Ўқ-дори ва ўт бирлашган сингари бу ҳам —

Куйиб кетар бир бўсада, битта бўсад

Асал ғоят ширин эса бемаза бўлур,

Иштаҳони бўғиб қўяр чучмал егулик.

Сен му'тадил севиб турсанг ишқинг мустаҳкам;

Шошилсанг ҳам, шошмасанг ҳам манзил ўшадир.

(*Жульетта кириб келади*).

Келин келди. Юришлари мунча хиромон,

Оёқлари тошларга ҳам тегмабди гўё.

Ёз кунининг тиниқ шаффоф ҳавоси ичра —

Учаётган ўргимчакнинг тўрига агар

Ҳозир ошиқ осилса ҳам йиқилмас эди.

Жульетта — Салом сизга, тетикмисиз, руҳоний ота!

Лаврентий — Иккимиздан сизга, раҳмат дейди Ромео.

Жульетта — Раҳмат учун табриқлайман уни ҳам қўшиб!

- Ромео — Агар сенда хурсандчилик андозалари
Бир тенглашса менда бўлган хурсандчиликка,
Бу шодлиқни нафасларинг мадҳ этсин, дилбар,
Сўзларингнинг таронаси тўлсин ҳавога!
Очиб бергин бахтли висол саодатини.
- Жульетта — Ҳар ким сўздан кўра ишга бадавлат бўлса —
Моҳиятга махтанғди, зинатга эмас.
Ўз давлатин санаб кўриш гадойга осон.
Менинг ишқим бепоедир, ҳадсиз, ҳисобсиз,
Асло писанд қилолмасман чала давлатни.
- Лаврентий — Ишга тезроқ бошлайликчи! муқаддас черкав
Бирлашдирсин ошиқ-ма'шуқ тану жониви;
Ўшангача кўзларимни олмайман сиздан.
(кетадилар).

Парда.

III-нчи ПАРДА

1-нчи саҳна

Майдон.

Меркуцио, Бенволио, маҳрам ва хизматкорлар кириб келадилар.

- Бенволио — Меркуцио, ялинаман бундан кетайлик:
Ҳаво қизгин, бунда кезар Капулеттилар.
Учраб қолсак — жанжал-низо' бўлур муқаррар
Иссиқ чоғда қон ҳам жинни бўлиб қайнайди.
- Меркуцио — Биласанми сен кимларга ўхшайсан: бир хил йигит-
лар қовоқхоналарга кириб қолганларида, қилич-
ларини усталга уриб: „Илойим, менга керак бўл-
магайсан!“ дейдилару, иккинчи қадаҳдан сўнг, ҳеч
ҳам зарур бўлмаган ўринда, қилични хизматкор-
нинг биқинига суқиб кўядилар.
- Бенволио — Наҳотки, мен шундай йигитларга ўхшаб қолган
бўлсам?
- Меркуцио — Бўлмасачи! Сен Италиялиларга ўхшаган қизгин
йигитсан: сени сал кўзгагиб қўйсалар, қизиб кета-
сан, қизиб кетсангчи, ўзини кўзгагалабошлайсан.
- Бенволио — Хўш, нима демоқчисан?
- Меркуцио — Шунини демоқчиманки агар шу ерда сенга ўхшаган-
лардан икки киши бўлганда, кўп ўтмай ҳеч қайси
бири соғ қолмас эди, чунки улар бири-бирини ўл-
дириб қўйган бўлар эдилар. Сени қара-я! Сен-ку
бировнинг соқолида сеникидан бир тола кам ёки
ортиқ бўлса сўкишиб берасан! Ёки биронтаси
ёнғоқни қарсиллатса, сенинг кўзларинг ҳам ёнғоқ
рангида бўлгани учун ўша блан ёқалашиб қоласан.
Жанжалга баҳона учун сенинг кўзларингдан ҳам
ма'қулроғи борми? Тухум ичи сариққа тўлгандай

сенинг калланг ҳам жанжалга тулган. Аммо сен шунча кўп уришгансанки, сенинг калланг пуч тухумга ўхшаб, бўмбүшдир. Биттаси йўталиб қўйиб, сенинг офтобда ухлаётган кўппагингни безовта қилгани учун, ўша блан уришгансан-ку! Сен хайитдан олдин, янги камзул кийгани учун, машиначига, янги этикларни эски тасмалар блан боғлагани учун бошқа бир йигитга ҳужум ҳам қилгансан-ку ахир! Хўш, энди қандай қилиб мени жанжалдан тутиб қолмоқчисан?

Бенволио — Агар мен, сенга ўхшаб жанжалга хуштор бўлганимда, ҳар ким ҳам менга миросхўр бўлиш ҳақини жон деб сотиб олар эди-я, менинг ўлимимни кўпи блан биру чорак соат кутарди, халос!

Меркуцио — Сенга миросхўр бўлиш-а? Ия, сен бойми?

Бенволио — Калламни бераманки, Капулеттилар келаётирлар!

Меркуцио — Товонимни бераманки, бунақа гапинг учун пинагимни ҳам бузмайман! (*Тибалт ва бошқалар кириб келадилар*).

Тибалт — Ҳа, келинлар! Булар блан гаплашмоқчиман! Қани, қайсинг жавоб қилар, бир оғиз гап бор!

Меркуцио — Нега бир оғиз гап? Бу гапни яна бирон нарсага қўшиб қўйинг. Масалан: гап ҳам, зарб ҳам бўлсин!

Тибалт — Агар, фурсат бўлса, бунга ҳам маҳоратимни кўрсатишим мумкин!

Меркуцио — Сизга фурсат тегмаса ҳам бу фурсатни ўзингиз ололмайсизми?

Тибалт — Меркуцио, сен Ромеога жўр бўлиб куйлайсан-а!

Меркуцио — Жўр бўлиб куйлайманми? Сен бизларни кўча-куйларда юручи ашулачиларга ўхшатибсан, шекилли! Аммо, бизнинг музикамиз сизларники блан ҳамон ҳаманг бўлолмайди. Мана менинг ғижжагим-у сизни ҳозир ўйинга тушишга мажбур қилажақ! Буни қара-я! Жўр бўлиб куйлармишман!

Бенволио — Биз бу ерда аламон ҳам майдон ичида. Керак бўлса бирон бошқа жой-макон топинг, Ё шовқинсиз давом этинг шу баҳсингизга, Ё тарқалинг. Бунда бизга ҳамма қарайди.

Меркуцио — Кўз деганни қараш учун берилган ахир, Истаганча қарасинлар. Тебранмайман ҳеч! (*Ромео кириб келади*).

Тибалт — Жим бўлинглар! Ана келди бизнинг... ҳалиги.

Меркуцио — Онт ичаман у сиз учун қулбачча эмас. Агар чиқса кетингиздан жанг майдонига ўша маҳал ҳақингиз бор масхаралашга.

Тибалт — Эй, Ромео, менинг сенга бор муҳаббатим — Ҳанузгача фақат битта сўз топди: олчоқ!

Ромео — Тибалт, сени севишимга бир сабаб бордир,

Ўша сабаб босиб қўйди, мени шу маҳал,
Қилинганга қарши олов олган ғазабни,
Мен сра ҳам олчоқ эмас. Алвидо' сенга.
Мени яхши танимайсан: кўриб турибман.

Тибалт — Сен бизларга еткизганинг ҳақоратларга
Узур бўлмас бу гап! — Тўхта, ҳой — тентак бола!

Ромео — Мен ҳеч қачон қилганмасман сени ҳақорат.
То бу ишқнинг сабабини тушинмагунча;
Сени қанча севганимни англай олмайсан,
Менинг азиз Капулеттим, сенинг фамилиянг
Ўз фамилиям чамасида менга меҳрибон.

Меркуцио — Ҳой муттаҳам, ор-номуссиз итоаткорлик!
(Қилични суғуради).

Тилка қилар, зарба ювар шармандаликни,
Тайёрмисан, каламушлар овчиси, Тибалт?

Тибалт — Сен мевдан нима истайсан?

Меркуцио — Муҳтарам мушуклар шоҳи, мен сизнинг тўққиз
жонингиздан биттасинигина истайман. Мен унга
қасд қилмоқчиман, бундан сўнг сиз ижозат бер-
сангиз қолган саккизтасини ҳам ўйиб-ўйиб олмоқ-
чиман. Сиз шамширингизнинг сопидан ушлаб, ўз
қинидан суғуришга тобингиз борми? Шошилинг,
бўлмаса меники илгарироқ кўтарилади.

Тибалт — Хизматингизга тайёрман (Қилични суғуради).

Ромео — Меркудио, меҳрибоним, қилични қайтар.

Меркуцио — Энди тақсир, зарба учун навбат сизники! (Ури-
шадилар).

Ромео — Бенволио, ўртага туш, қуролларни ол!
Афандилар, бу уятку! Зўрлик нимага?
Меркуцио, Тибалт сиз ҳам қулоқ солингиз,
Веронада тўпалонга бек рухсати йўқ!
Тибалт тўхта! Меркудио азизим тўхта!
(Тибалт Меркуциони яралаб ўз ҳамкорлари
билан қочиб кетади).

Меркуцио — Яраландим!..

Менга омин! Вабо тушсин хоналарингга!
У кетдимми? Яраланмай бутун кетдимми?

Бенволио — Яранг борми?

Меркуцио — Битта яра, лекин бунинг ўзи ҳам етар:
Ҳой маҳрамим! Ҳой йигитча, жарроҳии чақир!
(Маҳрам кетади).

Ромео — Дадил бўл дўст, яранг катта бўлмаса керак.

Меркуцио — Йўқ, албатта, у қудуққа ўхшаб чуқур ҳам эмас,
черкав эшикларига ўхшаб кенг ҳам эмас. Лекин
ўша яранинг ўзи етиб ортади ҳам. Эртага мени
чақириб кўрчи, ундавингга фақат гўристон аҳлини
топасан. Бу дун'едан мени итариб чиқарганларига
шубҳам йўқ. Хоналарингга вабо йўлиққир! Қа-
ранг-а! Кучук, каламуш, сичқон, мушук ҳам ки-

шини ўладиган равишда тишлаб қўйиши мумкин экан-а! Махтанчоқ, мамадона, шаллақи-ю, аммо ҳисобда тўрт амалнинг ҳамма қоидаларига мувофиқ уришади. Сиз нега ўртамизга кирдингиз? Сизнинг қўлингиз остидан у мени яралади.

Ромео — Мен ишни босди-босди қилмоқчи эдим.

Меркуцио — Бенволио, мени бирон уйга олиб кир.
Дармоним йўқ! Вабо тушсин хоналарингга,
Бу хусумат мени энди қилур муқаррар,
Қуртларга ем. Вабо тушсин хоналарингга!
(*Меркуцио ва Бенволио кетадилар*).

Ромео — Эссизгина! Бекнинг яқин хеш-ақрабоси,
Менинг яқин дўстим бунда ўлгудай мажруҳ,
Тибалт менинг номимни кўп қоралаганди
Ва у менга бир соатлик дўст-меҳрибонди,
Меркуцио номус учун бўлди ярадор
Сенинг ҳуснинг кўп юмшатди мени Жульетта,
Сенинг ҳуснинг жур'атимни эритиб қўйди.
(*Бенволио кириб келади*).

Бенволио — Ромео, оҳ, Меркуцио ўлди! Ромео!
Дун'ёмиздан жуда барвақт жирканган у руҳ,
У қўрқмас руҳ парвоз қилди булутлар сари.

Ромео — Оҳ қора кун! Қора кунлар негизидир бу!
Бошланғичи даҳшатлиди, охири ҳам хавф!

Бенволио — Бу томонга шошқин келар девона Тибалт!

Ромео — У саломат, менинг дўстим бўлса гўрдадир,
Эй ювошлик, энди хайр, йўқол нари кет,
Ўт қарашли қаҳрим бўлсин менинг етакчим!
(*Тибалт кириб келади*).

Тибалт, қайтиб олгин менга айтган сўзингни,
Сенку менга олчоқ дединг, олчоқ ўзингсан,
Меркуцио руҳи мана парвоз қилмоқда,
Ул узига ҳамроҳ тилар, сени кутмоқда,
Сен ёки мен, ё иккимиз, учамиз кўкка.

Тибалт — Аблаҳ бола, сен у блан тил бириктирдинг,
Энди яна ўша блан бирга йўқолгин!

Ромео — Ҳал қилади мана қилич.
(*Уришадилар. Тибалт йиқилади*).

Бенволио — Тез қоч, Ромео!
Сен Тибалтни ўлдирибсан, ана одамлар!
Қотиб турма! Қўлга тушсанг агар мабодо
Бек мутлақо ўлимнингга ҳукм қилғуси!
Тезроқ қочгин!

Ромео — Мен тақдирнинг масхарабози.

Бенволио — Кутяпсан сен ўзингнинг ҳалокатингни?
(*Ромео чиқиб кетади. Шаҳар аҳли кириб келади*).

1—фуқаро — Қайга қочди Меркуцио қотили, ажаб?
Қотил Тибалт қай томонга бекинди экан?

Бенволио — У ётипти мана бунда.

1—фуқаро — Юринг жаноблар!

Бек номидан буюраман, этаман фармон!
(Бек ўз а'ёнлари блан, Монтекки ва Капулетти ҳам ўз хотинлари блан кириб келадилар).

Бек — Билмоқчиман: — Ким бошлади бу шум жанжални?

Бенволио — Шафқатли бек! Эшитиб ол, шу воқияни —
Бу шум дуэль тафсилотин эшитиб қўйгин:
Бу ётганни Ромеонинг ўзи ўлдирган,
Аммо бу ҳам қотилидир қариндошининг.

Капулетти — Оҳ акамнинг ўғли, Тибалт! Қадирдон Тибалт!
хоним Оҳ бек! Жиян! Эрим! Эвоҳ, ёвлар гараз —
Букун хўрлаб қўйди бизнинг насабимизни!
Ғаддорларнинг қонин тўқуб одил бўл бегим!
Оҳ мяхрибон жиянгинам!

Бек — (Бенволиога).

Айт, ким аввал ҳусуматнинг қўйди жилавин?

Бенволио — Ромеодан ҳалок бўлган Тибалт айбдор,
Ромео кўп адам блан унга ялинди,
Жанжал қилсанг, қаҳрланиб қолар бек — деди.
У аҳтиром, очиқ фикр блан сўзлади.
Аммо бечиз: қизгин Тибалт сра кўнмади.
У ўхталди қиличин мард Меркуциога,
Меркуцио ҳам қизиди. Чолишди тиглар,
Бир қўлида Меркуцио зарба индирар,
Иккинчи бир қўли блан қайтариб турар —
У Тибалтнинг эпчил, моҳир зарбаларини.
Шу вақтда Ромео ҳам қичқариб деди:
„Дўстлар, етар!“ —шундан кейин товушдан ҳам тез
У даҳшатли қиличларга ташлади ўзин;
Ажратмоқчи бўлган эди — шунда орқадан
Тибалт уриб ҳалок қилди Меркуциони.
Тибалт қочди, аммо унча ўтмайин
Қайтиб келди Ромеога сари дубора.
Шундагина қарор қилди ўчни Ромео.
Яшинвори бир жанг бўлди. Ажратолмадим.
Ушбу жангда ҳалок булди шуҳратли Тибалт:
Бундан кейин дарҳол қочиб кетди Ромео,
Ўлай агар, ёлғон десам, — чин гадим шудир.

Капулетти — Бу монтекки уруғидир, бари қариндош,
хоним Бунинг гапи ёлғон яшиқ: сўзи боғараз.
Йигирмата киши эди бу қора ишда,
Биттасини ўлдирмакка улғаришдилар.
Бизга бўлган ҳақоратга қасос истаймиз:
Ҳеч яшашга ҳақи йўқдир Тибалт қотили!

Бек — Тибалт ўлди: лекин ўзи ҳам ўлдирган-ку.
Меркуцио хуни учун кимлар жавобгар?

Монтекки — Нимага ҳам жавоб берсин бизнинг Ромео?

У қилганин қонун ўзи қилар эдику:
 Қонунан ҳам Тибалт ўзи ўлимга маҳқум.
 — Бу жиноят. Бадаргадир бунинг жазоси,
 Бу низо'да мен ўзимман энди да'вогар:
 Хонумоним сиз туфайли хуноб бўлмишдир,
 Ҳаммангизга қаттиқ жазо; ишонаманки,
 Ҳаммаларинг мотамимга мотам тўлайсиз!
 Бундан кейин бепарвоман кўз ёшларига,
 Ялинишлар алдай олмас қулоқларимни,
 Кўзларимдан тез йўқолиб кетсин Ромео,
 Акс ҳолда унинг сунгги соати етди.
 Ҳаммаларинг бўйсунинглар! Олинг жасадни!
 Қотилларни афв қилмоқ ўзи жиноят! (*Кетадилар*).

2-нчи саҳна

Капулеттининг боғи.

(Жульетта кириб келади).

Жульетта — Тезроқ чопинг Феб уйига ўтли айғирлар,
 Фа-Этондай аравакаш бўлса устингда —
 Тезроқ сизни етказарди кунботор сари;
 Қоронғулик — тун элига элтиб қўярди.¹
 Муҳаббатга воситачи бўлган қора тун —
 Чойшабингни тезроқ ёзгин бошимиз узра —
 То билдирмай қучиб олсин Ромео мени.
 Ошиқларнинг либосини безайди ҳусни.
 Муҳаббатнинг ўзи сўқир, тунга у хуштор,
 Эй тун, сенку парда ёнган ифбатли бону,
 Келиб ўргат соф қалбларнинг ўйинин бизга.
 Чаккамизга тўлиб қолган ҳуркавич қовни —
 Қанотингда парвариш қил дадиллансин деб;
 Ва билсинки, чин муҳаббат — камтариликдир.
 Кела қол, тун! — Тун ичида Ромео — кундуз!
 Сен кечанинг қонатида қордай оппоқсан,
 Қора зорнинг белидаги қорлар сингари.
 Кела қолсанг қора қош тун, қадирдоним тун,
 Келтирсангчи менга азиз Ромео — жонни!
 Ўлиб қолса майда-майда юлдузларга бўл,
 Осмон ҳам шаффоф бўлуру шу юлдузлардан,
 Бутун дун'ё ошиқ бўлар туннинг ҳуснига,
 Қуёшга ҳам топинишни ҳамма тарк этар.
 Сотиб олдим мен севгининг қасрини, аммо —
 Шу қасрга ҳали ҳозир бека эмасман;

¹ Феб — Аполоннинг ўғли Фа-Этон отасининг қуёшли аравасини бир кунга сўраб олган эди. Брок, айғирларни сўражмасдан ерни куйдиришга сал қолди. Аммо ўша кун, қуёшни гарбга тезроқ ҳайдаб қўйган эди.

Ўзимни ҳам сотиб олган менга эга-мас!
Эй, бадбахт кун!
Арафанинг тунига ўхшар!
Ўшанда ҳам либосларни тезроқ кийишга
Хайят кунни соғинади норасида қиз.
Оҳ, энагам! Хабар борми! Қанақа гап бор,
Ромеодан сўз очган тил фалакдай порлоқ!
(Доя арқон олиб киради).

Дарак борми? Айт энагам! Ромео учун —
Сен арқонлар тополдингми?

Доя — Ҳа, ҳа арқонла...

(Арқонни ерга тошлайди).

Жульетта — Қанақа гап? Безовтага ўхшайсан доя?

Доя — Афсус, афсус! У ўлгандир, ўлгандир, ўлган!
Бизлар ҳалок бўлдик бекам, ҳаммамиз ҳалок!
Аттанг, аттанг вафот бўлди, ўлдирилди у!

Жульетта — Фалак шунча жафокорми?

Доя — Нима ишники —

Фалак қилаолмас экан, Ромео қилди!
Войдод, войдод, ким ўйлапти? Ромео, войдод!

Жульетта — Шайтонмисан, менга мунча азоб берасан?

Бу қийноқдан дўзахи ҳам инграса керак!
Ё, Ромео ўлдирганими ўзини? „Ҳа“ де!
Бундай товуш бир қарашда ўлдиратурган —
Аждарларнинг қарашидан менга хушроқдир.
Шундай эмас, сен „ҳа“ десанг, одам эмасман.
Кўзларингни юмиб қўйдинг. Қани бўлсанг-чи!
Ўлган бўлса бир „Ҳа!“ дегин, бўлмаса бир „Йўқ!“,
Битта товуш ҳал қилғуси: алам ё шодлик!

Доя — Шу кўзларим, шу кўзларим кўрди ярани —

У мард йигит синасида, тавба, э худо!
У бир сўлгун гулга ўхшар қонга бўланган,
Ачинарли, ачинарли бир қонли жасад!
Лаҳталанган қон бор эди яра устида.
Шунда менинг ҳушим кетди...

Жульетта — Ёрил э дил! Э бахтингни ютқизган бадбахт!
Э кўзларим, сизлар кўрманг, боринг зиндонга!
Баданимда бадбахт тупроқ, қайтгин тупроққа!
Бирга ётгин зил тобутга, Ромео блан!

Доя — Тибалт, Тибалт, менинг азиз ошнам Тибалт!

Оҳ меҳрибон, гўзал Тибалт, оҳ олижаибон!
Кўрди сенинг ўлимингни, кўр бўлғур кўзим!

Жульетта — Бу қанақа, якки ёқдан эсувчи шамол!

! омеоми ўлдирган? Тибалт ҳам ўлган?
Бу севиқли акажоним! У севиқли эр!
Э қиёмат карнайчиси ҳаммани ўлдир!
Булар ўлса бошқаларга умр не керак?

Доя — Тибалт ўлди Ромео ҳам бадарға бўлди.

Ўлдиргани учун сургун кетди Ромео.

- Жульетта — Ромеоми тўқди Тибалт қонини? Ёраб!
- Доя — Шўрим қўрсин! Ҳа у тўқди, балли у тўқди!
- Жульетта — Юзлари — гул, дили эса илоннинг дили!
 Гўзал ёрда яшар экан фақат аждарҳо!
 Оҳ фаришта юзлик иблис; гўзал ситамкор;
 Зоғ — кабутар, йиртқич бўри — ювош қўзичоқ,
 Кўп илоҳий бир чехралик, аммо паст махлуқ —
 Қиёфангнинг акси экан ичинг-юрагинг,
 Ҳалол-аблаҳ, тўғри-олчоқ, эзгу-ла'нати!
 Эй табиат, сен-ку шундай бадкирдор руҳни —
 Жаннатдаги шунча ширин танга берибсан,
 Жаҳаннамда, ўзинг айтчи, сенга нима бор?
 Шунча сўлим муқовада шу разил китоб!
 Шундай олий қаср ичида ёлгон, мумкинми?
- Доя — Эркакларда на шараф бор, на ору-номус;
 Ҳаммаси ҳам муттаҳамдир, олчоқ, бевафо!
 Вой хизматкор қайга кетди? Менга оқдори,
 Бўлмасачи қаритади мени аламлар!
 Ромеога ла'нат бўлсин!
- Жульетта — Қуриб тушсин, тилинг доя! У ҳеч қачон ҳам
 Ла'нат учун туғилганмас, ла'натнинг ўзи —
 У манглайга қўнай деса ҳижолат қилар.
 Дуи'ёларнинг маликаси бўлган шарафга —
 Тож кийгизиб қўядиган Ромео билсанг!
 Унга шунча тил тегиздим, мен-ўзим ҳайвон!
- Доя — Акангизни ўлдирганни махтаб турайми?
- Жульетта — Бўлмаса мен ўз эримни сўкайми? — Йўқ-йўқ!
 Уч соатлик хотининг ҳам сўкса, хорласа,
 Исмингни ким иззат қилар, ё мениг эрим?
 Акамни сен ўлдирибсан, оҳ ярамас шум!
 Аммо менинг эримни ҳам ярамас акам
 Ўлдириши мумкин эди! Тининг, кўз ёшлар!
 Кўз ёшларки, дурду ғамга бож тўловчилар,
 Хато блан тўкиласиз бахтим устига:
 Эрим тирик! Уни Тибалт ўлдирмоқчи-ди.
 Тибалт ўлик! У эримни ўлдирмоқчи-ди.
 Ҳамма нарса ўз жойида! Нега мен йиғлай?
 Акамнинг ҳам ўлимидан бешбаттар, бир сўз —
 Мени буткул ҳалок қилди. Унутсам, кошки!
 Гуноҳ қандай тирнаб турса гунаҳкор дилин,
 Хотирамни-эсларимни қийнади бу сўз!
 „Тибалт ўлди, Ромео ҳам бадарга бўлди“.
 Ҳа „Бадарга!“, бу ёмон сўз: „Бадарга“, „Сургун“
 Минглаб-минглаб Тибалтларни унутдирарди.
 Шу ўлимнинг ўзи блан иш тамом бўлса!
 Аммо мотам шерик излар доим ўзига,
 У хоҳларки ҳамроҳ бўлсин бўлак балолар!
 Сен нега ҳам менга айтгач: „Тибалт ўлди“ деб,
 Сўйламадинг отанг ёки онанг ҳам ўлган,

Менда фақат буларгами йиғлаш ҳақи бор?
Акам ўлди, майли, яна нима керак-ди:
„Ромео ҳам бадарғада“ дейишинг нега?
Бу сўз блан отам, онам, Тибалт, Ромео
Ва мен ўзим ўликлармиз! „Ромео сургун!“
Бу кўп ғаддор бир товушдир! Ҳаммамизни ҳам
Кўмиб қўйди ўша товуш бепоён, беҳад.
Тилим ожиз! Отам қайда? Қайдадир онам?

Доя

— Фар'ёд тортиб йиғлашади жасад устида,
Хоҳлайсизми олиб борай сизни у ерга?

Жульетта

— Майли улар жасад узра кўз ёши тўксин,
Фар'ёд тингач, сурилганга вой деб йиғларман:
Арқонни ол! Бу бичора мендай алданди!
Ромеонинг сурилиши менга ўлимдир!
Ётоғимга сўқмоқ йўли бўлардинг арқон!
Мен ўламан бева қиздай, сечора қиздай!
Никоҳнинг лол ётоғига юрайлик, ночор,
Қизлигимни ёрим эмас, улим олгуси!

Доя

— Хонангизга бориб турунг, юпатиш учун —
Топиб келай Ромеони хузурингизга,
Қайдалигин мен биламан. Бу кун кечаси —
Ёнингизда тайёр бўлур. Яна ўзгинам —
Уни излаб топмоқ учун кулбага борай.

Жильетта

— Топгин тезроқ! Шу узукни унга бер дарров;
Унга айтки: „Мени кечир!“ демоқчи эдим.

ШАЙХЗОДА таржимаси,

(Давоми келаси сонда).

С. КРУКОВСКАЯ

АКА-УКА РАССОМЛАР

(Ака-ука рассом Лутфулла ҳам Са'дулла Абдуллаевлар ижодий виставкасининг якунлаши муносабати блан).

Шу йил июль ойида Ўзбекистон Совет Рассомлари Союзи биносида узбек ёш рассомларидан ака-ука Лутфулла ҳам Са'дулла Абдуллаевларнинг ижодига бағишланган виставка очилган эди.

Виставканинг ўзи ва шу муносабат блан бу икки рассомнинг ижодлари ҳақида бўлган муҳокамалар, Ўзбекистон тасвирий сан'атининг тўла шаклланиб етганини ва талантли ўзбек рассомлари етишиб чиққанини яна бир марта кўрсатди.

Лутфулла Абдуллаев 1929 йилда Самарқанддаги бадий са'ат (рассомлик) студиясига кирди. Студияга ўқишга кирганлар ичида, у вақтда, ўзбеклардан биринчи ва ягона ўқучи ҳам шунинг ўзи эди. Ҳозир Ўзбекистон Совет рассомлари сафида ўзбеклардан 22 рассом бор.

Лутфулла Абдуллаевнинг ижодий йўли шунинг учун ҳам қизиқарлики, у халқ ичидан чиққан рассомдир. Бундай рассомларни совет мамлакати зўр парвариш блан ўстирмоқда. Шунинг учун ҳам Лутфулланинг ижоди, — шубҳасиз замонамиз блан чамбарчасть боғлангандир. Унга ба'зи эски рассомларга ўхшаб, ўз ижодини „қайта қуришга“ тўғри келмади. Чунки ёшлигидаёқ унинг олдида янги бир сан'ат дун'еси порлаб турарди. Бу сан'ат, шу турмушнинг ўзидан озиқланиб ва яна шу турмушга хизмат қилуци сан'ат эди. Шу сабабдан, Лутфулла турмушнинг тасвирий акси бўлган бу сан'атга—расмга қизиқди ва унинг устида қунт блан ишлади.

Лутфулла Мирзачўллик колхозчининг ўғлидир. Унинг туғилган жойи Мирзачўл, бир вақтлар ўсимлик битмайдиган, сувсиз қуруқ дашт эди. Совет ҳукумати даврида эса бу чўл кўмкук пахтакор районга айлантирилди. Аммо унинг табиий кўринишини, олтин води ҳисобланган фарғонанинг гўзал табиати блан тенглаштириб бўлмаса-да, унинг ҳам ўзига хос хусусияти, сан'аткор учун ажойиб манзаралари бордир. Лутфулла, кейинчалик Мирзачўлнинг кенг уфққа туташган далагарини, кўмкук бўлиб кўкариб ётган теракларини, анҳорлари бўйида ўсган қамишларини, янги чиқарилган кенг колхоз кўчаларини тасвирлаган бирнеча расмлар ишлади.

Лутфулла расм солишни, қишлоқ мактабида ўқиб турган пайтида китоблардаги суратларни кўчиришдан бошлади. Лутфул-

ла тасвирий сан'атга кўчирма ишлаш орқали келди. У, қишлоғига бориб қолган рассомлар бригадасидан вилиска ёзишни ўрганиб олди. Бу соҳада у, ўз қишлоғида ва ўша атрофларда танилди. Кейинчалик доҳийларнинг портретларини ишлаб колхозчиларга тақдим қилади.

Аввал, Лутфулла, Қозон тасвирий сан'ат билим юртига бориб ўқиш ниятида бўлсада, лекин Самарқанд рассомлар студиясига бориб киради. Бу, ўзининг ҳикоя қилишига қараганда, кейинчалик шундай бўлган:

Бир кун колхоз клубида, бир портретдан кўчирма расм ишлаб турган пайтда унинг ишига қизиқиб бир киши тамоша қилиб турарди. Бу киши Самарқанд рассомлар студиясининг директори В. Е. Седов эди. Лутфулланинг сан'атга зўр ҳавосини кўрган директор, уни дарров студияга ўқишга қабул қилади.

1929 йилда Самарқанд студияси тасвирий сан'ат (рассомлар) билим юртига айлантирилди. Бунда Лутфулланинг ўқитучилари ичида Ўз ССР да хизмат кўрсатган сан'ат арбоби П. П. Пеньков, Л. А. Бурэ, З. Ковалевская ва бошқалар бор эди.

Билим юртида ўзининг ўткир қобилияти билан ўқиш ва та'лимни чуқур ўзлаштираборган Лутфулла, каникулда Москва ва Ленинградга бориб ундаги қадимги рассомлик маданиятини акс этдирган музейларда бўлди. Ундаги Репин, Суриков, Серов, Левитан каби рус бадий рассомлик сан'атининг реалист усталаритомонидан ишланган ажойиб расмлар ёш рассом Лутфуллага чуқур таассурот қолдирди.

Лутфулла ижодининг иккинчи этапи — уни мустақил рассом сифатида танилгани — Ташкентда яшаб, ижод қилган давридир. У вақтда Тошкентда Ўзбекистон Совет Рассомлари Союзи ташкил қилиниб иш бошлаган эди. Лутфулла, бунда Союз томонидан ташкил қилинган виставкаларда актив иштирок қилади ва тез фурсатда, рассомлик сан'атида реалистик мактабнинг талантили рассоми сифатида ўзини кўрсатди. Ана шу вақтдаёқ, Лутфулла турмушдаги реал воқиаларни акс эттиручи, катта тематик расмлар яратишга интилади.

Унинг биринчи катта иши — 1939 йилги виставкада жуда кўп мақталган "Ёш шоирниқида меҳмондорчиликда" деган расмидир. Бу расм ўша йили Ўзбекистон сан'ат музейси томонидан сотиб олинади ва 1943 йилда Москвада бўлган Бутун Иттифок бадий виставкасида намойиш қилинади. Бу суратнинг гуманистик мазмуни то ҳалигача ўз та'сирини йўқотган эмас. Бу расмдаги, стол атрофида ўтиришган ўртоқларига-тенгдошларига ўз ше'рини баланд руҳ билан ўқиб бераётган ёш шоирнинг фигураси яхши ишланган. Ажойиб та'сир қолдиручи бу лавҳа, шубҳасиз, рассомнинг рус халқи томонидан яратилган буюк маданий меросларга бўлган органик (узвий) алоқасининг та'сиридир. Аммо бу расм ҳам ўзинга хос оргиналиги, жонли кўриниши, айниқса ёш шоир образининг чиройли гавдалантириб берилиши билан кишида анча чуқур та'сир қолдиради. Бу расмни яратишда Лутфулла қўшни маҳаллада яшовчи бир ёш шоирнинг қиёфасини кўз олдида

тутган. Бу расмга кўз ташлар экансиз, унда, олма, узум, ва бошқа турли мевалар блан безалган стол агрофида, қуюқ зифат-устида, ёш шоирнинг ше'рини, ҳарбири ўзича, тинглаб ўлтиришган ёшларни кўрасиз. Буларни, албатта, совет даврининг ёшлари эканини, я'ни ўзбек совет интеллигенциясининг ўсиб келаётган янги отряди эканини тасаввур қиласиз. Мазмунан социалистик, шаклан миллий маданият соҳасида порлоқ галабаларга эришган ўзбек халқининг янги хушчақчақ турмушидаги бу лавҳани бириччи ўзбек рассоми Лутфулла шу суратида жонлантириб берди.

Аммо, шуни ҳам айтиш керакки, бу расм, шубҳасиз, бир қатор камчиликларга ҳам эга: тиллар унча индивидуаллашмаган, табиийлик ҳам унчалик баланд даражада эмас ва шакллар ҳам ўз камолатига етмаган. Лекин бу камчиликлар расмнинг асосий аҳамиятини камитадиган нуқсонлар эмасдир.

Рассом Лутфулланнинг бундан кейинги ижодий ўсишига катта ёрдам берган воқиа—ўзбек халқининг улуғ шоири Алишер Навоий юбилейига тайёрлик ишлари бўлди. Мазмундор ва намуна бўладиган расмлар солиш учун янги темалар топилди. Рассомларга—Навоийнинг давлат арбоби, философ, музиканг ва шоир сифатида тасвирини яратиб бериш имконияти туғдирилди. Лутфулла, Навоий ўз давридаги қурулишлар илҳомчиси—деган темада шоирнинг образини яратмоқчи бўлди.

Бу Лутфуллага табиий имкониятлар туғдирди. У, жаҳон маданиятининг ҳазинасига қиматли мато' бўлиб кирган, Навоий давридаги Ҳирот ва Самарқанднинг чиройли архитектурасини, ўша даврнинг катта қурилишларидан бирини—мадраса қурилишини ўзига фон қилиб олади. Бу расмда Навоий, мадраса деволларининг нақшлари ҳақида архитектор блан суҳбат қилиб тургани тасвирланган. Навоий ва унинг шериклари кийган кундал тўнларнинг хилма-хил ранглари ва уларнинг тўла, жонли тасвири Навоий гениси блан бажарилаётган ўша даврнинг маданий ҳаётини айнан, тўла қонли қилиб акс этдирилган.

Маданий-маиший ҳаётдан кўпроқ илҳомланган рассом Лутфулла учун юқорида айтилган расм мундарижа э'тибори блан унинг ижодида, айниқса, характерлидир. Расмнинг тасвири томонига кўз ташланганда, ҳали унинг табиий манзаралар устида кўпроқ ишлаши талаб қилинади. Унинг, Навоий давлат арбоби темасида ишлаган икки эскизи кичик бўлишларига қарамай, анча жозибали ишланган ва ўша даврни тўла акс этдиргандир.

Ватан уруши йилларида Лутфулла, бошқа рассомлар блан бир қаторда, ўз сан'атини Ватан ҳимоясига хизмат қилдирди. Урушнинг дастлабки кунларида-ёқ, у, ҳақиқий турмушдан олган таасуроти блан „Қизил Армия сафига узатиш“ (1941) деган бир катта тематик сурат ишлади. Тамошобин кўз олдида: колхоз кўчаси, ёвуз душманга қарши жангга чақиручи шиорлар ёзилган қизил алвонларни кўтарган халқ Қизил Армия сафига сафарбар қилинган йигитлар тушган машинани ўраб олган кузатувчилар, бир-бири блан қучоқлашиб хайрлашиб турган дўстлар, оила блан

иссиқ хайрлашиш, душманга қарши раҳмсиз бўлишга чақирган кексалар гавдаланади.

Уруш йилларида, Лутфулла, қаҳрамон халқимизнинг фидокорона меҳнати билан олиб борилган қурилишлардан ҳам ажойиб суратлар ишлади. Канал қазийтганлар ичида меҳнати билан ўзини кўрсатган полвон йигитларнинг ишлаб турган, ёки дам олиш пайтини кўрсатган ва башқа ҳар хил характерли моментларни акс этдирган 80 га яқин сурат ишлади. Бу — турмушдаги жонли, ҳақиқий воқияларни кўзатиб бориш — Лутфулла ижодини ўстирди ва уруш йилларининг маҳсулоти бўлган „Тошкент каналида агитатор“, „Газета ўқиш“, „Тошкент канали қурилишида концерт“ деган расмларни ишлашга илҳом берди. Бу лавҳалар тема эътибори билан ҳам, Лутфулла ижодида алоҳида ўрин тутган ажойиб расмлардир. Тарихий аҳамиятга эга бўлган бу халқ қурилишлари — ўзбек халқининг фақат қаҳрамонлигини эмас, балки шу билан бирга унинг маданият чўққиларига кўтарилганини ҳам кўрсатади.

„Фронт ҳам мамлакат ичкараси“ (1942) деган суратида, Лутфулла, ўзбек халқининг содиқ фарзанди Қўчқор Турдиевнинг қаҳрамонлиги тасвир қилинади. Бу, канал қуручиларга жуда тезлик билан етиб боради. Шу ернинг ўзида, канал трассасида агитатор, рассом томонидан ишланган Қўчқор Турдиевнинг портретини кўрсатиб, халққа бу қурилишларнинг аҳамиятини тушинтиради, бири кетман, бири замбил, бири қоп кўтарган ҳолда бир пас тўхтаб, агитатор сўзини тинглайдилар — қурилиш ишларидаги ғалаба — фронтдаги ғалабани таъминлашини тушинадилар.

Большевик матбуотимизнинг кучи ва коммунистик тарбиянинг таъсири, айниқса, рассомнинг „Газета ўқиш“ деган бир кичик этюдида жуда равшан берилган. Бу суратни, типларнинг мукамаллиги билан Лутфулланинг энг яхши асарларидан ҳисоблаш мумкин.

1942 йилда, Лутфулла, „Тошкент каналида концерт“ деган расмни ишлади. Бу ажойиб ишланган суратда: канал майдонида карнайчиларнинг шўх мақомига каналчилар давраси ўртасида ўйинга тушиб турган раққосаларнинг, оққушлардай қанот қоқиб туриши тасвирланган. Лутфулла, пишиқ композицияли, оптимистик руҳда ишланган бу эскиздан фойдаланиб, Третьяковский галлериясининг Совет бўлими учун катта бир полотно яратиш ниятида.

Уруш ҳам тамом бўлди. Халқимизнинг севиқли, голиб ўғиллари — ўз ватанларига қайтабошладилар. Лутфулла ижодида ҳам янги саҳифалар очилабошлади. У, бу темада „Қизил Армия сафидан бўшаган йигитни кутиб олиши“ (1945) суратини ишлади.

Бунда: Қизил Армия сафидан бўшаганлар тушиб келган эшелонни хурсандчилик билан кутиб олиш, шодлиги юрагига сиғмай кетган йигитлар ва буларнинг ўз қариндошлари билан иссиқ-иссиқ кучоқлашиб куришиб турганлари, оналар, хотинлар ва дўстларнинг хурсанд чеҳралари. Уртада ҳархил бўёқлар ёрдами билан равшан ва чиройли тасвир қилинган ёш ўзбек жувони, у очсариқ

Рассом Лутфулла.

Канал қурилишида агитатор газета ўқимоқда.

рангли кўйлак кийган, титраб турган кўлларида, ҳали отасини танимаган боласини кўтариб турипти... Лутфулла тамшобиёнлар юрагида чуқур та'сир қолдиручи бу суратнинг бўёғи устида яна бироз ишламоқчи.

Жуда муҳим ва ижтимоий аҳамиятга эга бўлган ва том ма'носи блан ҳақиқий мукаммал бир расм (шакл), катта ҳажмдаги полотно яратиб учун, рассом ҳамма нарсадан олдин, нима тўғрида ишлаши кераклигини билиш керак. Рассомнинг онгига энг олдин та'сир қилучи, юрагининг тўлқинлантиручи тема—бу бадиий фикрdir. Ана шу фикр, жонли ҳаётимиздан бирор воқеани акс этдиргани ҳолда, реалъ формаларда, равшан образларда ифодаланган бўлиши шарт. Бунинг учун рассом ифода қилаолиш қобилиятига эга бўлиши лозим. Бу йўлда, фикрнинг туғилишидан тортиб, то бажарилишигача реалъ турмушдан олинган бирор воқеа катта роль ўйнайди.

Лутфулла Абдуллаев, рассомнинг кузатучан, ўткир назари блан турмушдаги гўзалликни ва унинг моҳиятини тез пайқайди ва юрагига қаттиқ сингдириб олади. Кейин ана шу ҳарбир ҳодиса ва табиат манзарасидан жуда усталик блан ўз ижодида фойдаланади. У, 1945 йилда Хумсон тоғлари атрофида бўлиб олтин куз манзараларидан бир серияли бирқанча кичик суратлар ишлади.

Лутфулла ўз ватани—Мирзачўлга борганда, бир қатор манзараларнинг суратини олади. Мирзачўлнинг ўзига хос табиатини акс этдирган, кенг поёнсиз даласида колхозчиларнинг овқат қилиб ўтиришгани тасвирланган расмлар ишлади. Мана шу ерда у, қизил чойхона учун „Колхоз ҳаваскорларининг концерти“ деган расм ишлаб беради. Колхозчилар чойхонага кираркан, кўллари бу суратда ўзларини кўрадилар ва колхозчидан чиққан ва ўз халқининг маданиятли, илғор кишиларидан бўлган Лутфулланинг талантига қойил қоладилар.

Лутфулла, ўз ишининг чинакам устаси бўлиши учун, ҳали кўп нарсани билиши ва ўрганиши керак. Унга, ўз сан'атини яна камолатга етказиш йўлида, табиатни яна чуқур билиши, эски уста сан'аткорларнинг ижодини яна зеҳн қўйиб ўрганиши лозим. У, ҳақиқатан ҳам шу йўлда бормоқда. Унинг бу қизғин ғайрати, қобилияти ва ижодидаги умидли интилишлари—унинг бундан кейинги порлоқ келажакдан дарак бериб турибди. Чунки у, ўзбек халқининг ҳозирги турмушидан ва тарихидан кўп фигурали, композицион катта, ўлмас асарлар яратиб беришга интилмоқда.

Лутфулланинг укаси рассом Са'дулла Абдуллаев ўз ижодий ишини фақат 1937 йилдан Самарқанд рассомлик билим юртидан бошлади. У, ижодий қиёфаси блан акасида ажралиб туради. Са'дулла чуқур ҳис этучи, назик бир рассом, Лутфулла эса, укасига қараганда, тематик томондан кенг ва бой тажрибага эга. Аммо Са'дуллада нафислик ва чуқурлик бор. У, портрет яратиш соҳасида, акасига қараганда кўпроқ ишлайди. Унинг гўзал ва нафис ишланган Санобар ва Ра'но исмли қизларнинг портретлари, Са'дулланинг кўпроқ Беньков мактабига яқинироқ турганини кўрсатари-

У, Каганович портретини ишлаганда, доҳининг ўзига хос индивидуаллиги ва табиий ҳолатини айнан бераолган. Унинг одам натурасидан ишлаган: „Дарс тайёрлаш“ деган сурати бунда, Са'дулла, тема қилиб ўзига яқин бўлган ўзбек мактабида ўқучи болалар турмушини олган: стол атрофида тизилишиб ўтирган ўсмир болалар, ўртада ер шари (глобус), географик карта, китоблар. Иккинчи томонда деразадан тушиб турган қуёш нурининг ёш қизчанинг сариғ атлас кўйлагига товланиб тургани тасвирланган.

Са'дулла, бундан бошқа, яна „Пахта жўнатиш“ ва „Фронтга совға“ деган расмлар ишлади. 1946 йил Москвада бўладиган Бутун Иттифоқ виставкасида намойиш қилиш учун қабул қилинган бу суратлар Са'дулланинг ўз ижодида эришган зўр муваффақиятини кўрсатади. Айниқса у, ўзбек ҳовлисини тасвирлаган бир суратида, қалин кўк бўёқ устидан равшан тушиб турган қуёш нурларини жуда ҳам табиий равишда кўрсатиб, ўзидаги ўткир талантни яна бир марта намойиш қилди.

Са'дулла, ўз ижодий мавқи'ида, нозик диди ва характери блан, хилма-хил бўёқларни ўз ўрнида нафис равишда ишлатабилиши блан Ўзбекистондаги ўз тенги ёш рассомлар ичида ажралиб туради.

Бу ака-ука рассомлар ижодий индивидуалликда хилма-хил бўлса ҳам, камтарлик, ўз ишига муҳаббат, ҳаётни чуқур билиш, сохталикдан қочиш ҳар иккаласининг ҳам ижодий фазилатларидандир. Мана шу фазилатлар, уларнинг ижодий йўлининг тўғри эканини аниқлади ва уларнинг ижодига бағишланган виставкани—Ўзбекистон маданий фронтининг катта ҳодисаларидан бирига айлантирди.

ҒУЛОМ КАРИМОВ

ҲАМИД ОЛИМЖОН

Ҳаёти ва адабий фаолияти

Шоир Ҳамид Олимжон 1909-нчи йилда Жиззах шаҳрида туғилди. Унинг oilаси ғузал Зарафшон водисидаги бу кичкина шаҳарнинг оддий хонадонларидан бири эди. Бу oilанинг турмушдаги мавқийи, ўтмуши революциядан илгариги халқ ҳаётидан ҳечнарсa блан ажралмаган.

Ҳамиднинг отасини Олимқори дер эдилар. Олимқори аввалроқ ўз бахтини майда савдо ишларида синamoқчи бўлиб, бу коркасбнинг борди-келдиларига байланишиб кўрган бўлсада-да, лекин ишлари ривож олмай, тез орада „қўл келмаган“ бу касбни йиғиштиришга мажбур бўлди ва деҳқончилик ишлари блан шуғулланишга ту-тинди. Олимқори ҳали бу янги касбнинг кам-кўстларини бутлаб, рўзгорини тиклаб олгани ҳам йўқ эди, Ҳамид oilасида бахтсизлик юз берди. Олимқори 7 йил oilа қилиб, икки боланинг отаси бўлганидан сўнг 32 ёшида ўлиб кетди. 4 яшар Ҳамид, 6 яшар опаси Асалат етим қолди. Oilа бошлиғидан ажралган болаларнинг бундан кейинги тарбияси бу вақтларда ҳаёт бўлган бобоси мулла Азим ва амакилари қўлига ўтди.

Бир парча ерни ишлаб умр ўтказучи Ҳамид oilасининг аҳволи кун сайин оғирлашиб борарди.

1914 йилда биринчи жаҳон уруши бошланди. Эзилган, таланган халқ устига урушнинг бутун оғирлиқлари келиб тушди. Халқ ҳаёти яна фожиаи тус олабошлади. Жаҳон уруши фронтларида оғир шикастлар еган ва борган сари путурдан кетаётган чор ҳукумати 1916 йилда фронт орқасидаги ишларга колония халқларини сафарбар қилиш тўғрисида фармон э'лон қилди. Бусиз ҳам алам ўтган ва ғазабини ичига ютиб келаётган халқимиз, чоризм истибодига қарши озодлик ҳаракати, халқ қўзғолони бошлаб юборди. Бу халқ ҳаракатининг энг кучли нуқталаридан бири Жиззах эди. Ҳамма вақт халқ қисматига шерик бўлиб келган Ҳамид oilаси 1916 йил Жиззах қўзғолони вақтида ҳам унинг бошига тушган кулфатларга ўртоқлашди. Ҳамид oilасининг бу даврдаги ҳаёти тўғрисида Ҳамид Олимжоннинг онаси Комила она қуйидагиларни ҳикоя қиларди:

„...мардикор деган нарсa оловга ёғ қуйгандай бўлди. Жиззахда ҳам халқ бирваракайига оломон бўлиб кўтарилди. Извошда келаётган тўраларни, ҳокимларни ўлдириб юборишди. Шаҳардаги

ҳамма амалдорларни тутиб олишди, қолганлари қочиб қутилди. Орадан бир ҳафтача ўтгандан кейин гала-гала аскарлар келиб тушди, қиёмат қирғинини солди. Кейин „Ҳамма халқ бозорбошига йиғилсин!“ деган буйруқ чиқди. Ман ҳам бордим. Одамлар тўплангандан кейин аскарбошилар халққа қараб: „Отишгамисанлар, ҳайдовгамисанлар?“ деб сўради. Халқ „ҳайдовгамиз“ деб жавоб қилди. Шундан кейин халқни бола-чақа, эркак-аёл ҳаммасини ялписига шаҳардан ҳайдади. Чуввос-тўпалон бўлиб кетди. Шунда Ҳамиджон қўлимда, Асалат олдимда эди. „Энди қаёққа борар эканмиз?!“ деб нима қилишни билмай йиғлаб турган эдим, Ҳамиджоннинг тоғаси-иним Аширмаҳмуд пайдо бўлиб қолди ва: „Эй жиянларим, бошларингга қандай кулфатлар тушди?!“ деб йиғлаб келиб, Ҳамиджонни орқаларига опичиб олдилар... Одамлар блан бошлашиб, даштга чиқиб кетдик. Бизни олиб бориб, ташлаган жойлари, сувсиз, экинсиз ер эди. „Қийли“ деб атар эдик. „Қийли“да ҳайдовда бир ҳафта турдик. Уддасидан чиққан одамлар чайла-пайла тикиб олишди. Кўп одамлар шундай очиқ ҳавода ётиб туриб юришди. Орадан 10 кунча ўтгандан кейин „Оқялов“ бўлди, деб гап тарқалди. Бизга жавоб бердилар. Болалар блан шаҳарга келдик. Ҳавлимиздан нишон йўқ эди. Шаҳардаги бутун хонадонларни, дўконларни, расталарни тўпга тутиб, ўт қўйиб юборган эдилар. Шаҳар тептекис бўлган эди. Шундан кейин далага чиқиб кетдик. Ўша ерда қишлаб, ўша ерда тирикчилик ўтказадиган бўлдик...“.

Бу даврда Ҳамид 7 яшар бола эди. Оч-яланғоч ҳайдалган элни, тўпга тутилган шаҳарни, вайрон бўлган хонадонларни, зулм ва даҳшатларни, зўрлик ва хўрликларни у ўз кўзи блан кўрди. Халқ ҳаётининг бу даҳшатли манзаралари унинг сезучан ёш қалбида, беғубор хаёлида ҳеч унутилмас излар қолдирган эди. Шунинг учун у, сўнгроқ бу қора ўтмишни эслаб, ўз ше’риятида:

„Мен бир қаро тунда туғилдим,
Туғилдим шу он бўғилдим.
Мен туғилиб кўз очган дун’ё
Хароб эди: бузғун, бенаво.
Вайронада иззилларди ел,
Менга қондош, жондош бўлган эл.
Гадо эди, қашшоқ эди, хор
Қалби тўла нафрат, алам, зор...“

(„Башар қуёши“ 1937 йил).

деб ўзига „қондош, жондош бўлган эл“нинг бир замонлар зулм-ситам остида эзилиб, „гадо, қашшоқ, хор“ бўлганини айтди. Шоир у кунларни „қора тун“ деб ҳисоблади. Бу сатрлар шоирнинг таржиманой ҳоли нуқтаий назаридан тўғри бўлиши блан бирга халқимиз ҳаётидаги тарихий ҳақиқатлардир. Шоир куйлаган бу тарихий ҳақиқатни инкор қилиш мумкин эмас.

Ўртоқ Сталиннинг кўрсатиши бўйича у даврларда халқ „икки-ёқлама зулм“ остида эзилар, мамлакат „халқлар тюрмаси“га айланган эди.

пайдо бўлди. Рус қўшинлари борган сари қозоқ чўлларининг ичкарисига кириб борар эди. Саҳро телеграфи — „Узун қулоқ“ эса кетма-кет, турли-туман янгиликлар келтирар, ҳамма жойда йиғин ва маслаҳатлар бўлар эди. Ўтовларда чоллар тўпланар, бу ерга келган оқинлар эса янги воқиалардан ўланлар айтишар эди. Кичкина Жамбул ўтовнинг бир бурчагидаги тойлар орасида қисилиб ўлтирар-кан, ўткур кўзларини ўтов ичидаги кишилардан узмас эди. У, шу кепатада, онасининг уни катталар орасидан олиб чиқиб кетмакчи бўлишига ҳам қарамай, оқинларнинг ўланларини зўр диққат блан тинглар ва туни бўйи мишжа қоқмай ўлтиришга ҳам тайёр эди. Кейинчалик, у қўйлар боқиб юрганда, табиатнинг гўзаллиги уни мафтун қилди. Поёнсиз саҳро, булутсиз, сокин-мовий осмон, олисларда йилтиллаб турган гулханлар... устидан ғағиллашиб учиб ўтган қушлар галаси... Учар сайгаклар, қулонлар. Қорақўйруқларнинг гўзаллиги, буларнинг ҳаммаси, ҳаммаси Жамбулнинг бола қалбига зўр та'сир этди.

Жамбул оқинларнинг асарларини ниҳоятда зўр диққат блан тинглайди. Ўз даврида машҳур қўбизчи бўлган унинг тоғаси Жамбулга катта та'сир қилди, у Жамбулни ёшлигиданоқ ўлан айтишга ва қўбиз чалишга ўргатди. Шунини айтиш керакки, Жамбул қўбиз чалишга ёшлигиданоқ жуда уста бўлди. Унинг зеҳнини ўткирлиги унга сон-саноксиз ўлан ва эртақларни ёдлаб олишига кўмак берди. Шундай қилиб, кичкина Жамбул, ҳали бола экан, ўзига ўтовнинг тўридан жой олди. Ўша вақтнинг донгдор оқинлари — Шартонбой, Дулат ва Суюнбойлар Жамбулнинг энг яхши кўрган оқинлари эди. У, шуларга ўхшашга интилди. Жамбул уларнинг ўлан, ше'р, поэмаларини ўрганди. Кейин-кейин ўзи ҳам йигитлигидаёқ машҳур оқинларнинг бири бўлиб етишди. У, ўз уруғ-аймоқлари орасида куйлаш блан қониқмади. Уни бошқа овуллар ва бошқа аймоқлар чақирди. Бир кун Жамбул йўл-йўлакай Суюнбойникига кирди. Суюнбой Жамбулни жуда яхши кутиб олди, ҳатто Суюнбой Жамбулдан уникида қолишни сўради. Жамбул бу таклифни жон-дили блан қабул қилди. Мана шундан сўнг Суюнбой Жамбул блан ишлади ва уни „айтиш“га тайёрлади.

Бора-бора орзу этган кун ҳам етиб келди. 1863 йил май ойида „Қирқ-уру“ уруғида катта ош берилди. Одатда бундай ошга ҳаражатни фақат бир уруғнинг ўзигина сарф қилмай барча қариндош-уруғлардан ҳам ҳаражат йиғилади. Бундан ташқари ошга келган меҳмонлар ҳам ош эгасига ўзларининг тортиқ-тўғналарини ҳам олиб келишади. Мана шу ерда 10 тош жойга пойга бўлиши, биринчиликини олган киши учун катта совға ин'ом этилиши ҳақидаги хабар қозоқ саҳросидан анча олис ерларга дув кетди. Ош берилган кезларда поёнсиз қозоқ саҳроси зўр тантана блан қайнаб тошади. Меҳмонлар учун уч юзлаб ўтовлар тикилади. Ҳар бир ўтовда ҳар кун қўй сўйилади, ҳамма томондан қимизлар ёғилиб кетади. Барча ўтовларнинг нақ ўртасига 4-5 та алоҳида ўтовлар тикилади, мана шу ўтовларда, саночларда қимизлар ачитилиб турилади. Тонг саҳардан то қоронғи-кечагача турли-туман ўйинлар бўлиб туради. Бир ерда кураш бўлса, иккинчи бир ерда

туя уриштириш бўлади. Букун камалакдан отишга мусобақа қилинса, эртаси куни от устида туруб, осиб қўйилган тухумни милтиқ блан уриш учун мусобақа бошланади. Бундан ташқари мана шў ерда савдогарлар ҳам ўз молларини ёйиб ташлайдилар.

1863 йилда, Бетпак толанинг энг гўзал ва кўркам бир бурчида, Қарагали сойнинг бўйларида бўлган мана шундай катта бир ошга ҳаммаёқдан жуда кўп машҳур ўланчи, жирчи, куйчи-оқинлар тўпланди. Мана шу ошда айтиш бўлди, бу айтишда Жамбул биринчилики олиб ҳаммани қойил қолдирди. Кейин Жамбул Суюнбой блан ошларга борди, Жамбул блан Суюнбой ўлан айтarkan; ўтов одамларга тўлиб-тошди. Айтишга биринчи марта қатнашаётган ёш оқинлар эса тортиниб, қўрқапуса ўлтирдилар. Айтишни кексалар бошлади. Броқ шу ерда кексаларга қулоқ солиб ўлтирганлар Жамбулга парво ҳам қилмадилар, бунинг учун Жамбул хурсанд. Охири унга ҳам навбат келди. Жамбул қубизини кўрқа-кўрқа созларкан, атрофдан уни мақуллаган ҳархил овозларни эшитди ва бу эса Жамбулнинг юрагига далда бўлди ва у оташин нафаси блан куйлаб юборди. Одат бўйича, аввало у, ўзидан илгари ўтган оқинларнинг мақтовини қилди. Броқ бу эшитувчиларни қониқтирмади, улар ўзаро пичирлаша бошладилар. Жамбул халқ ундан оддий ўлан кутмайтганини тушинди, лекин у, ҳамманинг сабри битаёзганда бирданига рақибларининг қиёфасини тасвирлашга ўтди. Кейин Шортонбой, Дулат ва айниқса устези Суюнбой тўғрисида зўр э'тиқод, зўр муҳаббат ва зўр фахр блан куйлади. У, уни мазақ қилишга уринган ўз рақибларини та'риф қилабошлаганда ўтов ичи кулгига тўлиб тошди. Унинг ҳар бир сўзи, ҳар бир мисра'си одамларни кулдириб ичакларини узди. Ҳамма хурсанд. Айтишларига қараганда, мана шу айтишда, Жамбулнинг рақиблари чидалмай унинг ўланини охиригача эшитмасдан аста-секин ошни ташлаб кетиб қоладилар. Бу ростми, ёлғонми, ҳарҳолда, бу айтишда Жамбул тўла ғалаба қозонди;

Оталарнинг ўлан пойгасида мен,
Енгдим кенг саҳронинг ҳамма оқинин.

Мана шундан кейин ёш Жамбулнинг довуғи кенг ёйилди. Унинг шуҳрати, куйлари-ўланлари блан бирга овулдан-овулга ўтиб юрди.

Лекин бу шуҳрат Жамбул олдига бирталай вазифалар қўйди. Жамбул бир ерда тинч турмади, овулдан-овулга ўтди, даштмадашт юриб халқ ичига кирди, халқ учун ўлан айтди.

Мана шу йилларда чор Россияси Туркистонни забт қилишни тамомлаётган ва Авлиё-ота (ҳозирги Жамбул шаҳари) ва Чимкент шаҳарларини олиб бўлган бир вақт эди. Шу пайтларда ҳамма ерда волость бошлиқлари, овул оқсоқоллари ва бийлар сайлаш учун йиғинлар бўлар эди.

„Ўшандай бир замонда,
Бўлис отин уйнатиб,
Мирзаси тўй тўйлатиб—

Нишон таққан зар чекман,
Бойлар келди чиранган,
Қўнса бойнинг овулга
Қозон қайнар биқирлаб,
Олдидаги оқ тосда
Сариғ қимиз килкиллаб“.

Жамбул ҳамма ерда ҳозир бўлди, ҳамма уни ҳурмат қилди. „Бирқанча қабила бошлиқлари мени ўзлариникида қолишимни сўрашар, яхши боқиш, ҳурмат қилиш ва кўп ҳадялар беришни ва да қилишар эди, лекин мен буларнинг эвазига уларни махташим керак эди. Броқ мен мунофиқлик қилишни ва халқдан бойларга кетишни истамадим, уларнинг таклифини қат’ий рад қилиб яна ўз йўлимга кетар эдим...“ деган эди Жамбул.

Улкан оқиннинг бормаган ери қолмади! Биз уни Толос дар’ёсининг бўйларида ҳам кўрамиз, бу ерда у „Юсуф Зудайҳо“ поэмасини ўрганди. Куркуреус волостида (Қирғизистон) Манас тоғи этагида бўлган волость бошлиқлари сайловида Жамбул ўз ўланларини куйлаб юраркан „Манас“ поэмасини ҳам ёдлади.

Кейинчалик қозоқ саҳросида рус мустамлакачилари блан бирга мусулмон „ма’рифатчилари“ ҳам пайдо бўлди. Булар чор ҳокимиятининг ёрдами соясида даштма-дашт юришди. Булар ичида эшонлар, шайхлар, ноиблар ва дарвишлар ҳам бор эди. Диний ше’рларни ўқиб юрган Самарқанд мадарасаларининг муллабаччалари ҳам тез-тез учраб турар эди. Мана шу аламон ичида Жамбул ҳам юрар эди. Саводсиз Жамбул „Минг бир кеча“ни ва Фердавсининг „Шаҳнома“сини ёдлаб олган эди. Унинг ажойиб зеҳни ниҳоятда ўткур, қобилияти эса ниҳоятда кучли эди. Қанча дoston, қанча ҳикоя-эртak, қанча ривоят, қанча ўлан, қанча мақол, қанча топишмоқларни ёд билганини ҳам билиш қийин! Мана шунинг учун ҳам Жамбул қозоқ халқининг оғзаки адабиёти блан чегараланиб қолмади. У, кекса шарқнинг қадимги адабиётини ҳам яхши ўрганди. Унинг ше’рларида Искандар Зулқарнайн, Афлотун, Рустамлар номининг қайта-қайта такрорланиши ҳам шундандир.

Жамбул ўз қирчанғисини миниб овулма-овул ўлан айтиб юриш блан бирга ўзи ҳам кўп нарсаларни ўрганди. 1881 йилда, Хонтаў тоғида, Еттисувда айтиш бўлади, бунга ҳам жуда кўп оқинлар келишди. Бу ерда Жамбул фақат бир оқин сифатида иштирок этмай, шарқ поэмаларини ҳам яхши биладиган ажойиб ҳикоячи сифатида ҳам иштирок этди. Қирғизлар у блан баҳслашаолмайдилар; чунки Жамбул қирғизларнинг „Манас“ достонини улардан кўра дурустроқ билар эди. Жамбул бу айтишда ҳам ғолиб келди. Шундан кейин Жамбул Қозоғистон ва Қирғизистонда „оқинлар оқсоқоли“ деган ном олди.

Гўё ҳаётда осойишталик барпо бўлгандай, саҳро ҳам жимгина мудрар, одам ҳуқуқини ҳимоя қилиш қийинлашар, чор ҳо-

кимияти эса кундан-кун мустаҳкамланар эди. Туркистон чор Россиянинг мустамлакасига айланди.

Жамбул XX асрнинг биринчи йилларида, илгариги қувватини йўқотди, қариб, озиб, мукчайиб қолди. Жамбул қаерда қолди сенинг ажойиб ўланларинг, куйларинг, оташин товушинг? Наҳотки энди жарангли овозинг қозоқ саҳросида янграмайди?

Қозоқлар ўз ҳимоячисига, ўз куйчисига зўр алам ва ҳасрат блан қарадилар. „Таёқ этга, сўз суякка ўтади“ дейдилар эскилар. Бир вақтлар шухрати тоғлар ва даштлардан ошиб ўтиб, овулларга ёйилган Жамбулнинг жимиб кетишидан фақат бойлар, моноплар, бийлар, амалдорларгина севинар, улар ўзларининг даҳшатли душмани бўлган Жамбулнинг елкасига қоқиб заҳарханда блан мийиғида кулишар эди.

Жамбул жимиб кетди.

Қутилганда Чингиздан
Николай келди есириб.
Халқимни қонга бўяди
Она юртдан кўчириб.
Бизни қувиб эшикка
Эгаллаб олди тўримни
Тўшанганим муз бўлди
Судраб жулдур тўнимни.

1914 йил. Биринчи империалистик дун'ё уруши бошланди. Саҳрода ясавуллар, приступлар, волость бошлиқлари от қўйиб чопишар, камбағалнинг сўнги қўйини тортиб олар эдилар. Саҳро ўнтар, инграр! Қозоқлар қайғу-алам блан ёнар эди!

Жамбул ҳам уйғонди. У, қандай қилиб халқ қайғусидан четда қолсин? Кун сайин жарима-солиқлар кўпайди. Фронт эса секунд сайин минглаб одамларни ялмаб-ютиб турар, фронтга одам; ўқ-дорига пул етишмас эди. Даромадни кўпайтиш, одамларни ҳисобга олиш зарур. Бунинг учун аҳолини рўйхатга олиш керак. Подшоини сақлаб қолиш учун Россиянинг ишга ярайдиган барча аҳолисини сафарбар этиш лозим! 1916 йил ҳам етиб келди. Саҳро оёққа қалқди. Қозоқлар қўзғолиб қўлига таёқ олди. Бу вақт оқин учун зўр имтиҳон эди. Жамбул қаддини ростлади ва яна унинг оташин куйи-чақириғи саҳро бўйлаб янгради. Шон-шарафлар бўлсин сенга Жамбул! У халқ имтиҳонидан шараф блан ўтди. Унинг ўланлари халқ қалбига дадиллик берди, халқни ғалаба сари чорлади!

Ҳадемай 17-нчи йил февраль ва ундан кейин октябрь ҳам етиб келди. Бу хабар олис бурчакларга жуда узоқда етди. Бу хабар, қанчалик чалакам-чатти бўлмасин, лекин ўз ма'носини йўқотмади, ҳақиқат тантана қилди.

Бу хабарни ҳаммадан аввал Жамбул эшитаркан, буюк рус шоири: „Шоирнинг қалби, уйқудан уйғонган бургутдек уйғонади“ деганидек чиндан ҳам Жамбулнинг қалби бургут қалби сингари

уйғонди! У янгидан дун'ёга келди. Унинг янги ва оҳангдор ўлан-
лари жонажон саҳро бўйлаб янги бир куч-қувват блан қанот
ёйди!

Унутмайман ҳеч қачон
Октябрьнинг келганин
Халқимнинг бирдай қўзғалиб
Олға қараб юрганин.
Ленин блан Сталин
Элга бахт келтирганин
Бир-бирига қариндош
Эллар қўлин ушлашди
Қирғиз, қозоқ, ўзбеклар
Манғул, уйғур, тунгонлар
Арман, қалмоқ, грузин,
Ва рус блан украин.
Халқ бирлашди, дўстлашди.

Кейин оқ гвардиячиларга қарши уруш авж олди. Шунда Жам-
бул куйлади:

Менинг юрагим, менинг қўшиғим
Дўстлар блан жангда биргадир...

Жамбул тинмай куйлар-кан, саҳрони ҳайратда қолдирар эди.
Уни ўчиб, дом-дараксиз кетган оқин қайта тирилди! „Ростданми?
Ўзинг эшитдингми?“—деб сўрайди Чу дар'ёсининг бўйидаги қо-
зоқ. „Қаерда кўрдинг?, Нималарни куйлаяпти?“ — деб сўрайди
Еттисув аҳолиси. Лекин унинг ўланлари кун сайин кенг қанот
ёйиб парвоз қилар, поёнсиз саҳрода жаранглар, олис-олис овул-
ларга бориб етар эди.

Бўлганимда Алатовнинг қори каби мўйсафид,
Бир бахтиёр сўз эшитдим мен: Совет.
Қувват олиб, жонланиб қозоқ халқи,
Тартиб олди бойдан молу яйловни.

Тирилган ва шодмон бўлган оқин куйлар эди:

Балавд пасти оралаб,
Ёлғиз отин савалаб,
Ўртоқ бўлдим умрга,
Омон етдим бу кунга.
Қўлдан тушмай дўмбирам,
Ўз-ўзимга бериб дам,
Юпанч солдим кўнгилга,
Қувонч олдим кўнгилга.

Омонгелдига ёрдам бериш учун келган Қизил Армия қисм-
ларини Жамбул зўр шодлик блан кутиб олди. „Юракда шодлик

тўла, большевиклар олисдан келишди“, деди у. Жамбул айниқса ўртоқ Фрунзени зўр шодлик, зўр самимият блан олқишлади. Жамбул ўртоқ Фрунзе симосида „Олтин тахтни оғдарган“ ва „қанотли тулпор миниб“ қўлига қизил байроқ тутиб олдинда келаётган Ленин“ни ва Қизил Армиянинг ғолибона юришини табриклади.

Жамбул янги қўрилишни зўр шодлик ва зўр қувонч блан кутиб олди. У, советлар ғоясини ташуочи, уни омма орасига олиб киручи бўлди. Унинг оташин, ўткир, жозибали сўзлари эса узоқ овуллар ва поёнсиз саҳродаги ўтовларга яшин тезлигида етиб борди. Халқ ўзининг бу улкан оқинини чексиз, бепоён муҳаббат блан севар ва унга ишонар эди. Агитаторларнинг оташин сўзлари та‘сир қилмаган ерда, дўмбирага жўр қилиб айтилган Жамбул ўланлари халққа қаттиқ та‘сир қилар, уларнинг кайфиятларини ўзгартиб юборар эди. Ахир шундай бўлгандан кейин, унга ишонмай бўладими? У халқ ичидан чиққан, у халқнинг чинакам меҳрибон ўгли-жигаргўшаси эди. У, анча ёшга кирди, у кўп нарсани кўрди! У, жуда кўп нарсани билди! У, қуёш ҳақида, ажойиб кунларимизнинг шодлиги, хурсандчиликлари тўғрисида куйлади. Жамбулнинг гуллаб яшнаган таланти социалистик ватанимизга бағишланди! Қайтадан тирилган улкан оқиннинг оташин ўланларида „Жер-уюк“¹ яққол акс этиб турди. Кекса Жамбулнинг умид-армонлари рўёбга чиқабошлади, унинг қайтадан тирилган ўланлари янги куч, янги қувват ва янги руҳ блан меҳнаткаш қозоқ оммасининг дардига дармон, дилига қувват бўлди. Саҳро унга ишонди, саҳро унинг ортидан борди, ва Жамбул меҳнаткаш халқ ўртасида жонли-оташин ташвиқотчи бўлди. Охир уни ўлди деб саҳро қора кийган эмасмиди? Кексалар, бундан 10 йил илгари, овози ўчиб-жимиб кетган Жамбулни афсус ва надомат блан эслашмасмиди? Энди бу қачон тирилди, буқадар зўр куч ва қувватни қаердан олди, ким унга ҳаёт бахш этди.

„Эгарлангиз менга от, тор бўлди ўтов
Баҳор блан яшнамоқда кенг гўзал яйлов“.

У бир ерда ўлтиролмади! Унинг ўлан-куй блан тўлиб тошган юраги халққа интилди. Уни куйлаш керак!

„Янгидан қанот қоқди
Кенг даламда дўмбирам.
Қайта янграй бошлади
Овулимда ўланним“.

Улуғ доҳилар Ленин-Сталиннинг образлари Жамбул поэзиясининг битмас-туганмас илҳом булоғи бўлди.

¹ „Жер-уюк“ бу афсонавий жойда бой ҳам йўқ, камбағал ҳам йўқ, ҳамма тенг, ҳамма бахтли, фаровон.

Жамбул ўз дўмбирасини созлади, оппоқ соқолли, нуроний чол, бошини сал қинқайтириб, ажинлар орасида ялтираб турган кўзларини олисларга тикди. Нафасларини ҳам олмай, жимгина қулоқ солиб ўлтирган эшитучиларни бир бор кўздан кечирди. Унинг бургутнинг кўзидек ўткур қараши ажин босган юзини равшан ёритди. Ҳамма жим! Жамбул нима куйларкин? У, қандай янги ўлан яратди экан? Ҳамма жим! Жамбул дўмбирасини қайта-қайта созлади! Охир ўлан кенг оқин дар'ёдек оқди!

„Ўчмайди халқ куйи, қартаймайди,
Ўчади—деб, уни ҳечким айтолмайди“.

Қайтадан тирилган, қаддини азамат бургутдек ростлаган кекса Жамбул нималарни куйлаши мумкин?

Йилдан-йил ўтди оқин хаёлидай,
Жамбул куйи худди тоғнинг булоғидай.
Айтган блан тугамайди; она юртнинг
Кўкида худди юлдуз чироғидай.

Жамбул ниҳоятда изчил оқин. 1924 йилда, Олма-Отада жирчиларнинг слёти бўлди. Бунга Жамбул ҳам келди. Бу Қозоғистоннинг совет республикаси э'лон қилиниши муносабати блан чақирилган тўй эди. Албатта бундай ажойиб ҳодисадан улкан оқинни четда қолиши мумкин эмас эди. Мана шу тўйда у ажойиб ўланлар айтди. Жамбул Қизил Армия, Ленин, Сталин ҳақида, бахт-саодатга эришган камбағал-бечоралар ҳақида куйлади.

Кейинчалик қишлоқ-хўжалигини коллективлаштириш бошланди. Бу улуғ бурилиш йили улкан оқинга янги-янги темалар ва жўшқин булоқдай илҳомлар берди. „Сталиннинг маслаҳати блан мен колхозлар учун агитатор бўлиб қолдим. Мен колхозлар ҳақида юзлаб ўланлар айтдим, бу ўланларим саҳроларга кенг ёйилди, чунки мея бу ўланларни чинакам юрагимдан чиқариб айтганман“ — деди Жамбул. „Эр-Назар“ колхозининг биринчи а'зоси ҳам Жамбул эди.

Янги темалар пайдо бўлди. Гадолашкан, хароботга юз тутган эски мустамлика ўрнида ҳаётбахш, бўстонга айланган эркин, озод, социалистик мамлакат вужудга келди. Бу тема эмасми шоир учун? Жамбул, Ленин-Сталин миллий сиёсатининг танта-насини ҳормай-толмай куйлади, у, оммабоп, фикран аниқ, мазмунан чуқур, шаклан пухта, жозибадор, оташин ўланлар яратди.

Кун сайин қозоқ саҳросига жон кирди, қозоқ ерлари тирилди, эски оғоч ўрнига трактор, ўтмас ўроқ ўрнига — комбайн, туялар карвони ўрнига поездлар пайдо бўлди. Поёнсиз қозоқ саҳросининг қулоғини батанг қилиб азамат трактор блан комбайнлар кеча-кундуз ишлар экан, учқур поездлар эса яшин тезлигида чўлни у бошидан бу бошига кесиб ўтар эди. Кўчманчи ҳайрон! У, эртактларда эшитган афсоналари амалда бўлаётганига

ажабланар эди. Мана ҳақиқий, бахтли ҳаёт! Буларнинг ҳаммаси оқиннинг ўланларидан четда қолмади. У, ҳаммасини кўрди, шоирлик ҳисси билан сезди, куйлади, ўлан айтди. Унинг социалистик туйғу билан тўлиб тошган мисра'лари буларнинг гувоҳи.

Жамбул ўланлари чуқур социалистик мазмундадир. Уларнинг ҳаммаси Ватан, бахтли ҳаёт ҳақида. У, ўзининг ҳамма ўланларида бу бахтли ҳаётнинг ижодчиси, ботирлар-ботири Сталин ҳақида куйлади.

1936 йил Москвада қозоқ сан'атининг декадаси бўлди. Декадага Жамбул ҳам иштирок этди. Мана шу декададан олдин Олма-Отада алоҳида бир айтиш бўлиб ўтди. Мана шунда Жамбул ўзининг „Менинг ватаним“ деган ўланини яратди ва бу поэма аввал „Социалистик Қозоғистон“ газетасида, кейин рус тилига таржима этилиб, 7-майда „Правда“ газетасида босилиб чиқди. Мана шу вақтдан бошлаб Жамбул асарлари марказий газеталарда босилиб турди ва унинг донгги иттифоқимизга кенг ёйилди. Декадага иштирок этганлар билан бирга Жамбул Кремльда ўртоқ Сталин ёнида бўлди. Ҳукумат кекса оқинни Меҳнат Қизил Байроқ ордени билан мукофотлади. Жамбул Москвада экан Ленин, Сталин, Қизил Армия ҳақида янги ўланлар яратди. „Ленин мақбарасида“ деган ўлани унинг энг яхши ўланларидандир.

1937 йилда Жамбул иккинчи марта саёҳатга чиқди. Бу гал у, Кавказга йўл тутди. Уша йили грузин халқининг гениаль шоири Шота Руставелининг „Йўлбарс терисин ёпинган паҳлавон“ деган поэмасининг 750 йиллиги муносабати билан Тбилисида юбилей бўлди. Жамбул мана шу юбилейга зўр қувонч, зўр шодлик билан борди. Жамбул Грузиядалигида Горига—Сталин ватанига борди. Жамбул Горига кетаркан; йўлда ўзининг „Сталин ватани“, „Ворошилов“, „Чапаев“ ва бошқа бир қанча янги ўланларини яратди.

1938 йил 20 майда Иттифоқимиз Жамбул ижодий фаолиятининг 75 йиллигини байрам қилди ва шу юбилей муносабати билан ҳукумат Жамбулни олий мукофот—Ленин ордени билан мукофотлади. Жамбул ўзининг юбилей кунлари Америка, Австралия, Хитой, Чехославакиянинг бирталай сан'ат ва адабиёт арбобларидан ўз номига телеграммалар олди. Уша йили декабрь ойда Жамбул яна Москвага борди ва Иттифоқимизнинг оқсоқоли М. И. Калинин билан учрашди. 1939 йилда Жамбул Иттифоқимизнинг илғор ёзучилари билан бирга „Ҳурмат белгиси“ ордени билан яна мукофотланди. 1941 йилда унга Сталин мукофотининг лауреати деган юксак ном берилди.

Жамбулнинг улуғ октябрь социалистик революциясидан кейин яратган барча ўланлари ҳам жанр, ҳам мундарижаси билан революциягача айтган ўланларидан тамом фарқ этади. Социализм учун олиб борилган курашларимизнинг бевосита иштирокчиси бўлган Жамбул ўз олдида турган вазифаларни яхши онглади ва бу ҳақда тинмай куйларкан, кундан-кун унинг ижоди камолатга етди, гуллади.

Жамбул ўзининг Ленин, Сталин ва уларнинг сафдошлари ҳақида яратган ўланларида халқнинг ўз доҳиларига бўлган чексиз муҳаббатини ва халқнинг одам ҳақидаги омолини ифода қилди.

Ленин — бу халқлар генисининг жонли ифодаси. Ленин — бу халқлар озодлигининг симболи. У, ўзининг „Ленин мақбарасида“ деган ўланида шундай деди:

Болалар, эвара, чевараларга
Уруғнинг улуғи мендан васият:
Халқни сўнг дамгача севаолишни,
Яшашни Лениндан ўрганинг фақат.

„Сталин—букунги Лениндир“, бу сўзни Француз ёзучиси Анри Барбюс айтган эди, лекин бу сўзни Жамбул ҳам айтса бўлар эди, чунки мана шу фикр унинг Сталин ҳақидаги ўланларининг марказий чизиғи бўлди. У, ўзининг „Халққа қўшиқ“ деган ўланида шундай деб куйлади:

Ленин дўст деб қиммат қўйган кишига,
Ленин буродар деб севган кишига,
Ҳисни ва фикрни йиғабилдингиз,
Кучни, иродани берабилдингиз,
Бу эр Сталин деб дун'ёда номдор,
Бу эрда Лениннинг даҳоси яшар.

Сталин ҳақидаги ўйлар, Сталин образи Жамбулнинг сўнгги 10 йил мобайнида яратган барча асарларида марказий ўринни банд қилди. Жамбул совет тузумининг моҳияти, Ватан, Қизил Армия ва халқнинг орзу-умидлари ҳақида куй, ўлан яратаркан Сталин образига мурожаат қилди.

У, Москвага бориб келгани ҳақида яратган ўланида дейди:

Бирлаштирди халқларни доҳи Сталин,
Дўстлашти уруғлар, эллар мардона
Халқларнинг бирлиги улуғ қувончдир
Она — Ватан улар учун ягона.

Биз Жамбулнинг бу асарларида эпик традиция блан чуқур лириканинг бир-бирига чамбар-част боғланганини ва оқиннинг Сталинга бўлган чексиз шахсий муҳаббатини кўрамайиз. „Менинг Сталиним!“ Сталинга бўлган умумхалқ муносабати блан оқиннинг шахсий муносабати бирлашиб кетган бу сўз Жамбул поэзиясининг характерини аниқлайди.

1941 йил. Улуғ Ватан уруши бошланиб кетди. Уруш бошланганда Жамбул ўзининг ёзлик яйловида эди, Жамбул уруш бошланиб кетганини эшитганизмамоноқ отига миниб, Майтепага қайтиб келди. Ватан қайнаб-тошди. Ватан энг сара-азамат ўғилларини жангга ташлади. Ҳақиқий ватанпарвар Жамбул ҳам қўлига дўмбирасини олиб жангга ташланди. Унинг қуроли—ўланлари бўл-

ди. У, ўз ўланлари блан улуғ Ватан уруши фронтларида ёвуз душманга қарши фидокорона жанг қилаётган жангчиларимизнинг руҳини кўтарди, дилига дармон берди, янги-янги қаҳрамонликларга чақирди. Жамбул, ўртоқ Сталиннинг 3 июльда радио орқали халққа қилган мурожаатини эшитгач шу кечаси ўзининг „Сталин чақирган соатда“ деган ўланини яратди.

Улуғ Ватан урушининг дастлабки йилларида яратган асарлари орасида ленинградлиларга ва Москва деган ўланлари мазмунан бой, фикран чуқур шер'лардир.

Жамбулнинг сентябрь ойида юборган ўлан-хатини ленинградлилар ҳечқачон унитмайдилар:

Ленин шаҳри қадимдан
Қайради ўч қиличин!
Ёвга қаттиқ ташланди
Кўрсатди мардлик кучин
Унга ўқлар кор қилмас
Гуёки бир асл тош,
Дарвозаси мустаҳкам,
Ғанимларга эгмас бош!
Бут бўлсин деб зўр қал'а,
Йўлга чиқди ўғлонлар.
Ортиб қурол-аслаҳа,
Йўлга чиқди карвонлар.
Овул, қишлоқ ҳам шаҳар
Қўшмоқчи ўз ҳиссасин.

Унинг „Совет жангчисига“, „Совет гвардиячиларига“, қилган мурожаатлари ва Сталинград, Воронеж ҳақида „Ўғлимнинг ўлимига“, „Бизнинг ёруқ байрамимиз узоқ эмас“, „Халқлар дўстлиги“ ҳамда бошқа бирқанча ше'рларининг ҳаммаси буюк ватанпарварлик ва улкан қалбнинг ажойиб ёдгорларидир.

Жамбул, жангдаги Армия қаторида хизмат қилаётган ўз болаларига бағишлаб бирқанча ўланлар айтди. Унинг кичик ўгли Алгадай Сталинградда жанг қилди ва улуғ Ватан урушида қаҳрамонларча ҳалок бўлди.

Жамбул фронтларда душманга қарши мардона жанг қилиб юрган жангчилардан хат олиб турди. Бир вақт унга бир хат келди. Унда шу сўзлар ёзилган эди: „Улкан оқин Жамбул Жаббаев! Қозоқ блан рус халқларининг ўғиллари Дюскей Сеитов блан унинг командири Борис Сахаров, бу ерда окопда, фашизмни батамом йўқ этиш учун тайёрлик кўрмоқда. Бизга сенинг ажойиб ўланларинг етиб келди. Ўланларинг бизга ёрдам беради“. Жамбул бу хатга жавобан баҳор ҳақида ўлан ёзиб юборди. Оқин баҳорни кутиб олар экан: „Ҳаёт кучини манбаи нимада? Бизнинг ҳаяжонларимизнинг чеки нимада? Ғалабамизнинг гарави қайда?“ деб сўрайди. Жамбулнинг бу сўроғига томирлар, дар'ёллар, осмондаги турналар: „Қуёшимизда, ёмғуримизда, ўч олиш

истагимизда, дўстона меҳнатимизда, жонажон тупроғимизнинг парчаланмаслигида“—деб жавоб қиладилар.

Улуғ Ватан уруши йилларида Жамбул яратган ўланлар қозоқ ва рус тилларида алоҳида нашр этилди. Бу китобда уруш эпизодлари ва улуғ совет халқларининг фидокорона қаҳрамонликлари тўла ифодаланди. Халқ ватанпарварлигининг кўч-қудрати равшан тасвир этилди.

1945 йил бошларида Жамбул заифлашаборди. Броқ фашист Германияси устидан қозонган ғалабамиз, кексайиб қолган оқин илҳомини яна қанотлантирди. У, 1945 йил 9 майда яна қўлига дўмбирасини олиб жонажон Сталин шарафига, халқларимиз томонидан қозонилган тарихий ғалабамиз шарафига ўлан айтди. Жамбул қозоқ тарихининг „жонли ифодаси“ эди. У, ёшлигида ўз халқини қоронғу жаҳолатда кўрди ва бу жаҳолатдан қутилишнинг имкони йўқдек эди. Лекин у, ўз халқининг буюк ғалаба кунларига яшади, қозоқ халқининг фэровон-хушчақчақ ҳаётини ўз кўзи билан кўрди ва умрининг охиригача уни зўр қувонч билан куйлади.

Э. ДИЛЬМУХАМЕДОВ ва П. КОСИВЦЕВ.

ҲОДИ ЗАРИПОВ

1916 ЙИЛ МИЛЛИЙ ОЗОДЛИК ҚЎЗҒОЛОНИНИНГ ЎЗБЕК ФОЛЬКЛОРИДА АКС ЭТИШИ

Халқнинг турмуши, дун'ёга қараши, ҳаётда юз берган муҳим воқиалар ва ҳодисалар, уларнинг, турли синф ва синфий табақаларнинг муносабатлари халқнинг озодлик учун курашлари оғзаки бадий адабиётда акс этиб келганлар. „Ойсулу“ достони эрамиздан илгари VI-асрда Эрон подшоҳи Кайхисровнинг Ўрта Осиёнинг муҳим қисмларини босиб олиш ҳаракатларига қарши курашни тасвир этади. „Гўр ўғли“ дostonларига ба'зи сюжет ва эпизодлар араб босқинчиларига қарши халқимизнинг озодлик ва жанговар курашларидан дарак берадилар. „Манас“ дostonларининг бирнечалари минг йил муқаддам қирғиз халқининг мустақиллиги учун олиб борган ялпи халқ ҳаракатларини тасвирлайдилар.

„Шайбонихон“ дostonи, Иван Грозний ҳақидаги қушиқлар, XVI-асрда юз берган тарихий воқиалар блан боғланганлар. Степан Разин ва Емельян Пугачев ҳақидаги рус қўшиқлари реал тарихий фактлар асосида тўқилганлар. „Ботирхон зулми“, „1812 йил ҳақида“ деган қўшиқлар, „Тўлғон ой“, „Кена сари“ дostonлари XIX аср тарихий воқиалари блан юзага келган бадий асарлардир.

Юзларча дostonлар ва эртаклар потриархал-қабилачилик даврида, феодал тузумининг исканжаси остида меҳнаткаш халқнинг мусибатли жафокаш ҳаётини ҳуқуқсизликка, адолатсизликка қарши ҳаракатларини, озод ва қувноқ турмуш учун интилишларини (оғзаки бадий ижоднинг традицияларига бўйсундирилган ҳолда) ҳам келажак бахтли ҳаётга бўлган кучли умид ва ишонч блан ифода этадилар.

„Хон зулми“ қўшиғи халқнинг оғир, қашшоқ ҳаётини кўрса-тади. Доим меҳнат қилиб, меҳнатнинг роҳатини кўриш эвазига бошида қамчилар ўйнаганини куйлайди:

Кўрмадим ҳузур-ҳаловат,
Доим ишим бўлди меҳнат.
Бошимда қамчи пота-пат,
Найлайн, армонли кетдим.

Дун'ёда емадим барак,
Болаларим бўлди ҳалак,
Роҳат бизларга бедарак
Найлайн, армонли кетдим.

Дун'ёда иззат кўрмадим,
Завқу-сафо ҳеч сурмадим.
Гуноҳим надур билмадим,
Найлайн, армонли кетдим.

Эзилган меҳнаткашнинг чин юрагидан чиққан бу қўшиқ, феодализм даврида зулмнинг ҳаддан ошганлигидан, эксплуататорлар меҳнаткашни эзиб, янчиб, хонавайрон қилганидан зорланади.

Кулбам, айвоним йиқилди,
Уйимга „қора“ тикилди.

„Қора“ ўзбек халқида қадим диний инонишларга кўра, кишига кулфатлар солучи, офат етказучи, ёвуз куч ҳисобланади. Демак халқ эзучиларни мана шу ёвуз куч-қора блан тенглайди. Биз мисолга олганимиз қўшиқда эксплуататорларнинг меҳнаткашга берган азоб-уқубатлари натижасида халқнинг мадори қуригани айтилади:

Эмди менинг чиқир жоним,
Оқизди қирмизи қоним.
Турмоққа йўқдир мадорим,
Найлайн, армонли кетдим.

Фар'ёд қилмоқ вақти етди,
Қамчилар жонимдан ўтди.
Золим хон зулмни этди,
Найлайн, армонли кетдим.

Халқ, ўз қўшиқларида, эзучиларнинг меҳнаткашлар ҳисобига яшаб келган фаразит эканликларини очиқдан-очиқ куйлайди. Хивали Хонимжон отли собиқ бир чўри Хива хони Исфандиёрга қарши айтган „Бевафо золим“ отли қўшиғида айтади:

Қутуртирди сени элларнинг пули
Бири туғманг эрди, бириси қули,
Дун'ёда йўқ экан сенингдек лўли,
Умринг йиғлаб ўткай бевафо золим.

Бу золимлар меҳнаткашнинг меҳнат тери бадалига қимматбаҳо кийимлар блан безанганлар, қабатма-қабат саройларда, ораста жойларда айшу-ишрат блан, маишатнарастлик блан давр сурганлар.

Эгнига кийиб кўкдан доройи,
Ўтиргани ўртабешнинг саройи.
Бизнинг шоҳдир қизу-жувон гадойи,

деб, Хонимжон опа ҳақиқатни жуда тўғри кўрсатади. Бу ифлосларга кескин нафрат билдиради, уларни қаттиқ қарғайди, уларга чексиз азоблар тилайди:

Қўлинг чўлоқ ўлгай, кўзинг кўр ўлгай,
Азиз умринг охиринда хўр ўлгай,
Хазрат Али-Шоҳимардон пир урғай,
Умринг йиғлаб ўткай, бевафо золим.

Ўтмушдаги қашшоқлик, хўрлик ва чексиз эзилишлар, кучли норозиликларни тугдириши ва аланга олдириши табиий ва қонуний эди. „Икки томондан бўлган зулм, мазлум миллатларнинг меҳнаткашлар оммасини инқилобийлаштирмасдач, уларни курашга жалб этмасдан қўймайди“. (Сталин „Октябрь революцияси тўғрисида“ 1932 йил наشري, 31 бет).

Халқ норозиликлар билдирибгина қолмайди, эзучиларга қарши кураш очди. Бу курашлар халқнинг оғзаки бадий ижодида ўз ўрнини олди. Умуман илмий ва бадий ҳурмати катта бўлган асарлардан бири „Маткаримполвон“ достонидир. Бу асарни бир-неча асрларнинг адабий маҳсули ва жаҳон поэзиясининг жавҳарларидан саналган ўзбек эпик достонларини яхши билган ва янги достон ижод этишда ўзининг талант ва маҳоратини кўрсатган ўзбек халқ шоири муҳтарам Фозил Йўлдош ўғли яратган „Маткаримполвон“ достони биринчи жаҳон уруши йилларида Самарқанд областида бўлиб ўтган воқиага бағишланган. Маткаримполвоннинг қилмишлари, ҳаракатлари ва кечирмишларини тасвир этган бу достон, ўша замон фактларининг ойнасидир. Уста достончи Фозил шоир бу достонда ҳаётда юз берган фожиларни, меҳнаткаш халқнинг ўтакетган хўрланиши ва эзилишини, золимларга қарши курашини реал фактлар блан беради.

Достоннинг қаҳрамони Маткарим чиндан ҳам ўтган одам, агар синфий душманлар уни ўлдирмаганда эди, у, балки букун ҳам биз блан бирга бўлар эди. Маткарим, ҳозирги Жонбой райони Бекант қишлоғидан чиққан. У, ўзбекнинг Кўнғурот уруғига мансуб бўлган. Ўзи деҳқон бўлиб, ҳалол меҳнат блан ўсган ва ҳалол меҳнат блан кун кўрган. У, шинаванда, улфат, меҳнат кишиларига меҳрибон одам бўлган. Ўзи бўлалли гавдали, жуда кучли, серғайрат одам. Халқ уни Маткаримполвон дейди. Жонбой, Булунғур районларида, Зарафшон бўйларида уни яхши танийдилар. Унинг кўрган-кечирганларини биладиган қариялар ҳозир ҳам бор. Жонбой, Булунғур районларида, Ростовцево станциясида, Сиёб бўйлари ва Самарқанд шаҳрида Маткаримнинг дўстлари кўп булган. Хўжанд ва Фарғона водисидида ҳам бирнеча оғанилари борлигини сўзлайдилар. Характерлиси шуки, у, руслардан ҳам анча қадрдонлар ордидирган. Дўстларининг кўплари Самарқанддан бўлганликлари учун Самарқандга кўп борар экан. Маткарим ўзининг зийраклиги, мардлиги, сахийлиги, дўстларига меҳрибонлиги блан кўп кишиларнинг рабатини қозонган, меҳнат кишиларини севган, меҳнаткашлар кучидан фойдаланучиларни, эзучиларни хо бой бўлсин, хо амалдор бўлсин, миллатига қарамай, ҳаммасини ёмон кўрган. Ўзининг тоғаси Аҳмад мингбошига ҳам муносабати тесқари экан. Бунинг учун Маткаримнинг онаси кўп койиса ҳам, у ўз фикридан қайтмаган. Рус қадрдонлари-

нинг та'сири блан бўлса керак, Маткаримнинг сиёсий онги ўз замонидаги деҳқонлардан ажралиб турган. Ботирляги, полвонлиги душманга нисбатан ғазаби бойларни, амалдорларни даҳшатга ҳам солган. Бойлар, эликбошилар, мингбошилар Маткаримдан қўрққанлар. Унга бетлаб келаолмаганлар. Фозил шоирнинг „Маткаримполвон“ достони мана шу ажойиб шахснинг кечирмишларидан айрим ҳодисаларни ўз ичига олади. Мен бу дostonнинг характерли ерларидан ба'зи бирларини кўрсатиб ўтмакчиман.

Бойлар Маткаримни пул-мол блан алдаб, ўзларига мути' қилиб олмоқчи, тўғри ҳаракатларига ғов солиб, ҳақиқат туйғуларига заҳар қотмоқчи бўладилар. Жонбойда Қуянчи уруғидан Эшматбой Маткаримга йўлиқиб, буни йўлдан уришга тиришади ва айтади:

„Ўзинг эр йигитсан, юришинг пастди,
Бойларман турмоққа қилгин ҳавасди,
Отанг камбағал, ўтиришинг ноқасди,
Исқирти камбағал жонинга басди.

Ўзинг хайрон, лекин полвон зўравор,
Қамбағалман суҳбат қурмоқ недаркор.
Йигит халқи баланд парвоз бўлмасми?
Ўздан ғолибман суҳбат қилмасми?...
Бундай бўлсанг, халқ қилади маломат,
Ўзинг бир режали билгин азамат.
Бу ишингда сенга йўқдир манфаат...
Мен биламан ажаб жўраларинг бор
Ўз ҳисобин топмай юрган баччағар,
Улар сенга нима вафо кўрсатар?!

Мазгилимга сени олиб борайин,
Бир уруғмиз, сени ўғил қилайин.
Дун'ё даркор булса қўлингга бериб,
Камбағалсан сенга бир от берайин“.

Бу сатрларда бойларнинг камбағалларни одам ўрнида кўрмаганлари, меҳнаткашга хўрлик блан қараганлари, жуда равшан ифодаланган. Маккорлик ва сотқинчиликлари яққол кўрсатилган. Маткарим пул, мол қурбони эмас. Унинг продаси ҳам мустаҳкам. Бойнинг найрангларига учақолмайди. Қаршисида от устида керилиб турган бойдан заррача тап тортмай жавоб беради: „Бойликка моғрур бўлиб, қорнинг эгарнинг қошини босиб, отинг блан тўнингни махтагани келдингми?... Оту-тўн бериб, сен бизни бой қилма... Сен насиҳат айтиб, бизни йўлга солма, юрар йўлимизни ўзимиз биламиз“ дейди.

Комбағаллар бунда ғаму-кулфатда,
Улар бизнинг блан бирга улфатда.
Сенинг эшигингда қанча хизматкор,
Сен бойсан-да, бу аркони давлатда...

У—қўлингда жафо чеккан камбағал
Ишлатиб, ҳақида мункир баччағар!
Энди сен сўйласанг изза қиламан,
Отингдан оғдариб, ерга ураман,
Ўзинг ўйла, майда-майда қиламан.

Маткарим тилидан айтилган бу сўзлар, бойларнинг давлати меҳнаткашнинг қўл кучи ҳисобига йиғилганини, улар меҳнаткашнинг меҳнат ҳақига мункир келиб, эксплуатация блан даврон сурганини билдиради. Киши кучидан фойдаланувчиларга қарши қаттиқ ғазаб уйғотади. Полвон „роҳат бўлар бир кун менинг меҳнатим“ деб келажак ёруғ кунларга умид боғлайди.

„Маткарим полвон“ достонида жуда ажойиб бир картина бор. Устма-уст солинган хилма-хил солиқлар, бу солиқларни тўлагунча камбағалларнинг хонавайрон бўлиб кетишлари, уларнинг чеккан азоб-уқубатлари, золимга қарши норозиликлари, курашлари бу реалъ картинада ўз ифодасини топган. „Жомбойнинг мозори, Маткарим Суяркўр деган жўраси блан икки чўбирни миниб, сарбозордан ўтиб, бозор жойига келаберди. Гузари мингбошихонанинг қошига тушиб қолди. Кўрди: мингбошилар бешта-ўнта одамнинг қўлларини орқасига боғлаб, толга боғлаб қўйибди. Мингбошига қараган одамларнинг қўлида қамчи, тенгсалиб айланиб, „пошхоликнинг ҳақини бермаган киши шундай азоб-уқубат кўради“ деб гапириб турибди“.

Маткаримнинг келаётган хабарини эшитиб, мингбоши ва бошқа амалдорлар, уларнинг йигитлари қочиб кетадилар. Полвон бойлоғлиқ одамлардан савол сўрайди:

„Қандай одам сенга қилди зулми,
Кенг бозорда ким бойлади қўлингни?..“

деб Маткарим отдан тушиб, бойланганларни озод қиладя. Бечораларнинг ҳолига куйиб кетади. Мингбошиларнинг иши эканига ақли етиб:

„Бойлаган баччағар қаёққа кетибди?
Агар кўрсам, қилар эдим ишини.
Тошман уриб янчар эдим бошини.
Мингбоши-тоғам деб, ҳурмат қилмайман,
Агар кўрсам ўз ҳолига қўймайман.
Сизларга зулмнинг қамчиси ўтди,
Сизларни бойлатди, менга кўп ботди“.

Ғарибларнинг арзу-додлари Маткаримнинг эксплуататорларга бўлган нафратини яна ҳам кучайтиради, ғазабини оширади. У чексиз хўрликларга чидалмаган Маткарим, амалдорлардан қаттиқ ўч олишга бел боғлайди. Мингбошихонага югуради. Лекин у ерда ҳечким йўқ. Полвон ҳайрон бўлади. Қайтиб чиқиб: „Бу ерда ҳеч жонзод йўқ, сизларни жин бойладими?“—дейди. Бу

вақтда тўпланиб турган халқ: „полвон бозор келибди деб эшитди. Бизга бир ташвиш беради деб, туш-тушига отланиб кетди“ деб жавоб беради. Маткарим тезлик блан отни миниб, „Гурда бўлса топиб оларман уларни“ деб, маст бўлган нордай кўпук сочиб, бу сўзларни айтиб ахтариб кетади:

Фалак менинг баҳоримни хўр этди,
Сипоҳи баччағар қаёққа кетди?
Ҳеч билмайди унинг ўлими етди?
Камбағалга оша ташвиш берибди.
Тоғам бўлса, топсам қилай ишини,
Майдалайин баччағарнинг бошини.
Қашшоқлар сўзига қулоқ солмади,
Қарриганда ўларини билмади.

Уларни тополмай бозорга қайтиб келади. Самоварга тушади, меҳнаткаш камбағаллар йигиладилар. Маткарим буларни мардона курашга чақиради:

„Улфатларим ўтган дамни, дам дема,
Камбағалман деб сра ғам ема,
Золим бойлар энди навбати ўтар,
Камбағал йўқсулнинг навбати етар.
Иттифоқ бўб бирга бўлинг йигитлар.
Бой экан деб қўрқиб ҳурмат қилманглар.
Амалдорни рая қилиб турманглар!“

Маткарим шу ерда халққа сўзлаган сўзида Самарқандга бора-жагини, у ердан яхшилик сўзлар эшитиб келиб, халққа билдира-жагини билдиради:

„Эрта бориб Самарқандга кирман,
Учар-тўрт кун шаҳар ичинда юраман,
Бир яхшилик сўзлар бордир орада,
Билганим сизларга хабар бераман“.

Полвоннинг бу сўзларини шоир томонидан сун'ий равишда киритилган деб бўлмайди. Маткаримнинг шаҳардаги дўстлари, айниқса, рус оғайнилари, шубҳасиз унга кўп та'сир этганлар, сиёсий онгининг ўсишига ёрдам берганлар. Жаҳон урушининг бориши, умуман халқ норозилигининг кучайиши ва ҳоказо муҳим сиёсий ва революцион масалалар ҳақида ма'лумот бериб турган бўлишлари ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас, албатта. Аҳмад мингбоши ўз уйига Усмон қозини ва бирнеча катта бойларни чақиртиради. Маткаримга қарши чора кўришни маслаҳатлашадилар. Усмон қозининг маслаҳати блан Маткарим устидан катта жиноятнома ёзиб, Самарқанд ҳокимига жўнатадилар. Айнизамонда полвонни махфий та'қиб этадилар, ҳокимнинг буйруғи блан ўн нафар қуролли солдат полвонни Сиёбда қўлга туширади. Полвон ҳайда-

ли б борар экан, ўз қилмишларига пушаймон қилмайди. Иродаси кучли, мард йигит ўз йўлида мустаҳкам туради:

Армон блан боғлаб олдинг қўлимни,
Нима қилсанг, золим душман, қил энди!
Хоҳи энди, хоҳи куйдир, бўл энди!
Бойласанг ҳам мен қайтмайман тилимдан,
Мен тоймайман юрадиган йўлимдан!

Мард йўлидан тоймайди. Қамоқдан қутилгандан кейин ҳам ўз ишида давом этади. Уйнаб келиш бҳонаси блан Хўжандга боради, дўстлари блан учрашади, Фарғона водисида бирнеча ерларни айланиб, Андижонда ҳам бирнеча кун туриб қайтади. Достонда Маткаримнинг бу сафари етарли даражада ёритилмаган. Бунинг асосий сабаби, шундаким, Фозил шоир қаҳрамоннинг Хўжанд ва Фарғона водисидаги саргузаштидан яхши воқиф бўлалмаган. Шунга қарамасдан айтиш мумкинки, Маткаримнинг Хўжанд ва Фарғона сафари тасодифий, ёки кўнгил очиш саёҳати ҳам эмас. Маткаримнинг Хўжандда дўстлари борлигини, достоннинг кўрсатишича, у, дўстларига борганлигини (аммо дўстларининг қаттиқ ҳаракатларини яхши билмаса ҳам) 1916 йил миллий озодлик қўзғолони Ўзбекистонда даставвал Хўжандда аланга олганини назарга олсак масала анча ойдинлашади. Яна шуниси муҳимки, Маткарим бу сафаридан анча ма'навий куч блан қайтади. Лекин у, орауларига эришаолмайди. Эксплоататорлардан қонли ўч олишга муяссар бўлалмайди. Уни доим та'қиб остига олган синфий душманлар, кечаси уйига қайтиб келаётганда, уни отиб улдирадилар.

Мен „Маткаримполвон“ достони устида атайин кўп тўхтадим. Чунки тарихчиларимиз ҳали бунга э'тибор берганлари йўқ. Балки кўплари билмайдилар ҳам. Халқимизнинг озодлик курашларини, революцион ҳаракатларини ўрганишда Маткаримполвон ва унинг ҳаракатларини яхшироқ ўрганишнинг аҳамияти каттадир. Бу, зулмга қарши курашнинг, синфий курашнинг озодлик ҳаракатининг айрим, лекин актив кўринишидир. Меҳнаткаш халқ ичидан чиққан, халқ блан бирга яшаган, халқ шоирлари халқнинг дарду-аламларига, қайғу-ҳасратларига шерик бўлганлар. Халқнинг синфий курашларида актив роль ўйнаганлар.

✦ Ўзбек халқ достончилари 1916 йил миллий озодлик қўзғолонига актив қатнашдилар. Улар бу қўзғолонда соз блан сўзни душманни енгилшга қаратдилар. Шунини яхши биламизки, Живзах, Зомин, Фориш, Ғаллаорол, Булунғур, Қоракишлоқ ва бошқа районларда Райимбахши (Раҳим шоир), Фозил шоир, Хўжаназарбахши, Пўлкон шоир, Мелашбахши ва бошқалар миллий озодлик ҳаракатларига бағишлаб қўшиқлар тўқидилар. Бирнеча халқ шоирлари қўзғолончи халқ блан бирга юриб, уларни бадий сўз кучи блан мардона курашга, ғалабага чақирдилар, қўзғолончи-

ларга далда бердилар, мадад ва зафар тилайдилар. Яна шуниси характерлики, Богдодли донгдор халқ шоири Раҳимбулбул қўзғолончиларнинг олдида байроқ кўтариб борган. Булардан жазо отрядларинининг чангалига тушиб қолган Хўжаназарбахши халқ ҳаракати йўлида қурбон бўлган, уни отиб ўлдирганлар.

1916 йил озодлик қўзғолони ҳақидаги фольклор асарларнинг энг йириги Фозил Йулдош ўғлининг „Жиззах қўзғолони“ достонидир. Фозил шоирнинг бу асари бирданига майдонга келмаган, албатта. Автор, аввал қўзғолон ҳақида айрим қўшиқлар тўқиб юрган. Воқиа ва фактлар ўсаборган сари унинг қўшиқлари ҳам кўпаяборган. Шу орада доим Жиззахга қатнаб, элда қўшиқ айтиб юрган Фойзил шоир, Жиззах уездидаги миллий озодлик ҳаракатини ўзига мумкин бўлганича яхши ўрганиб олган. Тобора ишлайбориб, буюк Октябрь социалистик революциясининг ғалабалари блан мукамал бир достонга айлантирилган. Фозил шоир бу асарини биринчи жаҳон урушидан бошлайди. Халқ учун даҳшатли бу урушда подшоларни, капиталистларни, каттабойларни қаттиқ қоралайди. У айтади:

Бул ётган мулкнинг устида,
Подшолар итдай талашиб...
Ўнгу-сўлни олиб туман,
Бир-бирига бермай омон,
Қон қуюлган ёмон замон,
Ўлаётган ишчи-деҳқон.

Подшоларнинг иши ёмон...

Ифвогар ўртади бойлар.

Буларда раҳим бўлмайди,
Урушга борган камбағал,
Сра ҳам омон келмайди...

Меҳнаткаш боши ганг бўлди,

Зулмдан ҳамма қон бўлди.

Қайғу-ғам, кулфатга тўлди...

Раҳм қилмас кўз ёшига

У тоб бермас зулм ишига

Кетман бериб ўр қоздирди

Қарри-қартанг чол кишига.

Урушнинг ҳамма оғирлиқлари, кулфат ва азоблари халқ бошига келганлигини уқдиради. Уруш харажатлари халқ устига юкланганиви, бунинг натижасида халқ хонавайрон бўлиб зулм устига зулм ортганини та'кидлайди.

Ўз ҳолига қўймай халқни,

Қайта-қайта чиқим солди...

Урушда бўлган харажат

Қандай топиб берсин элат.

Топмаганга қилар мунда

Амалдор катта сиёсат...

Ҳамма бўлиб қолди ҳайрон,

Нечавнинг ватани вайрон.

Саросимада қолган халқ, подшонинг ўлимини тилайди. Урушда одам етишмай, Туркистондан мардикор талаб қилганини айтди. Шу муқаддимадан кейин мардикор беришга халқнинг норозилиги, Жиззах шаҳри ва Жиззах уездидаги меҳнаткашларнинг вэучиларга қарши ҳаракатлари, маҳаллий мансабдорлар, чор ҳукуматининг амалдорларига қилинган ҳужумлар, ҳоким, пристов, мингбоши ва бошқаларнинг ўлдирилиши, маҳкамаларига ўт қўйилиши, темирйўлларнинг бузилиши, телеграф симларининг узилиши тасвирланади. Шоир халқнинг бу ҳаракатларига ижобий баҳо беради, уни махтайди. Шуяиси муҳимки, шоир бу ҳаракатда кескин синфий курашни кўради ва буни анча усталик блан яққол курсатади. Шоир маҳаллий амалдорларнинг фарозтлигини шундай характерлайди: „Бир мингбошининг 40-50 ча эллик бошиси бўлади. Улар ҳар қишлоқдан келиб минг бошининг қабатида турибди. Булар қишлоқ балохўрлари, қишлоқнинг кемириб егучилар, оз чиқимни кўпайтириб олучилар, меҳнаткашлардан ҳақ ундириб, ўзларига ўзлари эга бўлиб егучилар“.

Меҳнаткаш халқнинг аҳвол руҳиясини кўрсатадиган яна бир мисол келтирайин. „Ким талаб қилса борсин, бормаган киши 600 сўмдан пул берсин“ дейди. Одамлар 600 ни кўрмак тугул, бировнинг санаётганига ҳам кўзи тушган эмас... Бизга ўхшаган камбағални тўпнинг оғзига бойлаб берур экан, бу нима деган гап?! Бой, ўзига тўқ кишилар чиқимдан қолса, камбағалларнинг меҳнат қилиб, қайта-қайта чиқим бериб юргани озми?! Зиёд давлат бермай, бизни худо қисган экан. „Йиқилгани тешиб ўт“ деб, подшо ҳам меҳнаткашни қирар экан. Бойларнинг қўйи-моли кўп. „Менга атаб қўй сўйди“ деб худонинг ҳам димоғи бойдан чоғ бўлар экан. „Унинг давлати катта“ деб подшо ҳам бойни ҳурмат қилар экан,—деб элда ҳар йиғинда бирвеча сўзлар гапирилаётир“. Халқ подшога одам бермасликка қарор қилади.

„Элликбоши гапни билинг мухтасар,
Хоҳи куйдир, хоҳи ёндир баччағар!...
Ўзим ўлмай, кейин қайтиб турмайман,
Зулм блан Россиянга бормайман,
Бола-чақам етим-есир қилмайман!“

Бу кескин э'тирозлар революцион бир тус олади. Подшонинг йўқ қилиш талабларигача кўтарилади:

Душман бизни қизил гулдай сўлдирди,
Халқни шунча қайғу-ғамга тўлдирди.
Бундай подшо мамлакатдан йўқ бўлсин!

Курамински, шоир халқ ўртасидаги демократик фикрларни, революцион туйғиларни кўзғолончиларнинг умумий ғоялари сифатида жам'лайди ва уларни дostonчилик традицияларида баланд бир руҳ блан беради.

Эпик дostonларда ботирларнинг душманга қарши сафарларини

юксад пафос блан куйлаб келган Фозил шоир, қўзғолончи халқнинг чека-чекадан тўпланиб, Жиззах қараб юришларини ҳам яхши тасвир этабилган.

Одам келди ўнгу-сўлдан,
Бари қайтмас юрган йўлдан.
Илгарида юрган одам
Мавлон, барига бош бўлган.
Мазгил жойи чибор элга,
Қарамайди ўнгу-сўлга.
Чиқиб қолди энди белга...
Одам чиқиб ҳарбир элдан
Оз бўлса, йўлда кўп бўлган...
От чопилиб баланд-пастга,
Қушилишиб ёру-дўстга
Бир-бирига бўлиб меҳрибон
Бош бўлгандир сатта полвон,
Заргар элдан одам келган.

Подшосини душман билиб,
Деҳқон бари йўлга кириб
Ҳасангўбанинг элидан
Шерқул турибди бош бўлиб.
Бирнечанинг ақли шошиб,
Бир-бирига довушлашиб,
Ҳаяллама бўлхо дейишиб,
Сою-қирда чақирришиб,
Шуйтиб одам жўнаётир,
Ботирлар илгари тушиб,
Ҳамма отланган шер бўлган,
Бирнечаси эшак минган.
Таёқни тақимга олган,
Пиёдалай неча одам.
Қўйинини тошга тўлдирган...

Ҳар тарафдан одам энган,
Бирнечалар байтал минган.
Бир хилида таёқ ҳам йўқ.
Бу ҳам бир таваккал қилган...
Жиззах шундай тутаётир,
Бош бўлган ҳар ерда ботир.
Депсинишиб келаётир.

Достон халқнинг озодлиқ ҳаракатида Жиззахли Мухторхон эшоннинг ролини салбий равишда кўрсатади. Бунга шоир ҳақлидир. Ўзбекистон Фанлар Академиясининг Жиззах экспедицияси (шу йил июнь ойида) тўплаган материаллари шоирнинг Мухторхон эшонга қарашини тасдиқ этадилар. Жиззах қўзғолонининг дастлабки кунда халқ Мулла Хидр мингбошининг ўлдирмоқчи бўлганда, Мухторхон эшоннинг ўғиллари уни ўлимга бермайдилар. Мингбошв Мухторхон эшоннинг ҳимоясида омон қолади.

Достоннинг кўрсатишича халқнинг подшога қарши ис'ёнлари аланга олган пайтда, Мухторхон эшон халқни бу ҳаракатдан қайтишга чақиради, уларни жаҳаннам азоби блан қўрқитишга тиришади.

„Ҳам муридим, мамлакатим,
Бор менинг пирлик ҳурматим,
Сизларга ма'лум қувватим.
Пирнинг сўзин ёлғон билма,
Пирдан қайтиб муртад бўлма.
Оқпошшога сен тиғ тортиб,
Осию-гуноҳкор бўлма.
Бу ишингда кўпдур хатонг,
Билсанг, подшо улуғ отанг,
Подшони сен душман билма,
Нодоннинг гапига кирма.
Сен имонингни бой берма,
Маҳшар кундаги сўроқда,
Қиёмат кун осий бўлма...
Бизлар раҳбарлик қилармиз,
Бир тартибга келтирармиз...“

деб алдамоқчи бўлади. Лекин меҳнаткаш халқ эшоннинг бу найрангларига алданмайди. У, ўз иродасида мустаҳкам туради. Қўзғолончиларнинг бошлиқларидан бири Мухторхон эшонга дадил жавоб беради:

„Эшоним деб кўп югурдик,
Назру-ниёзни кўп бердик...
Биласанми турган халқни,
Шунча халққа жабр ўтди.
У, зулми кўрган вақтда
Сен айтмадинг насиҳатни...
Сенинг блан бўлма бирга,
Қайтиб кетгин келган йўлга.
Қанча одамга бош бўлганмиз
Подшо блан ғаш бўлганмиз.
Бир-биримизга дўст бўлганмиз,
Шуйтиб йиғилиб келганмиз.
Ҳозир бу халқ пирни билмас,
Эшоним деб ра'я қилмас,
Кет энди қолма йўлингдан“.

Ўтмушнинг ботирлик достонларида подшоларга, катта руҳонийларга қарши, ботир тилидан кескин сўзлар куйлаб келган Фозил шоир, Мухторхон эшонга меҳрибон бўлиб қололмас эди.

Достонда, жазо отрядларининг ёвузликлари, Жиззах шаҳри ва қишлоқларни вайрон қилганликлари, қишлоқларга ёппасига ўт қўйиб, хароб этилганлиги, халқнинг молу-мулклари, талон-торој

этилганлиги ҳажм э'тибори блан катта ўрин тутади. Жазо отрядлари қўзғолончи халқ ва уларнинг хотин, бола-чақаларини вахшиёна қийнаб чексиз азоб берганлари, отиб ўлдирилганлик-лари, ўтга ёққанлари айтилади. Золимларнинг бу ҳаракатларида маҳаллий амалдорлар, мингбошилар ва бошқалар улар блан бирга бўлиб золимларга ёрдам берадилар. Қирилишлардан бағри қон бўлган халқ ўртасида яратилган айрим қўшиқлар ҳам бу қайғули фожиаларни сўзлайдилар:

„Эшик олди ўйилди,
Жиззах халқи сўйилди.
Ота-онанг меҳрибон,
Икки кўзи ўйилди“.

(Бу йилги экспедиция материалларидан).

Мана шу воқиалардан, фожиалардан кейин мардикор олиниси, мардикорларнинг Россияга жўнатилиши, мардикорларнинг чеккан азоблари, тортган аламлари тасвирланади. Мардикорлар урушнинг тезроқ тамом бўлишини тилайдилар, она ватанларини соғинадилар.

„Қилган меҳнатимиз бизларга туҳмат,
Бунда юриб, бўлсак биз ғамдан озод,
Кўнглимизда жилва қилиб кўринар,
Эсимизга олсак ул юрган элат.
Шу кундан ҳам бўлаимизми биз озод...
Бўлса бир кун яна бизларга роҳат,
Шу ғамдан қутилиб кетсак саломат“.

деб ёруғ кунларни умид қиладилар.

„Кетармиз деб ҳеч кўнгилга келмайди,
Золим подшо сра жавоб бермайди.
Тахт устида турса бу золим подшо
Бизларга сра ҳам жавоб бермайди“.

Мардикорлар чор ҳукуматидан ниҳоят даражада безадилар. Золим подшонинг йўқ бўлишини тилайдилар.

„Дивинско йўл бўлсин,
Қарағайзоринг кул бўлсин.
Йигитларни қийнаган
Николай золим йўқ бўлсин“.

(„Николай қон жаллод“ ашуласидан).

Фозил шоир дostonида кўрсатилишича, мардикорлар уруш орқасидаги оғир қора меҳнатларда ишлаб юриб рус меҳнаткашлари блан бирга бўлиб, улардан кўп янгиликлар эшитадилар. Подшони йўқотишга қаттиқ ҳаракат борлигини биладилар. Бу революцион ҳаракатнинг бошида большевиклар партияси раҳбарлик қилар

эмиш, деган ма'лумотлар мардикорларнинг қулоғига етади. Мардикорларда қувонч ва ёруғ ҳаётга эришишга ишонч кучаяди. Уларда революцион туйғулар кескинлашади. Шуниси ҳарактерлики, Фарғона водисидан кетган мардикорларнинг ашулаларида ҳам худди шу фикр, шу мақсадни кўрамиз:

„Қорда қарағай кесганман,
Ҳеч ҳақимдан кечмайман.
Бизни ишлатган Николайни
Тахтдан оғдармай қўймайман“.

Бу ният бажарилади. Большевиклар партиясининг раҳбарлиги остида, улуғ рус халқининг революцион кураши Николайни тахтдан ағдаради. Мардикорлар озод бўлиб ўз она ватанларига қайтадилар. Достон шу блан тугайди.

1916 йил миллий озодлик қўзғолонига бағишланган достонлардан бири марҳум Муҳаммадқул Жомрот ўғлининг „Мардикор“ деган достонидир. Бу достоннинг умумий схемаси Фозил шоир достонига анча яқин турса ҳам, воқиаларнинг бориши, халқ ҳаракатининг моҳияти яхши ёритилмаган. Бу асар ҳам меҳнаткашларнинг, золимлардан ва зулмдан озод бўлишларида улуғ Лениннинг йўлбошчилигини қайд этади. Мардикорларни тўплаб, уларга ўз юртларига қайтиш учун жавоб берган военком тилидан шундай дейилади:

„Ҳамманг қайтинг уйларингга саломат,
Ленин ўртоқ қилиб сизларга шафқат.
Туркистон ҳам Россия эл бўлар обод
Николай ўлмаса, баринг юрардинг.
Ленин ўртоқ бош бўлмаса ўлардинг.
Тараддисин қилинг энди кетарнинг
Жафо чеккан ҳаммамиз бўлдик озод“.

Халқнинг 1916 йил миллий озодлик ҳаракатлари, революцион курашларнинг халқ бадий ижодидаги ниҳоси шу биз айтган асарлар блан чекланмайди. Ёлғиз Жиззах қўзғолонига оид ўнлаб кўшиқлар, эшитишимизча яна икки достон бўлган. Броқ буларга ўз вақтида э'тибор бериб тўпланмаган. Қўзғолончиларнинг байроқдори Раҳимбулбул ва бошқа бахшиларнинг асарлари бундан бирнеча йиллар илгари вафот этган авторлари блан бирга йўқолганлар. Лекин синчиклаб текширилса ҳали ҳам бирқанча фольклор асарларни қўлга киритиш мумкин

1916 йил миллий озодлик қўзғолонига оид фольклор асарларини мукамал тўплаш, уларни марксизм-ленинизм нуқтай назаридан илмий текшириш, керакли изоҳлар блан нашр этиш илмий ва сиёсий аҳамиятга эга бўлганидек, халқимизнинг революцион ҳаракатлари хотирасини абадийлаш йўлида энг яхши тадбирлардан биридир.

„ПАХТАЗОР ҚЎШИҚЛАРИ“¹

Ўзбек ёзучилари пахтачиликни тиклаш ва ривожлантириш учун бошланган умумхалқ ҳаракатига қўшилиб, адабиётимизни улуғвор вазифаларга муносиб даражага кўтариш учун курашга бел боғлашлари керак. Пахта — ҳозирги ўзбек адабиётининг марказий мавзу'ларидан бири. Броқ, ҳозиргача бу мавзу'да катта ва етук асарлар яратилгани йўқ.

Шу йил Ўзбекистон Давлат Нашриёти томонидан чиқарилган „Пахтазор қўшиқлари“ тўплами бошланғич ташаббус бўлди. Аммо унинг мундарижаси, адабиётимизнинг бу бош мавзу' блан нақадар кам ва э'тиборсиз шуғулланаётганини равшан кўрсатади.

Шоир Шайхзоданинг „Пахтани оқ олтин дейиш бизга эски ан'ана“ деган сатри бир фикрни эсга солади: чиндан ҳам кўп шоирларимиз пахтани оқ олтин деб атаб қўйиш блангина чегараланиш каби эски ан'анадан чиқаолмаётирлар. Улар бу мавзу'ни „Яша пахта“ мотивига алмаштириб, дала ва пахта мадҳиясини ўқиш блан чегараланмоқдалар.

Пахта мавзу'и энди ғоят кенг ма'нода тушинилиши керак. Энди пахта блан даланинг юзаки мадҳиясидан кечиб соцалистик деҳқон ҳаётини чуқур таҳлил этучи юксак бадий асарлар яратиш даври келди. Тўпламдаги очеркларнинг авторлари колхозчи ҳаётида гўё кўсак териш блан ғўзани ўғитлашдан бошқа нарса ни кўрмайдилар. Ўзбекистонда колхозчи асосан пахтакордир. Демак, колхозчи ҳаётининг барча тамонлари пахта мавзу'ига киради. Колхозчининг ҳаёти меҳнат блан узвий боғлиқ. Лекин, уни фақат тинимсиз заҳматкаш қилиб кўрсатиш, колхозчининг коллелтив ҳаётдаги шахсий, ма'навий ва роҳат турмуши ҳақида унитил адабиётда сохталикка олиб боради. Колхозчидаги ички кўнгил бойликларини, чуқур инсонлик фазилатларини, онгидаги ўсишни, орзу ва интилишларни очиб ташлаш адабиётимизнинг вазифасидир. Ёзучи А. Қаҳҳорнинг шу тўпламда чиққан „Кампирлар сим қоқди“ ҳикоясини мана шу вазифани бажариш йўлида жуда чиройлик намуна деб ҳисоблаш керак. Автор ўзига хос маҳорат блан асл деҳқон ва деҳқонлар раҳбари бўлган раиснинг кишиларга нисбатан эҳтиром ва э'тиборли бўлиш каби олижаноб фазилатини бир жумлада очиб ташлайди. Сталин номли колхознинг раиси шундай одамки, бошида минг хил

¹ „Пахтазор қўшиқлари“ мас'ул муҳаррирлари Ж. Шарипов, Т. Фаттоҳ. Ўзбекистон Давлат Нашриёти, 1946 й.

ташвиш бўлган, бош қашлагани қўли тегмайдиган вақтда ҳам, масалан бирон кампир кеча кўрган узундан-узоқ тушини айтса, худди бугун туш эшитиб, та'бир айтишдан бошқа иши йўқдай, қулоқ солади". Афсуски; бундай моментлар тўпланда жуда кам.

Илғор колхоз раҳбарларининг ажойиб иш усулини таҳлил қилиш, уларнинг ғалаба „сир“ларини очиб ташлашдек, ёзучиларимиз томонидан ҳалигача қаламга олинмаган бир мавзу' ҳам А. Қаҳҳор томонидан ўткир приём блан чертиб ўтилади: „Шундай чўт уриб қарасам, пахта ишига ярайдиган ҳарбир колхозчининг иш соати бир килограмм пахта экан.

...Пахта ишига ярайдиган одам бирон соат ҳам сизларнинг қўлларингиздан келадиган ишга банд бўлмасин“.

А. Қаҳҳор колхоз ҳаётига мутлақо тўғри ва чуқур қарайди. Колхозчилар колхоз ишини мажлислардагина кўриладиган расмий гап деб тушинмайдилар. Колхоз иши колхозчининг чин кўнглидан гаплашадиган шахсий иши бўлиб қолди. Муҳим масала ўртага қўйилганда, мажлис қизимай қолади. Раис нега гапирмайсизлар, деб турғунда Тўхтабуви дейди:

— Энди, ўғлим, дабдурустдан мажлис дединг... Асли шу гапни ўзаро гаплашиб, пишиқтириб олсанг-у, кейин мажлисга солсанг бўларди...“

Мажлис ёпиқ э'лон қилингандан кейин Робиябуви ўзидан-ўзи гап бошлади.

Автор бу кампирларда коллективчилик руҳи, коллективга ҳурмат ҳисси зўр эканини пайқаган. Мажлисида гапирилган гап, кўпчиликка берилган ва'да улар учун муқаддас.

Уддабуронлик кампирларнинг гурури. „Қариб қолдингиз, қўлингиздан иш келмас, десангиз уларнинг ори келади“. „Унақа нормангни шафтолига тиши ўтадиган там-тамларга бер! Бизнинг нормамиз ҳар қутидан юз килограмм“ деб Тўхтабуви кампирлар кучига ишонмаган раисни қизартиради. Меҳнат баробарига семиз қўй олиб тинчлана бериш кампирларга эп эмас. Уларнинг жонбозлигини севимли халқ билсин, уларга шу қиммат. Бу мукофот уларнинг меҳнатига чиндан арзийди. Шунинг учун шаҳарга сит қоқиш керак.

А. Қаҳҳор ҳикояси колхозчини кетмон тутган ҳолдагина кўрсатишдан четланиб, унинг ички ҳаёти, кайфияти, кўнглил фазилатлари бойлигига чуқур киришиш, улуғвор ҳимматли ва меҳнатсевар колхозчи образини яратишда катта муваффақият қозонган асардир. Уруш даврида, пахта учун курашнинг кескин, оғир дамларида колхозчининг руҳида, онгида кўп ўзгаришлар бўлди. Унинг иродаси буюк синовдан ўтди. Энди дала манзараси ва оқ пахтанинг гўзаллиги ҳақида юзаки гапиршдан кўра, колхоз меҳнати қаҳрамонининг образини-киши образини яратиш жуда зарур бўлиб қолди. Колхоз кишисининг мукамал образини яратишда Ойбекнинг „Раиса“ ше'рида катта муваффақият бор. Раиса фидокор меҳнаткаш, шу блан бирга, „Чолу-кампирларга қиздай меҳрибон“ ҳам, дарғазаб ҳам бўлаолади. Қўлига соат тақмайдиган бу содда хотин катта рўзгорни бошқаради. Бу кичик

ше'рда колхоз кишиси ўзининг барча фазилатлари, бахти ва бахтсизликлари, қураши ва иродаси, йиғиси ва кулгиси, умиди ва ғалабаси блан мукаммал бир образда жам бўлиб, равшан ифодасини топган.

Колхозчи ўзига аталган китобда ўз қиёфасини кўргиси келади. Броқ, тўпламда Райсадай ҳаққоний образлар кам. Мирмуҳсиннинг яратган пахтакор образида меҳнат блан яшнаган ҳаётнинг лазатларидан завқланишга биров истак ҳам йўқ. Тинимсиз меҳнатга ҳадеб интилаберадиган бу одам турмушдаги жонли кишига ўхшамайди. У сохта ва ишончсиз. Пахтакорда ҳам, меҳнат қилиш иштиёқи блан бирга, кўнглида бир дун'ё тилак, ҳавас, ҳаёт завқи, онгида ҳаётий ўйлар, мақсадлар бор. Колхозчининг бой ички дун'есини, дар'ёдай кўнглидаги қимматбаҳо инсоний хислатларни очиб ташлайдиган ше'рлар яратишимиз керак.

Ҳамид Фулом улуғ чаман ҳақида гапириб туриб, бирдан далага чиқади. Ундаги меҳнатни, ше'р ўқиб кетаётибгина юзаки кузатади. Шоир ўша меҳнат жараёнига борганда ичкарироқ кирса, ўша ажойиб меҳнат ҳаётига чуқурроқ разм солганда эди анча дуруст бўлар эди.

Тўпламдаги асарларнинг ярмидан кўпида тонгдан ишга чиққан теримчини ва тонгдаги дала манзарасини курасиз. Бу ҳол ба'зи ёзучиларимизнинг колхоз ҳаётининг ич-ичига кириб эмас, бир-бирининг асарини ўқибгина ёзаётганини, шу йўсинда колхоз мавзу'ида ёзилган асарларнинг бир сийқа формага тушиб бораётганини кўрсатади.

Мирмуҳсиннинг бир ше'рида бир жувоннинг азонда пахтазорга келиб, жўякларда „йўргалагани“ тасвирланади. Чунки ўқучи уни ўқигандан сўнг, ҳечнарсга олаолмай афсусланади.

Ш. Са'дулланинг „Зумрад“ пьессасини ҳам анча нуқсонлари бор. Унда на драматик ҳолат, на фикрга илинарлик мундарижа бор. Бир-бирларини лақаб блангина чақирадиган одамларнинг ҳаммаси негадир ортиқча серган. Назар олов ўзи юз килограммга етказмай терадиган оддий теримчию, ёрнинг бешюз килограмм тераолмаганидан хафа бўлади. Бу эса асарнинг конфликтда асосий ўрин тутучи моментлардан бири қилиб олинган. Бошқалар ҳам Зумраднинг меҳнатидан ғайратланиб, терим сур'атини тезлатиш ўрнига, Зумраднинг мажбурият бажаришини кузатиш блан вақт ўтказадилар. Асарнинг ечилишида бир телеграмма муҳим роль ўйнайди. „Пахта теришда стахановча ишлаган Зумрадхон А'замова, Ватан урушининг иштирокчиси, орденли, стахановчи теримчи Назар Омонов Тошкентда чақирилган республика илғор колхозчилаларининг қурултойига меҳмон қилиб (?) чақирилсин“. Аввал қурултой вакилига бундай телеграмма келмайди. Келса ҳам, бундай мантиқсиз ёзилмайди.

Шоирларимиздан ба'зилари халқ қўшиқларига тақлид қилиб ашулалар ёзишга уринганлар. Колхоз ҳаётига бағишланган тўпламларда бу ташаббус жуда яхши. Мирмуҳсин фольклорнинг энг яхши хусусиятларидан фойдаланиб ширин қўшиқ яратган („Аворхоннинг қўшиғи“). Лекин Ўткур Рашиднинг уриниши му-

ваффақиятсиз чиққан. Халқ бундай ма'носиз гапларни қўшиқ қилиб айтмайди. Авторга ёққан бўлса керак, қуйидаги тўртликни икки бор такрорлаб „Колхозчи қўшиғи“ деб тавсия этади:

Раис ака қўл беринг,
Яна этак мўл беринг,
Бу йил сизга ва'дам шу
Қани энди йўл беринг.

Кўп ўртоқларнинг ше'рида кичкина қунт қилиш блан тузалиб кетадиган камчиликлар бор. Колхоз оммасига асар тақдим этганда айниқса ўқучига катта ҳурмат блан қараш зарур. Масалан, тўпламда шундай хом сатрлар бор:

„Дасталарин тутдирар кетмон“

„Бу ўлкада терим боради“

(Рамз).

„Лекин ой кўкда қалқир ҳамон“ деган сатр устида яна озгина ўйласа, „Ой“ сўзини учинчи ўринга олиш кераклигини пайқар ва шу блан вазн тузалган бўлар эди.

Сталинча янги бешйилликнинг биринчи йили пахтачиликда кескин ўзгариш ясаyajак. Колхоздаги улуғвор яратучи меҳнат ва унинг қаҳрамонлари, уларнинг ҳаётидаги барча ранг-баранг лавҳалар адабиётимизда ўзининг ҳаққоний ифодасини топиши керак.

Асқад Мухтор

„ЖАМБУЛ ЎЛАНЛАРИ“

Қардош қозоқ халқининг улуғ оқини-шоири Жамбул Жабоевнинг туғилган кунига юз йил тўлиши муносабати билан Ўзбекистон Давлат Нашриёти томонидан „Жамбул ўланлари“ тўплами босилиб чиқди.¹

Қозоқ халқининг куйчиси, оқини ва содиқ фарзанди Жамбул кўп миллатли совет ватанида отоқли, таниқли бадий сўз усларидан эди. У, меҳнаткаш халқнинг ичидан чиққан, халқдан мадад, илҳом олган ва халқ учун ижод этган эди. Унинг деярлик бир асрга тенг умри меҳнаткаш халқига садоқат билан ўтди. Шунинг учун ҳам Жамбул ижоди халқлар орасида, шу жумладан ўзбек халқининг ўртасида шуҳрат топди. Унинг асарларининг республикамизда қайта-қайта нашр этилиши бунга далилдир.

Жамбул буюк Октябрь социалистик революциясидан аввал қашшоқ, чорасиз халқнинг, қозоқ овулларидаги камбағал табақаларнинг уқубатли серташвиш ва аччиқ ҳаётларини ғамгинлик билан куйиб-пишиб, ҳаққонийлик билан ўртаниб куйлади:

Кўрган куним — ўлим, қон,
Эл хор эди, дала-тор;
Топмас эди қаттиқ нон
Сабр билан ютардим
Кўздан оққан ёшимни
Халқим билан кўтардим
Умрнинг зил тошини.

(„Эл саломи“).

Шоир Жамбул ўзининг ше'рий мавзу'ини кундан-кун кенгайтираборган эди. Унинг ше'рлари чуқур социал мазмун билан бойир, эзилган халқни озодликка, яхши ҳаётга чақиручи жарчи сифатида борган сари кучлироқ янграр эди. Ҳаётдаги аччиқ ҳақиқатлар, овул беклари, чорвадор бойлари ва чор ҳокимларининг қозоқ халқига нисбатан ўтказган зулм-ситамлари халқ шоири Жамбулнинг ижодида социал масалаларни, курашга, озодликка интилиш кайфиятларини кучайтирди. Шоир, бу кайфият, бу истакларни, шубҳасиз, халқнинг юрагидан уқиб олди. Чор ҳукумати 1916 йилда қозоқ халқидан ҳам мардикор олиш ҳақида маш'ум фармон чиқаради. Бу эса тутоққан меҳнаткаш омманинг

¹ „Жамбул ўланлари“ Ўздавнашр. Тошкент 1946 йил. Тиражи—5000, редактори — Миртемир.

ғазабини алангалатади. Норози халқнинг қонли тўқинишларга, золимларга қарши курашга оёқлантирди. Жамбул ҳам бу сиёсий ғалаённинг куйчиси сифатида дўмбира блан майдонга отилади.

„Беш уйдан бир йигит!“ деб,
Бўлислар юрар чопқилаб.
Ясавуллар уй тинтар,
Қиличлари ярқираб.
Бундай кўрган кун қурсин,
Япроқ каби қалтираб!
Нафасларинг бўғилар
Юракларинг ҳансираб...
Кенг дун'ёдан не фойда,
Юрсанг ғамда бошинг хам?
Жонинг инграр дард, ғамда
Тополмайсан бир ҳамдам.

(„Подшо амри“ ше'ри, 1916 йил).

Халқпарвар, талантли, ўткур тилли, зақкий шоир 70 йилдан ортиқ умрини халқнинг азоб-уқубати, ғами-ташвиши ва яхши ҳаёт учун кураши, қилган орзусини куйлаб ўтди. Шунинг учун ҳам Жамбул ижодида интим лирикадан кўра чуқур ижтимоий масалаларни куйлаш кўпроқ эканини кўрамыз.

Жамбул совет ҳокимияти барпо бўлгандан сўнггина, социалистик жамият даври бошлангачгина ғамгин куйларни тантанали, бахт, севги тароналари блан олмаштирди. Шоирда ижод қилиш темпераменти қайта жўш уради. Революция ғалабалари унинг кекса томирларига, юрагига қайтадан куч-қувват, шижоат бағишлаган эди. У бу даврдан бошлаб ғолиб меҳнаткаш халқининг шу жумладан ҳур қозоқ элининг бахт куйчисига айланади. Даставвал, ғалаба ва оламшумул бахт, порлоқ истиқбол келтиручи халқ доҳийлари, Қизил Армия, халқлар дўстлиги ва янги замоннинг қизиқтиручи воқиаларини ўз ижодига мавзу' қилиб олди. Янги мавзу'лар унинг ҳаёт чироғи эди. Шунинг учун оқин умрининг сўнгги дақиқаларида ҳам мароқ блан кўйлади. Бу буюк Сталин даври, инсонга эркинлик келтиргани, миллий тенглик бағишлагани учун ҳам, оқинга қадрли туйилади. Чунки оқин ўтмиш хон, бек, чор подшоларининг ҳеч қайсиси ҳам зулмда бир-бирдан қолишмаганлигини ўз кўзи блан кўрган эди:

Қозоқ-қозоқ бўлгани,
Кўрдинг неча хонларни.
Ўтказдик-ку бошлардан
Оғир-азоб зангларни,
Кўқон бийлаб бир кезде,
Яйловлардан мол олди,
Қушбеги, хон қутириб
Бўй етмаган қиз олди,

Киз олмади, жон олди
Яйловни шунда босди чанг,
Тиниқ кўллар чайқалди
Уша ўтган замондан
Армон бўлар на қолди?

(„Менинг ватаним“)

„Менинг ватаним“ (Миртемир таржимаси) ше'рида озод халқлар ватани ва унинг устози Сталин ҳақида куйлар экан, букуннинг Ленини-доҳий Сталинга халқнинг миннатдорчилигини билдириш учун сўз гавҳарини ахтаради:

Дўмбирани олганда,
Куйлар тўқиб чалганда,
Сталинга тенг топмай,
Жамбул тўқтаб қолади,
Янги ойдай дер эдим,
Тунда бору, кундуз йўқ,
Ёнган қуёш дер эдим,
Кундуз бору-тунда йўқ.
Темир қозиқ дер эдим,
Унда тил ҳам, ун ҳам йўқ.
Энг ёригим Сталин,
Тунда ҳам бор, ва кундуз бор
Унга ҳар вақт баробар.

Улуғ оқиннинг „Ленин мақбараси“ (Ғ. Фулом таржимаси) ше'ри ҳам ғоявий, ҳам бадиий жиҳатдан юксак асарларидан бири ҳисобланади. Оқин бу ше'рида „Ленин ҳаминша тирик“ деган фикрни бадиий равишда усталик блан ифода этади. Совет халқларининг, севимли доҳилари — Ленин ва Сталиннинг иши тантанга қилганини куйлайди. Оқин Ленин мақбарасида доҳийнинг ўлмас сиймосига тикилиб шундай дейди:

Ҳар битта сўзининг баҳоси юксак,
Қизгин чўлда оққучи булоқ сувидай.
Донолар-доноси қуёшдай равшан,
Куррамиз исиди қалбингдан-кундай.

Шоир совет халқига, ёш наслларга хитоб қилиб „халқни сўнг дамгача севаолишни, яшашни Лениндан ўрганинг“ дейди. Совет халқини янгидан-янги ғалабалар учун, Ленин-Сталин иши учун, коммунизм ғалабаси учун курашга чақиради:

Ленин дўст деб қиммат қўйган кишига
Ленин буродар деб севган кишига,
Ҳисни ва фикрни йиғабилингиз
Кучни, продани берабилингиз,
Бу эр Сталин деб дун'ёда номдор,
Бу эрда Лениннинг даҳоси яшар.

Тўпламдаги „Клим ботир“, „Сталин конституцияси“, „Қириб ташлансин“, „Омонгелди тўйига“ ва „Алла“ шеърлари ҳар жиҳатдан етук, завқли ва ҳаётбахш шеърлардир.

Кекса оқин улуғ ватан уруши даврида ватанимиз бошига тушган жиддий хавфни жуда зийраклик блан кўради ва душманнинг қириб ташлашга, ватанни ҳимоя қилишга, ғалабага чақиручи овози янада қаттиқроқ янграйди. Унинг дўмбирасида қозоқ ботирларининг ҳарб-зарблари, душман блан курашдаги қаҳрамонликлари қайта куйланади. Қизил Армия сафида немис-фашистларга қарши мардона жанг қилаётган қозоқ йигитлари — Қизил Армия жангчиларига кетма-кет шеърин мактублар юбориб, уларни қатъиятликка, душманни шафқатсиз саватшга, ғалабага чорлайди. Ватанпарвар, мард оқин ўз ўғли Алгадайни улуғ Ватан уруши фронтига жўнатиш олдеда шундай оталик васиятини беради:

Омон-эсон бўл, болам!
Эриш шараф ва шонга
Чекилмагил бир қадам!
Стангга шуҳрат берган
Эл қадрини бил, болам!

Унинг „Фронгга хат“, „Ўғлимга хат“ (М. Бобоев тәржимаси) деган шеърлари ҳам душманни тор-мор этишга, совет халқининг бахт-саодатини ҳимоя қилишга, улуғ ғалабага чақиручи нидолардир. Тўпламдаги бу шеърларни ўқир экансиз, Жамбулнинг турмушда бой тажрибага эга булган, ватанпарварлик ҳисларининг янгроқ садосини эшитамиз.

Жамбул қозоқ халқининг шу жумладан бутун совет халқининг сеvimли шоири. У ўз шеърларида совет Иттифоқидаги ҳамма халқларнинг ҳисси, иродаси, кураши ва бахтини куйлади. У, совет халқининг эрки, ватанга бўлган севгиси, Ленин-Сталин ишига садоқатини тинмай куйлади. Унинг асари Совет Иттифоқида кенг тарқалгандир. Жамбул шеърларини Ўзбекистонда қайта-қайта нашр қилиниши ҳам ўзбек халқининг улуғ оқинга бўлган муҳаббатининг нишонидир.

А. Слимжон.

СОВЕТ КИНЕМАТОГРАФИЯСИНИНГ БУЮК АСАРИ

„ҚАСАМ“

Совет кинематографияси янги катта муваффақиятга эришди. Совет Иттифоқидаги кино-театрларнинг экранларига чиқарилган „Қасам“ фильми бениҳоя зур хурсандчилик билан кутиб олинди. Сталин мукофоти лауреатлари П. Павленко ва М. Чиаурели томонидан ёзилиб, режиссёр М. Чиаурели постановка қилган бу кучли ғоявий ҳам бадиий асар ўзининг чуқур мазмуни, мураккаб воқияси, ҳаммадан ҳам, совет халқларига энг яқин ва жонажон бўлган мавзуи билан юракларимизни ҳаяжонлантирди.

„Қасам“ фильмида қуйидаги воқиа ҳикоя қилинган:

Сталинградда Петровлар оиласи яшаб туради. Бу ишчи оила кутилмаганда мудҳиш хабар эшитади. Қулоқларни тугатишга сафарбар қилинган ҳақиқий большевик, ленинчи, оиланинг бошлиғи Петровни қулоқлар отиб ташлайдилар. Петровнинг қизи қаҳратон қиш кунларининг бирида шу совуқ хабарни ва шу билан бирга, отасининг Ленинга ёзган мактубини олиб келади. Стани кўмадилар. Она — Варвара Михайловна Петрова эрининг васиятини бажариш — муҳим мактуб солинган конвертни шахсан Лениннинг ўзига топшириш учун Москвага йўл олади.

Бу мактуб партия ва совет ҳокимияти учун жуда катта аҳамиятга эга эканини, шу мактуб Ленинга текса, душман жосуслари фош қилинажаги ва қулоқлар группаси тугатилажагини Варвара Михайловна яхши билади.

Варвара Михайловна Кремльга боради. Брок Ленинни у ердан тополмайди. Шундан кейин Ленин бетоб бўлиб ётган ерга — Горкага йўл олади. Йўлда унга бир мунча ҳамроҳлар қўшилади. Грузин Георгий, украин Баклан, ўзбек Юсуф Турғунбаев ва бошқа кўп қардош халқларнинг вакиллари ҳам Ленинни кўрмак, ундан маслаҳат олмақ учун Горкага борадилар.

Кутилмаганда, қайғули, оғир оҳанглар таралади. Руссали табиат бу оҳанглар қучоғида мудрайди. Мотам музыкаси тобора кучлироқ эшитилади. Кўчадан ўтган машинанинг шофери Варвара Михайловна ва унинг ҳамроҳларига Ленин вафот этганини айтади... Совет кишилари Лениннинг ўлганига ишонмайдилар, улар Ленин каби кишилар ўлмаслигини биладилар. Улар қалин ёққан қорни топтаб, Горкага қараб бораверадилар.

Горкадаги уй мунг қучоғида. Қора хошияли байроқни шамол эсмоқда. Ленин қуёшдан баҳраманд бўлиб, озодликка чиққан

одамлар буюк устоз блан видо'лашадилар. Улар айрилиқ гамина чекиб йиғлайдилар...

Ленин тобути қўйилган уйдан партия ва ҳукумат раҳбарлари чиқадилар. Лениннинг сафдошлари ва шогирдлари, партиянинг Ленинча йўли учун умр бўйи курашиб келган раҳбарларни биз дарҳол таниймиз.

Уйдан оғир қайғуга чўмиб ўртоқ Сталин чиқади. Бу зўр мусибат башариятнинг бошига тушган бу катта жудолик ўнинг чеҳрасида мужассамлашган. У, қор босиб ётган паркдан юриб келиб, оғочлар тагидаги танҳо скамейкага яқинлашади. Ўртоқ Сталин улуғ Ленин блан доим шу скамейкада бирга ўлтирар ҳам социалистик Ватаннинг, совет халқларининг бахт-саодати ҳақида ўйлар эди.

Энди Ленин йўқ... Бу оғир мусибат ўртоқ Сталиннинг кўзларидаги гуссада ўз ифодасини топган. Сталин скамейкага узоқ қараб туролмайди, юзини ўгиради ва йиғлайди... у блан бирга Варвара Михайловна ҳам, Георгий ҳам, Баклан ҳам, Юсуф ҳам йиғлайдилар.

Шундан кейин, Сталинни биз Кремль ҳавлисида кўрамыз. Зинада унга газета мухбири яқинлашади. Мухбир ўртоқ Сталиндан Ленин вафотига некролог сўрайли.

— Некролог берилмайди, — деб жавоб қайтаради ўртоқ Сталин, — Лениндек кишилар ўлмайдилар. Ленин ҳаёт ва бизнинг орамизда мангу яшаяжак.

Сталин ўз кабинетига киради, иш столи ёнига ўлтиради. Келажак ҳақидаги фикрлар, ўйлар унга йўлдош бўлади. Унинг кўз олдида Лениннинг халқ олдида, минбарда сўзлийётган пайти гавдаланади. Ленин образи буюк доҳининг кўз олдида бир лаҳзага ҳам нари кетмайди, шунда ўртоқ Сталин қўлига қалам олади. Олпоқ қоғозга Лениннинг расмини чизади, тасвирлайди.

Уша оғир мусибат кунларида бутун мамлакат башариятнинг севимли доҳиси Ленин блан видо'лашади. Халқ Қизил Майдонга тўпланади. Горкада Ленин блан хайрлашган Варвара Михайловна, украин, грузин, ўзбек ва бошқа халқларнинг вакиллари ҳам шу ерга келадилар. Партия ва ҳукумат вакиллари Кремль дарбозасидан чиқиб, халқ тўпланган ерга келадилар. Шу ерда ўртоқ Сталин буюк Ленин ишига садоқатини изҳор қилиб, бутун халқ номидан қасам ичади...

„Қасам“ фильми ўртоқ Сталиннинг мана шу улуғвор қасамига ҳам шу қасамнинг йигирма йил давомияда изчиллик блан амалга оширилишига бағишланган.

„Қасам“ фильми шунинг учун ҳам катта муваффақият қозондики, унда совет давлатининг босиб ўтган тарихий йўли; совет халқининг шонли кураш ва фидокорона меҳнат йўли совет кишиларининг куч ҳам қудрат манбалари ҳаққоний равишда, чинакам бадиий манзаларда тўғри кўрсатиб берилган.

Биз „Милтиқли киши“, „Ленин Октябрда“, „Ленин 1918-нчи йилда“ — деган энг яхши фильмларни кўриб қувонганмиз. Бу фильмларда ҳам ўртоқ Сталин иштирок этган. Аммо „Қасам“

фильмида биз буюк Сталинни бир неча кўринишлардагина эмас, балки картинанинг бошидан охиригача кўрамыз. „Қасам“ — совет халқини ғалабадан-ғалабага етаклаб борган дохий ва саркарда, Генералиссимус Сталин тўғрисида яратилган буюк фильмдир.

„Қасам“ фильмининг авторлари ўз олдларига оғир ва шарафли вазифани қўйганлар ҳам бу вазифани катта муваффақият билан бажарганлар. Улар партия ва ҳукуматимизнинг буюк йўлини — халқнинг бахт-саодат йўлини юксак бадий савияда кўрсатиб бераолганлар. Шунинг учун ҳам бу янги фильм совет кишиларнинг юрагига яқин ва жонажондир.

Фильмда йигирма йилдан ортиқ бир давр ичида бўлиб ўтган воқиялар бирин-кетин, изчиллик билан кўрсатилади. Йигирма йиллик буюк тарихимизни бир фильмда кўрсатиб бериш албатта жуда оғир вазифа эди. Бу улуғ жанг ва кураш йилларини „Қасам“ фильмида бутун тўлалиги билан кўрдик. Ленин вафотидан то улуғ Ватан уруши ғалабамиз билан якунланган кунларгача бўлган давр, Сталин даврининг бутун мазмуни мазкур фильмда ўзининг ёрқин ифодасини топган.

„Қасам“ фильмидаги воқиялар, кўринишлар совет тамошобинлари ўз бошидан кечирган унитилмас воқиялардир.

1924 йилда, Қизил Майдонда, ўртоқ Сталин қасам'ёд қилган пайтдаги кўриниш юракларни ҳаяжонга солади, улуғ ишимизга ишонч, яна юксалишимиз учун илҳом бағишлайди.

Бу ерда Сталин билан бирга бугун халқ — рус Варвара Михайловна, грузин Георгий, ўзбек Юсуф ҳам қасам'ёд қилади. Улар улуғ Лениннинг васиятларини оғишмай амалга оширишга онд ичадилар. Шундан кейин, экранда Сталин беш йилликлари, мамлакатни индустриялаш ва коллективлаш жараёни, совет давлатининг мустаҳкамлаш, Қизил Армиянинг қудратини ошириш, халқ турмушининг фаровонлиги ҳақидаги Сталинча ғамхурлик — булар ҳаммаси кўз олдимиздан ўтади.

Биз буюк совет Иттифоқида — халқларнинг биродарона оиласида юз берган ўзгаришларнинг, чор Россияси даврида мазлум, қашшоқ бўлган халқларнинг турмуши ва маданияти бениҳоя яшнаётганини кўрамыз.

Ниҳоят, фильмда Ватан уруши, халқимизнинг бу урушда кўрсатган мардлиги ва фидокорлиги, фашизмга қарши оғир жанглар, Сталинград жанги ва буюк ғалабамиз кўрсатилади. Биз буларнинг ҳаммасини кўрамыз ҳамда Сталин генийсининг енгилмас ҳаётий кучига, бу даҳо бизларни бундан кейин ҳам зўр янги ғалабаларга бошлаб боражагига ишонамыз.

Фильмда тарихий воқиялар чуқур бадавий ҳаққоният билан кўрсатилади. Варвара Михайловна — тарихий шахс эмас. Лекин у барча совет хотинлари, оналарининг реалъ, мужассам образидир. Шу она, Қизил Майдонда, ўртоқ Сталин қасам'ёд қилаётган пайтда, уни Ленин ишини давом қилдиручи йўлбошчи деб билади ҳам Ленин номига ёзилган мактубни Сталинга топширади. Бутун халқ Сталин букуннинг Ленинни эканини яхши билади.

С. Гианцинова Варвара Михайловна образини жуда яхши

яратган. Биз Варвара Михайловна сиймосида барча доно оналаримизни кўрамыз. У ўз оиласининг ташвишлари ва юртнинг андешалари билан яшайди. Шу меҳрибон она учун унинг партиявий бурчи, большевистик иши биринчи ўринда туради. Варвара Михайловна ватан олдидаги бурчини бажаришга ўзининг ва балаларининг ҳаётини боғишлайди. Бу садоқатли она ўз тақдирини юрт тақдири билан чамбар-частан боғлаган. Варвара Михайловна фильмнинг аввалида, ўртасида ҳам охирида Кремльда пайдо бўлар экан, томошабин буни тарихий зарурият деб билади. Петрова барча оналар номидан гапиради, у оналик меҳрини ватан севгиси билан қўшиб юборган хотиндир.

Варвара Михайловна ўз ишини ёмон бажаручи, давлат ишига бепарво катта ўғлини танқид қилади, уни қайта тарбиялайди ва социализм иши учун курашчи қилиб етказилади.

Петрованингни ўртоқ Сталин билан учрашув картиналари айниқса самимий ва ҳаяжонлидир. У, барча оналар номидан гапириб, ўртоқ Сталиндан уруш бўлмасмикин? — деб сўрайди.

— Бўладиганга ўхшаб турибди... Урушсиз ўтолмайдиганга ўхшаб турибмиз, — деб жавоб беради ўртоқ Сталин.

Бу ҳаққоний сўзлар Варвара Михайловнани ҳаяжонлантиради, уни зўр ташвишга солади.

— Бўладиган бўлса, биз ҳаёт вақтимизда бўлгани яхши, Иосиф Виссарионович, — дейди у. — Болаларимизга енгилроқ бўлади.

Сталин ролини ижро этган М. Геловани ва Варвара Михайловна ролини ижро этган С. Гиацинтова бу ажайиб саҳнани катта маҳорат билан ижро этдилар. Улар Ленин-Сталин партиясининг улуғ ғояларидан илҳомланган ҳолда ўйнадилар. Бу ва шунга ўхшаган кўп жиддий кўринишлар масала айрим шахсларнинг тақдири устида эмас, балки бутун халқнинг, катта юртнинг тақдири устида бараётганини сездириб туради. Биз оддий она билан буюк даҳий ўртасида бўлган суҳбатдан Сталин билан бутун халқнинг гаплашаётганини тушинамиз.

Фильмда бундай мазмунли ва жуда яхши ижро этилган саҳналар кўп, асосий рольларни ижро этган артистлар одамларнинг гражданлик ва ватанпарварлик кайфиятини жуда тўғри очиб бера олганлар. Шунинг учун ҳам „Қасам“ фильми шу қадар катта ҳаётий кучга эгадир.

Бу катта фильмнинг марказида ўртоқ Сталиннинг образи туради. Тамошобин Сталин пайдо бўлган саҳналарни ҳаяжон билан кўради. Унинг қалбида сеvimли доҳига бўлган муҳаббат, жонажон она-ватанга садоқат ҳисси жўш уради.

Совет даврининг турли босқичларида ўртоқ Сталин гапирган ҳаётбахш гаплар фильмда жуда ўринли берилган. Сталиннинг нутқлари ва докладлари, унинг меҳнаткашлар билан қилган суҳбатлари, кундалик кўрсатмалари мамлакатимиз халқларининг бундан кейинги яшнаши учун, ғалабалардан-ғалабаларга бориши учун, энг яхши қўлланмадир. Фильм авторлари, бу нарсани реалъ равишда, катта маҳорат билан кўрсатиб бера олганлар.

Доҳининг халқ блан мустаҳкам алоқасини биз экранда мут-тасил кўриб борамиз. Кремль ҳавлисида, биринчи трактор ёни-даги вақиа, мамлакатни индустриялашга тиш-тирноғи блан қарши турган душманлар адресига Сталиннинг айтган кинояли сўзлари ма-млакатимизни саноатлашган қудратли давлатга айланаж ағидан далолат беради.

Ўртоқ Сталин Волга бўйига — Сталинградга трактор заводи қурилишига келади, қаттиқ жанглар блан озод қилинган бу му-қаддас шаҳарда буюк гигант тиклашга бош бўлади.

Ўртоқ Сталин чет эл матбуотининг мухбири блан учрашган картина ҳам жуда ҳаяжонли. Бу ерда ўртоқ Сталин мухбирнинг саволларига ўтли киноя блан жавоб беради. Тамошобин доҳи-нинг халқ кучига ва садоқатига бўлган буюк ишончини яққол кўради.

Мана бу ҳамма кўринишларда артист М. Геловани ўртоқ Сталиннинг образини ҳақиқий сан'ат ва маҳорат блан яратиб бераолган.

„Қасам“ фильмида жуда кўп воқиалар ва жуда кўп иштирок этучилар бор. Бу жиҳатдан „Қасам“ жуда мураккаб асар ҳисоб-ланади. Режиссёр М. Чиаурели мана шу мураккаб саҳналар, оммавий кўринишларни муваффақият блан постановка қила-олган.

Фильмда турли қардош халқларнинг вакиллари ягона бир оиланинг дўст фарзандлари сифатида яхши кўрсатилган.

Ўзбек халқи ўз фарзанди Юсуф Турғунбоевни фильмда кў-риб у блан фахрланади.

Турғунбаев (артист А. Исматов) Горкага — Лениннинг олдига боради. У, Лениннинг вафотидан қаттиқ қайгиради, Москва Қи-зил Майдонида Сталин блан бирга қасам'ёд қилади.

Юсуф Турғунбоев ўзбек халқи номидан гапириб, Ўзбекистон пахтачилиги учун сув кераклигини, сувни кўпайтириш учун эса каналлар қазиб лозимлигини ўртоқ Сталинга айтади.

Ўртоқ Сталин ўзбек халқининг илтимосини қондиради. Эк-ронда катта Фарғона каналининг очилиш манзараси кўрсатилади.

Улуғ Ватан уруши бошланган кунлар, ўзбек халқининг фар-занди Турғунбоев, қўлига қурол олиб фронтга боради ва не-мис-фашист босқинчиларга қарши мардларча курашади.

Совет халқлари орзиқиб кутган буюк ғалаба кунлари келади. Ўртоқ Сталин ғолибларни Кремльда қабул қилади. Биз Юсуфни шу ерда кўрамиз.

Мана шу кўринишларнинг ҳаммасида артист А. Исматов маҳорат блан ўйнайди. У, совет кинематографиясининг энг яхши сан'аткорлари блан бир қаторда, ўзига юкланган мас'улиятли рольни муваффақият блан бажарди.

„Қасам“ фильмида халқлар дўстлиги ғояси олға сурилган. Бу ғоя турли миллат фарзандлари сиймосида ёрқин ифодалана-ди. Ўзбек халқининг вакили ҳам ўзининг қаҳрамонлиги ва ҳа-лол миҳнати блан социализм қуриш учун курашган халқларнинг вакиллари сафида ишонч блан олға боради.

„Қасам“ фильмида душман вакиллари ўткур сатира остига олиниб кўрсатилди. Совет тузимининг ҳаётий кучи, партиямизнинг яшовчан ғояси троцкичи-бухаринчи тўдаларни, душман агентларини маҳв этиб юборади. Шунингдек, чет эллардаги фашист груҳлар ҳам адолат қиличи блан чопиб ташланади. Бу жиҳатдан, урушдан илгариги франциянинг ташқи ишлар министри Боннэнинг типичи характерлидир. Боннэнинг жирканч кирди-корлари, ҳийла-найранглари картинада омонсиз равишда очиб ташланган.

Фильм совет халқининг фашистлар Германияса устидан буюк ғалабаси блан тамомланади. Халқимиз бу улуг ғалабани тантана қилади ва янги фидокорона меҳнатга бел берлайди. „Қасам“ фильмининг кўрган томошобин янги Сталинча бешйиллик планда кўрсатилган оламшумул вазифаларни бажариш учун илҳомланади.

Чинакам халқ асари бўлган жанговар „Қасам“ фильмининг яратилиши, барча биродар халқларнинг, шунингдек ўзбек халқининг ҳам кино сан'ати олдига янги катта вазифаларни қўяди.

Тошкент бадий фильмлар киностудияси ҳозирги замон мавзу'ида ҳанузгача бирорта картина, ғоявий-сиёсий ва тарбиявий жиҳатдан шу куннинг талабларига жавоб бераолуци фильм яратгани йўқ. Сценариячиларимиз, режиссёрларимиз энг муҳим замонавий мавзу'ларни унигиб қўйиб нуқул тарихий мавзу'лар ва афсоналар устида бош қатирмоқдалар.

Биз тарихий фильмларнинг ҳам катта аҳамиятга эга эканини э'тироф қиламиз. Лекин шу блан бирга бадий кино ходимлари олдига кўпроқ ҳозирги замон мавзу'лари устида ишлаш вазифасини қўямиз.

„Қасам“ фильмининг яратилиши кино сан'атимиз замонавий энг оғир ва мураккаб мавзу'лар устида иш олиб бориш ва халқни ҳаяжонлантиручи кучли бадий асарлар яратиш даражасига кўтарилганини исботлади. Ўзбек киносининг А. Исматов, Пирмуҳамедов, О. Жалилов, Ҳамраев каби артистлари энг жиддий ва энг кучли образлар яратаолажакларини бирнеча марта исбот қилдилар.

Ўзбек халқининг совет тузуми даврида қилган катта ишлари, сув ва нур учун, пахтачиликни юксалтириш соҳасида олиб борган кураши, янги сталинча бешйиллик план вазифаларини бажариш бобидаги жонбозлиги катта-катта замонавий бадий фильмлар яратиш учун лойиқ мавзу'лар бўлаолади.

„Қасам“ фильмининг жуда катта муваффақияти ўзбек кино ходимларини янги ижодий ғайратларга илҳомлантириши керак.

ҲАМИД ҒУЛЪМ.

АСҚАД МУХТОР

ТАШВИШ

Драматург:

Қайси бир даврни олсам экан?... Ҳим...
 Бир теша тегмаган аср қолмапти.
 Ўнбеш... ўн тўрт... ўн уч... ҳа, топдим:
 Ўнинчи асрни ҳеч ким олмапти!

Театр директори:

Тож блан тахт учун зарга бизлар бой,
 Янги асар қўйсақ — уч йиллик запас!
 Эҳтиёт чораси — яна ўнта ёй,
 Ўнбештача қалқон буюртирсам бас.

Тамошобин:

Бир медаль олмаган қадимги Тоҳир
 Ҳар куни саҳнани қилмаса қанда,
 Бизнинг қўш орденли Эшмат ҳам, ахир,
 Саҳнага чиқарса, арзир эканда?

Наҳот замонларни кўролган одам
 Ёнида Эшматни кўзга илмаса!
 Одам ото блан момо Ҳавво ҳам
 Ҳали саҳнамизга кириб келмаса...

Ўзбекистон совет ёзучилари Союзининг Самарқанд область бўлими 9-июльда Ҳамид Олимжон номли область муздрам театрининг ёзлик биносида қардош қозоқ халқининг улкан оқини Жамбул Жабаевнинг 100 йиллик юбилеи муносабати билан адабий кеча ўтказди.

Кечага, шаҳар корхоналарининг ишчилари, партия ва совет ташкилотларининг хизматчилари, олий ўқув юрталарининг ўқитувчи ва ўқувчиларидан 800 дан ортиқ киши қатнашди.

Жамбулнинг ҳаёти ва ижоди ҳоқида шоир Саид Назар доклад қилди. Ёзучилар ва область театрининг артистлари Жамбул шеърлари ни ўқиб бердилар.

Кеча охирида область давлат театри катта концерт берди.

* * *

Шу йил август ойининг 19-да Тошкентда, Муқимий номли театрининг ёзлик биносида отоқли ёзучимиз Ойбекнинг Сталин мукофотининг лауреати деган улуғ унвонга сазовор бўлиши муносабати билан унинг ижодига боғишланган адабий кеча бўлиб ўтди. Театр биноси халқ билан тўлди. Бунда партия, ҳукумат вакиллари, фан ва сан'ат арбоблари, ишчилар колхозчилар, интеллигенция бор эди. Кечани очган ЎзССР Министрлари Совети раисининг ўринбосари ўртоқ Иззат Султонов, ўзининг кириш сўзида, бу ҳодиса шаклан миллий, мазмунан социалистик маданиятимизнинг катта ютуғи, зўр тантанаси эканини ва ўзбек совет адабиётини яратишида ва уни ўстришда таланти ёзучи Ойбекнинг ролини айтиб ўтди.

Шоир ва адиб Ойбекнинг адабий фаолияти ҳақида Ўзбекистон Фанлар Академиясининг вице-президенти ўртоқ Саримсоқов доклад қилди.

Ўртоқ Саримсоқов ўзининг мазмунли докладида Ойбек ижодининг бошланғич йилларидан тортиб, то ҳозирги даврига қадар кенг, муфассал тўхтаб ўтди.

— Ойбек, — деди докладчи — таланти шоир сифатида ўзининг „Уч“, „Дилбар давр қизи“, „Бахтигул ва Соғиндиқ“, „Жўра кофир“ каби поэмалари, яна бирқанча ажойиб шеърий тўпламлари билан ўзбек совет поэзияси хазинасига катта улиш қушган уста шоирлардан биридир...“

„Ўзбек совет прозаси, деди ўртоқ Саримсоқов, — ўзбек совет поэзиясига нисбатан анча орқада эди. Сан'аткор ёзучи Ойбек, бу қолоқликка барҳам беришига бел боғлади. У, қисқа муддатда икки роман яратди: 1939 йилда „Қутлуқ қон“, 1941 йилда „Навой“ романларини бостириб, улуғ Ватан уруши темасида „Қуёш қораймас“ номли романини тугатаётир“.

Сўнгра, докладчи, ўзбек совет прозасини иттифоқ — адабиёти майдонига чиқазган устоз адибнинг баланд шуҳратига сабаб бўлган ва уни Сталин мукофоти лауреати каби улуғ унвонга муяссар қилган „Навой“ романини кенг равишда таҳлил қилиб, юксак баҳо бериб ўтди.

Докладдан кейин, ЎзССР Мариф Министрлигидан ўртоқ Ҳ. Турсунов, Радио Комитетидан шоир Туроб Тўла, республика Халқ Кутубхонасидан ўртоқ Усмонов, ЎзССР Рассомлари Союзидан Совет Иттифоқи Қаҳрамони ўртоқ Сами' Абдуллаев, ЎзССР халқ артисти Сора Эшонтўраева ва бошқалар табрик нутқларини сўзладилар. Сталин мукофотининг лауреати шоир Ғафур Ғулом ва шоир Шайхзода ўзларининг Ойбекга боғишланган шеърларини ўқиб бердилар.

Табрик нутқларига ва Иттифоқимизнинг узоқ шаҳарларидан олинган табрик телеграммаларга жавобан самимий ташаккур билдириб, Ойбек шундай деди:

„Менинг ижод соҳасида унча ҳам катта бўлмаган ишимни жонажон доҳимиз Сталин тақдирлади. Мен бундан чексиз миннат-дорман. Ленин-Сталин қуёшининг нурлари остида оламшумул ғалабаларга эришаётган қаҳрамон халқимдан менинг қаламим кўп нарсалар қарздор эканини жуда чуқур ҳис қиламан. Мен буни виждон блан ва яна зўр маҳорат блан ўтаяжакман“.

Кечанинг иккинчи бўлимида пойтахтимизнинг машҳур сан'аткорларининг иштироки блан катта концерт берилди.

МУНДАРИЖА

„Звезда“ ва „Ленинград“ журнал-лари ҳақида ўртоқ Жданов доклади	3
Тошкент шаҳар ёзучиларининг йиғилиши	27
М. Воҳобов — Ўзбек совет адабиётининг большевистик гоявийлиги учун	33
Абдулла Қаҳҳор — Кўшчинор	45
Ҳамид Олимжон — Россия	55
Шайхзода — Жамбул	57
Келгуси Қорақаллоғистонга	58
Аҳмад Бобоҷон — аму бўйида	64
Ҳамбул — Сталин, куйим сен учун	65
Чинг юракдан	67
Яна кўнди бахт куши	68
Ма'юф Ҳаким — Ота (ҳикоя)	70
Мирмуҳсин — Колхоз мажлисида	79
Пиллачи биби	80
Пода ўтлар тоғ этагида	81
.	81
М. Бобоев — Кетманчи Кумрихон ҳақида кўшиқлар	82
Ра'но Узоқова — Зафарнинг ҳукми	83

Туроб Ғула — Бир дона яхши гул	89
Ажойиб табиатли йигит	91

Сан'ат ва драматурги

В. Шекспир — Р ва лулье	93
С. Круковская — Ака-ука рассо-лар	113

Танқид ва библиография

С. Саримсоқов — Отоқли ёзучимиз	121
Ғулом Карим — Ҳамид Олимжон	129
Э. Дилмуҳамедов ва П. Косивце	132
Жамбул	132
— Ҳоди Зариф — 1916 йил миллий озодлик кўзгоғинининг ўзбек фольклорига акс этиши	145
Асқад Мухтор — „Пахтазор кўшиқлари“	167
А. Олимжон — „Жамбул ўлан-лари“	171
Ҳамид Ғулом — „Қасам“	175
Асқад Мухтор — Ташвиш	181
Адабий ҳаёт	182

РЕДКОЛЛЕГИЯ: *Ойбек* (мас'ул муҳаррир), *Ғафур Ғулом*, *Яшин*, *Уд-дун*, *Абдулла Қаҳҳор*, *Шайхзода*, *Ж. Шарифий*, *М. Ашрафий*, *Самир Абдуллаев*. Мас'ул секретарь: *А'руф Ҳаким*.

На узбекском языке

„ШАРҚ ЮЛДУЗИ“

№ 7 — 8

Орган Союза Советских Писателей Узбекистана

Объединенное издательство „Правда Востока“ и „Кзыл Узбекистан“

Ташкент—1946

„Шарқ Юлдузи“ редакциясининг адреси:

Тошкент, Биринчи май кўчаси, уй № 20. телефон 33-881.

Босишга рухсат этилди 2/XI-46 й. да. Р 07575. Қоғоз формати 60x92/16. Босма листи 11,6. Бир листда 47000 ҳарф. Тиражи 3000. Изд. 211. Баҳоси 10 сўм.

Тошкент, „Қизил Ўзбекистон“ ва „Правда Востока“ нашриёти босмаховиси. Заказ 584.

ТУЗАТИШ

Журналнинг 7-8 сонларида ўртоқ Ждановнинг „Звезда“ ва „Ленинград“ журналлари ҳақидаги босилган докладыда хатолар кетган, шунини қуйидагича тузатилиб ўқилсин:

12-нчи бет, пастандан 7-нчи сатр;

Бутун дунёда энг инқилобий бўлган ва бутун дунёда ҳаммадан олдинда бораётган совет адабиётининг тарбннинг бефазилат, доираси тор, суяқ ва бемаза буржуа адабиётига бундай кўнгил қўйиб, унинг олдида тиз чўкмоғи ша'нимизга муносиб ишми?

23-нчи бет, юқоридан 26-нчи сатр;

Бас, аҳвол бундай бўлгач совет адабиётининг вазифаси шуки, маданиятимизга, социализмга ҳужум қилаётганларга зарба бериш билан бирга бу ифлос тухмат ва бўҳтонларга қарши дадил ва мардонавор ҳаракат қилиб, фасод боғлаб ириб-чириб кетаётган буржуазия маданиятининг бутун маразларини очиб, шламоғи ва унинг устига ҳужум қилмоғи керак.

23-нчи бет, пастандан 2-нчи сатр;

Илғор совет маданиятининг намояндаси бўлган бизларга, биз совет ватанпарварларига, бундай наёт буржуазия маданияти олдида бўйин эгмоқ ёки ўзимизни унга шогирд қилиб қўймоқ бизнинг ша'нимизга ярашадиган ишми?!

РЕДАКЦИЯ.